

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ІНСТИТУТ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ
КОЛАБОРАЦІЙНІЙ СПІВПРАЦІ З ПРЕДСТАВНИКАМИ
ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА В УМОВАХ ВІЙНИ**

**Матеріали міжнародної науково-практичної
конференції
21 лютого 2025 року**

м. Харків - 2025

*Рекомендовано до видання
Вченою радою юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Протокол № 12 від 27 березня 2025 року)*

та

*Вченою радою Інституту Служби безпеки України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(Протокол № 37 від 25 березня 2025 року)*

Редакційна колегія:

Серьогін В.О. – доктор юридичних наук, професор;

Житний О.О. – доктор юридичних наук, професор;

Червяков О.І. – кандидат юридичних наук;

Олейніков Д.О. – кандидат юридичних наук

Соціальні та правові аспекти протидії колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21 лютого 2025 року. Харків, 2025. 120 с.

У збірнику представлено матеріали міжнародної науково-практичної конференції, що відбулася 21 лютого 2025 року і була присвячена обговоренню та вирішенню низки проблемних питань, пов'язаних із протидією колабораційній співпраці з представниками держави-агресора в умовах війни. У тезах виступів та доповідей учасники торкнулись проблемних питань щодо особливостей, наслідків та перспектив подолання колабораційної діяльності в умовах збройної агресії РФ проти України, шляхів та напрямів підвищення ефективності організаційно-правового механізму протидії злочинній колаборації, а також аналізу соціальних, політичних та психологічних факторів колабораційної співпраці громадян України з представниками держави-агресора в умовах триваючої війни.

Видання адресоване співробітникам практичних підрозділів СБУ, працівникам прокуратури, суду, науковим працівникам, аспірантам, викладачам закладів вищої освіти (факультетів ЗВО), а також іншим особам, до предмету зацікавленості яких належать порушені теми.

Редакційна колегія повідомляє, що не всі положення і висновки окремих авторів можуть вважатись беззаперечними. Разом з тим, їх публікація здійснюється з метою забезпечення плюралізму наукової думки і публічного обговорення. Матеріали друкуються мовою оригіналу. За виклад, зміст і достовірність матеріалів, а також використання наукових джерел без відповідного посилання відповідають автори.

© Юридичний факультет Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна, 2025

© Інститут Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, 2025

ЗМІСТ

<i>Людмила БЄЛОВА, Світлана КЛІМОВА</i> ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ ІЗ ПИТАНЬ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ДЕОКУПОВАНОЮ ТЕРИТОРІЄЮ: КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ.....	6
<i>Андрій ГРЕБІНКА</i> ВИКЛЮЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ОКРЕМІ ПИТАННЯ).....	10
<i>Біньямін ГУРШТЕЙН, Тетяна КОВАЛЬОВА</i> ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ СПІВПРАЦІ З ВОРОГОМ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ.....	14
<i>Тетяна ДУЮНОВА, Олександр КУХАР</i> ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА СПІВПРАЦЮ ГРОМАДЯН ІЗ ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРом.....	18
<i>Олександр ЖИТНИЙ</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ТЕОРІЇ ТА РЕАЛІЇ.....	24
<i>Денис ЖУРАВЛЬОВ</i> КОЛАБОРАЦІОНІЗМ І СТАВЛЕННЯ ДО НЬОГО В ЧАСИ «ДОВГОГО ХІХ СТОЛІТТЯ»: ВИПАДОК КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ (1853-1856 РР.).....	28
<i>Тетяна КОВАЛЕНКО</i> COLLABORATION VS COLLABORATIONISM В ЄВРОПІ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	33
<i>Наталія ЛЯШЕНКО, Іван КРІЦАК</i> МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ АСПЕКТИ КОЛАБОРАЦІОНАЛІЗМУ.....	34
<i>Софія МІНЕНКО</i> ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА БОРОТЬБИ З КОЛАБОРАЦІЄЮ.....	40
<i>Софія МІНЕНКО, Роман БІЛИК</i> РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІЗОЛЯЦІЇ У ФОРМУВАННІ КОЛАБОРАНТСЬКИХ НАСТРОЇВ У ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ РЕГІОНАХ.....	47
<i>Катерина НОВІКОВА</i> «ПОЛІТИЧНИЙ» КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ТА ПРОЄКТУ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	53
<i>Юрій ОРЛОВ</i> ФРОНТИРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ФАКТОР КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	56

Володимир ПОПОВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОЗИТИВНУ ПОСТКРИМІНАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ ПРИ ВЧИНЕННІ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ...	61
Гліб РИБАЛКО ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН ДЕРЖАВИ- АГРЕСОРА ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ ЗЛОЧИННОЮ КОЛАБОРАЦІЄЮ ІЗ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ..	64
Віктор САВЧЕНКО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМАТИКИ.....	66
Віталій СОКУРЕНКО ПРОТИДІЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ПАРАДИГМІ КРИМІНОЛОГІЇ ВІЙНИ: ДУХОВНО-ЦІННІСНИЙ ПІДХІД.....	68
Олена СТАРОСТИНА ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ПРО ЗЛОЧИННУ КОЛАБОРАЦІЮ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 435-1 КК УКРАЇНИ...	73
Руслан СТЕПАНЮК КРИМІНАЛЬНА РОЗВІДКА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....	77
Антон СТОЛІТНІЙ ОРГАНИ, УПОВНОВАЖЕНІ РОЗСЛІДУВАТИ КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	79
Наталія ФІЛІПЕНКО, Сергій ЛУКАШЕВИЧ КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНІ ПРОЯВИ.....	82
Валентина ФОРНОЛЯК ПРОТИДІЯ ВЕРБУВАННЮ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН РОСІЙСЬКИМИ СПЕЦСЛУЖБАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ЗАГРОЗ.....	88
Вадим ХАРЧЕНКО КРИМІНАЛІЗАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ.....	92
Олександр ХРАМЦОВ КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОКРЕМИЙ НАПРЯМОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....	99
Яромир ЦІМУРА ПОРЯДОК ОЦІНКИ ДОКАЗІВ НА ПРЕДМЕТ ЇХ НЕДОПУСТИМОСТІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	103
Микола ЧЛЕНОВ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПЕРЕДБАЧЕНОЇ Ч.7 СТ. 111 КК УКРАЇНИ.....	106
Юрій ШИНКАРЬОВ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД	

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ПРИ ЙОГО ПРИЗНАЧЕННІ ЗА ВЧИНЕННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	110
--	------------

<i>Андрій ШУЛЬГА</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ В УКРАЇНІ ТА ПРОТИДІЯ ЇЙ.....	113
--	------------

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ ІЗ ПИТАНЬ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ ТА УПРАВЛІННЯ ДЕОКУПОВАНОЮ ТЕРИТОРІЄЮ: КЛЮЧОВІ ЧИННИКИ

Людмила БЄЛОВА

доктор соціологічних наук, професор,
директор навчально-наукового інституту
«Інститут державного управління»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Світлана КЛІМОВА

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права, національної безпеки
та європейської інтеграції Навчально-наукового
інституту «Інститут державного управління»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

За умов дії воєнного стану в Україні сфера публічної служби, як і всі інші аспекти суспільного життя, опинилася перед серйозними викликами. Професійний розвиток публічних службовців набув нових характеристик та умов його забезпечення.

Зміст професійного розвитку полягає в узгодженні цілей і завдань організації з поточними та перспективними професійно-кваліфікаційними вимогами до співробітників. Основним ресурсом у сфері публічної служби є людина з її інтелектуальними та фізичними здібностями, тобто здатністю до праці. Професійний розвиток є процесом залучення та активізації працівників до виконання нових виробничих функцій [4]. Пріоритетом реформування публічного управління в повоєнній Україні стане формування висококваліфікованої, компетентної групи фахівців із питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території та управління деокупованою територією. Реалізація зазначеного вище пріоритету має відбуватися з використанням освіти як механізму, через який суспільство передає накопичені знання, навички та цінності від одного покоління до наступного. Вона відіграє ключову роль у формуванні можливостей та потенціалу як окремих осіб, так і громад для забезпечення розвитку і досягнення соціально-економічного прогресу. З іншого боку, освіту можна розглядати як чинник зростання та розширення можливостей людей.

Національне агентство з питань державної служби (далі – НАДС) відіграє ключову роль у забезпеченні професійного розвитку управлінських кадрів, оскільки воно формує систему професійного навчання публічних службовців, сприяє розвитку системи закладів освіти, що надають освітні послуги з підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації публічних службовців [6]. Постійно відбувається оновлення на офіційному вебсайті НАДС рубрики “Державна служба в умовах війни” [2] з метою забезпечення консультативно-

методичного супроводу діяльності служб управління персоналом, оновлення актуальної інформації щодо змін у нормативно-правових актах, публікації нових роз'яснень, оголошень та аналітичних матеріалів, що стосуються діяльності державної служби та кадрової політики.

Навчальний процес публічних службовців наразі відбувається в незвичних обставинах, що є серйозним випробуванням не лише для студентів і слухачів, а й для педагогів. У складні воєнні часи триває професійний розвиток публічних службовців. Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (далі – ННІ) продовжує надавати освітні послуги в період воєнного стану, оскільки забезпечення безперервності освіти є важливим для підготовки фахівців, підтримки національної безпеки та стабільності, а також адаптації до нових викликів шляхом упровадження дистанційного навчання та сучасних цифрових технологій.

Ураховуючи те, що професійний розвиток є тривалим процесом, який спрямовано на збереження, удосконалення та використання особистісних і професійних якостей, забезпечити такий розвиток без реалізації освітнього процесу у *формальній* та/або *неформальній* освіті видається неможливим. Усі форми навчання забезпечує ННІ.

Викладачами ННІ за період воєнного стану було розроблено та впроваджено в освітній процес такі програми, за допомогою яких можна сформувані професійні компетентності для роботи на деокупованих територіях:

1. Загальна короткострокова програма за темою: «Способи забезпечення правопорядку в деокупованих територіях», яку було погоджено НАДС Наказом від 04 серпня 2023 р. № 110-23. Метою програми є формування професійних компетентностей державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування для запровадження ними різноманітних способів забезпечення правопорядку в деокупованих територіях.

2. Загальна короткострокова програма за темою: «Публічне управління на деокупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя», яку було погоджено з НАДС Наказом від 05 листопада 2024 року № 152-24. Метою такої програми є формування в учасників професійного навчання готовності взяти на себе відповідальність у процесі відновлення та реінтеграції деокупованих територій Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, знань, умінь та навичок, необхідних для розробки й упровадження різних елементів публічної політики для досягнення економічного зростання, соціальної стабільності та сталого розвитку регіону.

3. Освітньо-професійна програма з публічного управління та адміністрування для другого (магістерського) рівня вищої освіти. Метою цієї програми є підготовка висококваліфікованих кадрів для сфери публічного управління та адміністрування, здатних розв'язувати складні задачі і проблеми у сфері публічного управління на деокупованих територіях, виробляти, реалізовувати та аналізувати впровадження різних напрямків публічної політики, у тому числі реінтеграційних, з урахуванням особливостей кожної

конкретної деокупованої території для досягнення довгострокового економічного зростання, соціальної стабільності та сталого розвитку в регіонах, території яких були тимчасово окупованими.

Наведені вище програми розроблено відповідно до напрямків професійного навчання публічних службовців, які формують щороку працівники НАДС. Вони відповідають каталогу типових посад державної служби й критеріїв віднесення до таких посад [5].

Проаналізувавши аналогічну сферу професійного навчання публічних службовців в апаратах судів [7], було виявлено окремий напрямок навчання за темою: «Національна безпека. Організаційні та правозабезпечувальні механізми протидії колабораційній діяльності». Таке навчання є особливо актуальним для публічних службовців, котрі планують працювати на деокупованій території. Цих службовців внесено в резерв працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України.

Плануючи професійне навчання публічних службовців, які працюватимуть на деокупованих територіях у повоєнний період, видається необхідним виділяти з-поміж чинників, які впливають на професійний розвиток (відносяться до них соціально-економічні, соціально-психологічні, індивідуальні та мотиваційні [3, с.142]), саме *мотиваційні*. Н. Алюшина, підтримуючи таку позицію, зазначила, що саме мотиваційні чинники сприяють не лише оцінці, але й збереженню кадрів у сфері державної служби. Зокрема, йдеться про нематеріальне заохочення, що допомагає підтримувати моральний стан, визнавати здобутки та заслуги працівників, а також формувати гнучкі умови роботи [1].

Підвищення ролі мотиваційних чинників у формуванні професійних компетентностей публічних службовців у період воєнного стану пояснюється їхнім бажанням досягти успіху – реалізовувати поставлені цілі в різних сферах діяльності. При цьому вони повністю несуть відповідальність за наслідки своєї роботи. Саме вмотивовані публічні службовці здатні подолати кризові явища в економіці, налагодити співпрацю з населенням і запобігати екологічним катастрофам, які виникли в результаті бойових дій.

Під час професійного розвитку публічних службовців, які погоджуються працювати на деокупованих територіях, вирішальне значення має мотивація, навіть більше ніж «сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі» або рівень «заробітної плати». Мотивація є ключовим чинником професійного розвитку службовців, оскільки вона визначає їхню зацікавленість у виконанні посадових обов'язків, рівень відповідальності та ініціативності на деокупованих територіях України. Висока мотивація сприяє підвищенню продуктивності, професійному розвитку та якісному наданню публічних послуг громадянам.

Ураховуючи вищевикладене, зазначимо, що програми підготовки управлінських кадрів із питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території та управління деокупованою територією, які затверджено ННІ, є актуальними та вони вирішують певну частину потреб задіяних публічних службовців. Логічно, що надалі буде підготовлено ще одну програму, яка

дозволить вирішити нові проблеми та виклики, які постали сьогодні в управлінні деокупованими територіями в Україні. Така програма має стосуватися національної безпеки, організаційних та правозабезпечувальних механізмів протидії колабораційній діяльності.

Список використаних джерел :

1. Голова НАДС Наталія Алюшина: Оцінювання та нематеріальна мотивація – важливі інструменти управління персоналом. URL: <https://nads.gov.ua/news/holova-nads-nataliia-aliushyna-otsiniuvannia-ta-nematerialna-motyvatsiia-vazhlyvi-instrumenty-upravlinnia-personalom> (дата звернення 05.01.2025)
2. Звіт про виконання завдань, визначених Планом роботи Національного агентства України з питань державної служби на 2023 рік: затверджено головою НАДС 23.01.2024 р. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/2023%20%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf> (дата звернення 05.01.2025)
3. Качан Я. В. Фактори впливу на професійний розвиток публічної служби в Україні. *Публічне урядування*. 2020. Вип. 4 (24). С.136-145. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4\(24\)-136-140](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4(24)-136-140) (дата звернення 05.01.2025)
4. Новикова М. Ринок праці державних службовців як сегмент національного ринку праці (теоретико-методологічні основи). *Управління сучасним містом*. 2003. № 7. С. 30–36.
5. Про затвердження Каталогу типових посад державної служби і критеріїв віднесення до таких посад: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 18.12.2020 р. № 246-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0246859-20#Text> (дата звернення 05.01.2025)
6. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 500. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-2014-%D0%BF?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#w1_1 (дата звернення 05.01.2025)
7. Стандартизована програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації працівників апаратів судів за категоріями: затверджено наказом ректора Національної школи суддів України 19 грудня 2023 року. URL: https://nsj.gov.ua/files/1703585702%D0%94%D0%9B%D0%AF%20%D0%86%D0%9D%D0%A8%D0%98%D0%A5%20%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 05.01.2025)

ВИКЛЮЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ОКРЕМІ ПИТАННЯ)

Андрій ГРЕБІНКА,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Будучи правовою соціально орієнтованою державою, яка прагне обійняти гідне місце серед високорозвинених світових країн, Україна у своєму прогресивному розвитку зіткнулася із життєво небезпечною загрозою – неспровокованою агресією з боку росії, котра фактично розпочала антиукраїнську війну у 2014 році та загострила її до форми повномасштабного вторгнення з лютого 2022 року. Як це не прикро, але і в 2014 році, і починаючи з лютого 2022 року Україна втратила ефективний контроль над частиною суверенних територій. Натомість реальними суспільними відносинами на них фактично управляє держава-окупант та створені нею чи експортовані нею інституції. Безперечно, ці втрати територій розглядаються нами як тимчасові. Відповідно, національні органи правопорядку та кримінальної юстиції мають бути готові до того, що одразу після звільнення захоплених сьогодні російськими окупантами земель постане необхідність надання правової оцінки (у тому числі й кримінально-правової кваліфікації) діям українських громадян, які проживали на окупованих нині територіях та тим чи іншим чином взаємодіяли з окупаційними адміністраціями, органами влади держави-окупанта.

Зазначена оцінка здійснюється (і надалі все частіше здійснюватиметься) на підставі положень статі 111-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України «Колабораційна діяльність»[1]. Нині кримінальний закон встановив підстави кримінальної відповідальності за зачну кількість форм колабораціонізму – від публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічних закликів громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, і аж до добровільного зайняття громадянином України посад в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільної участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти

Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

Безперечно, для дієвої протидії колабораціонізму необхідні ефективні кримінальні процеси з притягнення колабораціоністів до відповідальності. Судові вирoki колабораціоністам є свідченням здатності України забезпечувати суверенітет, відновлювати верховенство права, непримиримість до безкарності злочинців, які підтримали ворога. Окрім того, застосування до таких осіб кримінальної відповідальності допомагає запобігти актам незаконної приватної помсти колабораціоністам в майбутньому [2, с. 9; 3].

Окупація державою-агресором території України на початку ХХІ століття стала винятковим явищем для цивілізованої Європи, але не є унікальним з точки зору загальної історії людства. Війна (чи справедлива визвольна чи несправедлива загарбницька, яку саме й веде нині проти України росія) здавна використовувалася для вирішення конфліктів між суб'єктами міжнародного права. Тому цивілізованим людством створено систему приписів, які регламентують правила війни – норми міжнародного гуманітарного права. Попри те, що Україна перебуває в стані війни та є в ній стороною, яка зазнала неспровокованого нападу, наша держава не відмовляється від жодних зобов'язань в сфері міжнародного права (чого не можна сказати про російських загарбників, які, за оцінкою вітчизняних правників, не дотримуються жодних норм міжнародного гуманітарного права як під час ведення воєнних дій, так і в ході контролю за окупованими територіями [4, с. 489–490]). Тому українська держава навіть у такій соціально чутливій темі, як відповідальність окупантів та колаборантів, має дотримуватися норм міжнародного права, адже згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [5].

Зокрема, міжнародне гуманітарне право (перш за все згадаємо ратифіковані Україною акти – Конвенцію про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р., IV Конвенцію про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. покладає обов'язки на окупанта щодо захоплених населених територій забезпечувати певні мінімальні стандарти правопорядку та соціальних гарантій (медичних послуг, освіти, роботи критично важливих підприємств та установ тощо), встановлюючи, серед іншого, що окупаційна держава може залучати до примусових робіт лише осіб, що перебувають під захистом, яким виповнилося 18 років, і лише до такої роботи, яка є необхідною для забезпечення потреб окупаційної армії або для належного забезпечення населення окупованої країни комунальними послугами, продуктами харчування, житлом, одягом, транспортом та медичними послугами. Особи, що перебувають під захистом, не можуть бути примушені виконувати будь-яку

роботу, що передбачала б їхню участь у воєнних операціях. Робота повинна виконуватись лише в межах окупованої території, на якій знаходяться ці особи. Кожна така особа, наскільки це дозволяють обставини, повинна бути залишена на своєму звичайному місці роботи. Робота повинна належним чином оплачуватись та відповідати фізичним та інтелектуальним можливостям робітників. Дія чинного в окупованій країні законодавства, яким регулюються умови та гарантії праці, зокрема що стосується зарплатні, робочих годин, обладнання, попередньої підготовки та компенсації за виробничі травми та хвороби поширюватиметься на осіб, що перебувають під захистом, залучених до роботи зазначеної в цій статті. У жодному разі примусове залучення до праці не повинно передбачати участі робітників в організаціях військового або напіввійськового характеру. Окупаційна держава зобов'язана за допомогою всіх наявних засобів та в співробітництві з державними та місцевими органами влади забезпечувати та підтримувати діяльність медичних та лікарняних установ, а також забезпечити та підтримувати на окупованій території умови задовільні з погляду охорони здоров'я та санітарії, зокрема, вдаючись до вживання та проведення профілактичних та запобіжних заходів, необхідних для запобігання поширенню інфекційних захворювань та епідемій. Медичному персоналу усіх категорій буде дозволено виконувати свої обов'язки. Також передбачається право цивільного населення отримати оплачувану роботу, виконувати роботи, необхідні для забезпечення продуктів харчування, житла, одягу, транспорту та здоров'я людей і які не є безпосередньо пов'язаними з проведенням воєнних операцій, право виконувати роботи, що є необхідними для належного забезпечення населення окупованої країни комунальними послугами, продуктами харчування, житлом, одягом, транспортом та медичними послугами, право бути залишеним на своєму звичайному місці роботи [6; 7].

У отриманні цих (та інших) соціальних благ та послуг й реалізації зазначених прав життєво зацікавлене перш за все населення окупованих територій, яке, навіть не підтримуючи окупанта, з різних причин не залишає місце проживання (громадяни України не мають такого юридичного обов'язку). Відповідно, для задоволення цих потреб певна частина населення може бути залучена до примусової чи непримусової роботи, яка координується й оплачується окупаційною владою (зокрема, медичні, соціальні, педагогічні працівники, працівники комунальних підприємств тощо). Отже, міжнародне гуманітарне право визнає прийнятним певний рівень співпраці місцевого населення з окупаційними структурами.

Звернемо увагу, що у проєкті нового Кримінального кодексу України його автори передбачили підстави виключення кримінальності (кримінальної відповідальності) за дії, які із зовнішнього боку збігаються з колабораційною діяльністю (п. 5 ст. 9.1.1.): «Не вважається колабораційною або окупаційною діяльністю співпраця з державою-агресором, яка була: а) вимушеною, тобто

здійснюваною в умовах крайньої необхідності або б) спрямованою виключно на забезпечення життєдіяльності населення чи інтересів громади, що не суперечать законам України і міжнародному праву» [8].

Водночас, жодних подібних приписів чинний КК України не має. Формально ж виконання громадянином України значного переліку трудових/службових функцій під контролем окупанта слід кваліфікувати як колабораціонізм. Для запобігання порушення норм міжнародного права та необґрунтованого переслідування й витрат кримінальної репресії щодо дій, які зовні відповідають формулюванням ст. 111-1 КК України, слід реалізовувати положення інституту виключення кримінальної відповідальності: з урахуванням впливу певної дії на національну безпеку застосовувати положення ч. 2 ст. 11 КК України (про «малозначне діяння»), щодо фактів примусового залучення до співпраці – приписи ст.ст. 39, 40 КК України (тобто враховувати крайню необхідність та фізичний/психічний примус як обставини, що виключають кримінальну протиправну діяльність). Нарешті, спираючись на норми міжнародного гуманітарного права, надавати індивідуальну оцінку протиправності або правомірності взаємодії громадянина України з окупантом.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букреєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків: Право, 2022. 98 с.
3. Шлях до миру: через перемогу і перехідне правосуддя. URL: <https://ecpl.com.ua/news/shliakh-do-myr-cherez-peremohu-i-perekhidne-pravosuddia/>
4. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій : монографія / [М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов] ; за наук. ред. М. А. Рубашенка ; Нац. фонд дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 576 с.
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/>
6. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Конвенція від 18.10.1907/ URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_222/print1486829156167922.
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_154/print1459194719931410.
8. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту (станом на 17.02.2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/02/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-17-02-2025-dlya-opublikuvannya.pdf>.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ СПІВПРАЦІ З ВОРОГОМ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ

Біньямін ГУРШТЕЙН,

докторант Єнського університету Фрідріха Шіллера,
заступник керівника відділу імміграції та інтеграції
Офісу Федеральної міграційної служби в м. Гера (ФРН),

Тетяна КОВАЛЬОВА,

доктор наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри права, національної безпеки та європейської
інтеграції ННІ «Інститут державного управління»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Питання співпраці з ворогом, або колабораціонізму є надзвичайно актуальними для багатьох держав, особливо в умовах воєнних конфліктів та загроз національній безпеці. Досвід Держави Ізраїль, яка протягом десятиліть веде боротьбу з внутрішніми та зовнішніми загрозами, є надзвичайно цінним для аналізу та застосування в інших країнах.

Під час останніх воєнних дій, що розпочалися 7 жовтня 2023 року, Ізраїль зіткнувся з масштабною атакою з боку палестинського угруповання ХАМАС, яке випустило понад 2200 ракет по ізраїльській території та здійснило наземні вторгнення диверсійних груп. У відповідь на ці події ізраїльський уряд оголосив про стан війни та активізував заходи з протидії як зовнішнім загрозам, так і внутрішнім проявам співпраці з ворогом. Зокрема, було посилено діяльність спецслужб щодо виявлення та нейтралізації осіб, які співпрацюють з ворогом або сприяють терористичним організаціям. Ізраїльські правоохоронні органи проводять ретельні розслідування та моніторинг підозрілих активностей всередині країни, зокрема в арабських громадах, щоб запобігти можливим актам саботажу або підтримки терористів. Також здійснювалися превентивні арешти та затримання осіб, підозрюваних у зв'язках з ХАМАС або іншими ворожими елементами. Крім того, уряд Ізраїлю посилив контроль за інформаційними потоками, щоб запобігти поширенню пропаганди та дезінформації, які можуть підірвати моральний дух населення або сприяти ворогу.

Як засвідчують словники та наукові видання, ядром лексичного значення слова „колабораціонізм“ є „співпраця з ворогом“ [1-3]. У Словнику Вебстера і Кембриджському словнику колаборацію визначено як співпрацю з ворогом або добровільну допомогу людям ворогові своєї країни й особливо окупаційній силі або ворогу, який взяв державу під контроль“. Саме в такому значенні це поняття використовується в ст. 111¹ „Колабораційна діяльність“ Кримінального кодексу України. В «Енциклопедії сучасної України» колабораціонізм тлумачиться більш широко – як «усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам».

Аналіз наукових досліджень [4; 6; 7; 9] і правової бази Ізраїлю, у першу чергу Закону про кримінальне право Ізраїлю [5], дає підстави розглядати колабораційну діяльність як добровільне й умисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі (не обов'язково під час воєнних дій і на окупованих територіях), проте правових термінів „колабораціонізм“ і „колабораційна діяльність“ у цьому законі немає.

У статті 91 зазначеного закону ворога визначено як того, хто „є воюючою стороною, перебуває у стані війни проти Ізраїлю або оголошує себе таким, незалежно від того, була війна офіційно оголошена чи ні, а також незалежно від того, чи відбуваються військові дії з боку ворога чи ні, а також терористична організація“. У законодавстві Ізраїлю також існує поняття „ворожі держави“ - це країни, що перебувають у стані війни з Ізраїлем, не визнають його державою, виявляють відкриту ворожість. Такою країною, зокрема, є Іран: відносини між країнами характеризуються відкритою ворожістю, яка виявляється, зокрема, у тому, що Іран не визнає Ізраїль як державу та регулярно загрожує його знищенням; Ізраїль розглядає Іран як основну загрозу своїй безпеці через іранську ядерну програму та підтримку терористичних угруповань; обидві країни ведуть «тіньову війну» – Ізраїль завдає ударів по проіранських силах у Сирії та Лівані, а Іран спонсорує атаки на Ізраїль через своїх союзників; Іран та Ізраїль регулярно здійснюють хакерські атаки на інфраструктуру один одного.

Злочини, які мають ознаки співпраці з ворогом, у Законі про кримінальне право Ізраїлю кваліфікуються як злочини проти безпеки держави і є державною зрадою. Узагалі, злочини, які шкодять безпеці держави чи безпеці її громадян, включаючи ізраїльтян, які перебувають за межами Ізраїлю, вважаються одними з найтяжчих. Багато разів суди визначали їх як «найгірші у кримінальному кодексі», за них передбачено найсуворіші покарання – тривалі терміни ув'язнення, довічне ув'язнення і смертну кару¹ [4]. Ці злочини показані в таблиці 1.

Таблиця 1

Державна зрада

Заподіяння шкоди суверенітету або цілісності держави	Розголошення таємниці	Пособництво ворогу у війні
Служба у ворожих збройних силах	Пособництво військовополоненому	Пропаганда поразки

Найсуворіші покарання – смертна кара або довічне ув'язнення – передбачені Законом про кримінальне право Ізраїлю за три злочини, які кваліфікуються як державна зрада: заподіяння шкоди суверенітету та цілісності держави (стаття 97), розв'язування війни (стаття 98), пособництво ворогу у

¹ Смертна кара в Ізраїлі застосовувалася лише двічі, останній раз – у 1962 році до нацистського злочинця Адольфа Айхмана. Проте після трагічних подій жовтня 2023 року в Ізраїлі почалося обговорення на рівні законопроекту можливості застосування смертної кари до терористів.

війні (стаття 98). Заподіяння шкоди суверенітету або цілісності держави, зокрема, може виявлятися в допомозі ворожим угрупованням через надання розвідувальних даних, матеріальній підтримці, будь-якій іншій співпраці та вчиненні дій, які можуть призвести до виведення якої-небудь території з-під суверенітету держави або передати її під суверенітет іноземної держави, якщо особа мала намір сприяти ворогу. Пособництво ворогу включає передачу відомостей із наміром, щоб вони дійшли до ворога, або з усвідомленням, що ці відомості можуть дійти до ворога, безвідносно чи на момент їх передачі велася війна, проте на практиці цей злочин може розумітися значно ширше. У ході апеляційного розгляду в ізраїльському суді справи про державну зраду один із суддів зазначив, що пособництво ворогу не виявляється в заподіянні конкретної шкоди, але має більш широку і всеосяжну мету – підірвати саме існування держави Ізраїль як суверенної держави". Це поведінка, яка інтегрується в діяльність противника таким чином, що її виконання з погляду типу діяльності та її результатів становить „довгу руку ворогу“ [8, с. 11].

Щодо смертної кари або довічного ув'язнення за розв'язування війни, то вони застосовуються лише в разі, якщо особа мала намір сприяти ворогові. Якщо такого наміру не було, то особа позбавляється волі строком на 15 років.

Різні строки тюремного ув'язнення – від 3 до 15 років – передбачені за такі злочини державної зради, як служба у ворожих збройних силах (стаття 101), пособництво військовополоненому (стаття 102) та пропаганда поразки (стаття 103). На нашу думку, ці злочини прямо не пов'язані зі співпрацею ворогу, але потенційно передбачають таку співпрацю або дії на користь ворогу. Так, служба у ворожих збройних силах – це діяння, вчинене громадянином Ізраїлю або будь-якою іншою особою, зобов'язаною вірністю державі Ізраїль у зв'язку з тим, що ця особа є військовозобов'язаною відповідно до Закону про військову службу, або перебуває на державній службі, тобто це стосується тих осіб, які приносили присягу. Пособництво військовополоненому відповідно до Закону про кримінальне право Ізраїлю полягає в допомозі полоненому військовому втекти або намагатися втекти з місця ув'язнення або з Ізраїлю, а також у недбалому виконанні обов'язків щодо запобігання втечі полоненого. Як пропаганда поразки кваліфікується поширення інформації під час бойових дій, яка може викликати паніку серед громадськості і підірвати моральний дух ізраїльських солдатів та громадян, а також зашкодити безпеці держави.

Види покарань за злочини державної зради за Законом про кримінальне право Ізраїлю наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Покарання за злочини проти безпеки держави, міжнародних відносин та офіційних таємниць

Смертна кара або довічне ув'язнення	Тюремне ув'язнення
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Заподіяння шкоди суверенітету або цілісності держави. ☐ Розв'язування війни, якщо особа мала намір сприяти ворогу. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ 15 років: <ul style="list-style-type: none"> ☐ контакт з іноземним агентом; ☐ передача відомостей, яка могла принести користь ворогу.

<p>❑ Пособництво ворогу у війні.</p> <p>✓ Лише довічне ув'язнення:</p> <p>❑ передача відомостей ворогу або для ворога, якщо особа мала намір таким чином завдати шкоди безпеці держави.</p>	<p>✓ До 15 років:</p> <p>❑ служба у ворожих збройних силах;</p> <p>❑ пособництво військовополоненому.</p> <p>✓ 10 років:</p> <p>❑ свідома передача відомостей ворогу або для ворога.</p> <p>✓ До 5 років, за умисний злочин – до 10 років:</p> <p>❑ пропаганда поразки.</p> <p>✓ роки:</p> <p>❑ передача через необережність відомостей ворогу або для ворога, які можуть принести йому користь</p>
---	---

Висновки. Співпраця з ворогом особливо під час воєнних конфліктів є не просто злочином, а й загрозою суверенітету та стабільності держави. У законодавстві Ізраїлю не вживаються терміни «колабораціонізм» або «колабораційна діяльність», а злочини, які містять ознаки співпраці з ворогом, класифікуються як державна зрада. Покарання за державну зраду є одними з найсуворіших, включаючи смертну кару. Кримінальне право Ізраїлю передбачає кримінальну відповідальність навіть за дії, які потенційно можуть сприяти ворогу, що можна розглядати як превентивний захід.

Україна може використати досвід Ізраїлю для вдосконалення своєї правової системи та порівняння окремих видів колабораційної діяльності (наприклад, добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях) до державної зради, посиливши відповідальність за них. Також вартим уваги є досвід Ізраїлю щодо превентивних заходів для запобігання співпраці з ворогом.

Список використаних джерел:

1. Колабораціонізм / С. І. Грабовський. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-4446> (дата звернення 10.02.2025).
2. Collaboration. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/collaboration?q=collaborations> (дата звернення: 10.02.2025).
3. Collaborate. *Merriam-Webster Dictionary*. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/collaborationism> (дата звернення: 10.02.2025).
4. Dok A. Treason against the state and its punishments. *Legal Insight*. 2025

[іврит].

5. Israel Penal Code 1977. URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/073_002.htm#Seif103 (дата звернення: 10.02.2025) [іврит].

6. Gutman H. (2020). Security offenses and their penalties in Israel. *Tel Aviv Law Review*. 2020. № 5(2). P. 55-67 [іврит.].

7. Negev O. National security and legal repercussions. *Israel Penal Law Quarterly*. 2019. № 8(4). P. 112-124 [іврит].

8. Supreme Court Decision (2023): A recent ruling by the Israeli Supreme Court involving charges of treason and espionage in wartime can be accessed. URL: <https://supremedecisions.court.gov.il/Home/Download?path=HebrewVerdicts%5C18%5C360%5C055%5Cj06&fileName=18055360.J06&type=4> (дата звернення: 10.02.2025) [іврит].

9. Zachar M. The criminal law of treason in Israel. *Haifa University Press*. 2018 [іврит].

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА СПІВПРАЦЮ ГРОМАДЯН ІЗ ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРОМ

Тетяна ДУЮНОВА,

докторка економічних наук, кандидатка
юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри
права та європейської інтеграції
Державного біотехнологічного університету,

Олександр КУХАР,

доктор економічних наук, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та європейської інтеграції
Державного біотехнологічного університету

Загострення соціально-економічних проблем під час війни або кризи суттєво позначається на психологічному стані суспільства. Безробіття, падіння доходів, інфляція та зруйнована інфраструктура призводять до почуття невпевненості та тривоги. У стані затяжної нестабільності громадяни можуть відчувати безнадію та розчарування в здатності держави їх захистити [1]. Дослідження, проведені серед українців, які пережили окупацію, показали, що постійна дезінформація та хаотичне інформаційне середовище формують у людей відчуття покинутості і безвиході, що “ламає опір, змушує підкорятися і навіть іноді співпрацювати” з окупантом [1]. Іншими словами, соціально-економічна криза підточує довіру до інституцій та моральний дух, породжуючи зневіру, яку противник може використати для власної вигоди.

Нестабільність також підсилює соціальну напругу і поширює серед населення пошук винних у своїх бідах. За відсутності позитивних змін люди схильні звинувачувати владу у своїх економічних проблемах. Це створює родючий ґрунт для ворожої пропаганди, яка пропонує просте пояснення та

винуватця кризи. Наприклад, кремлівська пропаганда під час війни в Україні активно експлуатує тему соціально-економічних труднощів, покладаючи провину на українське керівництво та західні санкції. У ситуації, коли люди страждають від високих цін і нестачі роботи, такі наративи можуть знаходити відгук, послаблюючи готовність громадян чинити опір ворогу. Безнадія і втома від кризи іноді призводять до того, що частина населення починає розглядати будь-який інший варіант влади як кращий, навіть якщо йдеться про владу окупанта [1]. Таким чином, погіршення настроїв населення через економічні негаразди є першим кроком до можливої колаборації.

Існує комплекс причин, які можуть підштовхнути громадян до співпраці з ворожою державою під час конфлікту. До основних факторів належать:

- Економічна скрута та бідність. Коли базові потреби людей не забезпечені, матеріальні вигоди від співпраці з окупаційною владою стають вагомим чинником [1]. Наприклад, окупаційні режими можуть пропонувати гроші, харчі чи інші ресурси тим, хто погодиться працювати на них. Досвід сучасної війни в Україні показав, що деякі особи приймали пропозиції окупаційної влади щодо посад чи бізнес-можливостей, адже до війни вони втрачали роботу і засоби для існування. Безробіття і злидні підвищують вразливість населення до вербувальних зусиль агресора.

- Страх та питання безпеки. Загроза життю та здоров'ю – потужний стимул співпрацювати з ворогом. Люди, які бояться репресій, насильства чи переслідувань з боку окупаційних сил, можуть погодитися на мінімальні вимоги окупанта, аби врятувати себе і свої сім'ї. За свідченнями очевидців з окупованих територій, фізичний терор та залякування мирних мешканців (викрадення, катування, розстріли активістів) створюють атмосферу страху, де опір здається неможливим. В таких умовах деякі громадяни вирішують, що лояльність або пасивна співпраця – єдиний спосіб уникнути розправи.

- Інформаційна ізоляція та пропаганда. Агресор активно використовує пропаганду, щоб переконати населення в своїй правоті або неминучості перемоги. Коли люди перебувають в інформаційному вакуумі та піддаються одностороннім повідомленням, частина з них може щиро повірити, що співпраця – це правильний або безпечний вибір. Російська пропаганда, наприклад, просуває меседжі типу “нас тут щоб вас врятувати”, обіцяючи «новий світ» під своїм керівництвом. За достатньої ідеологічної обробки або в умовах цензури альтернативної інформації деякі громадяни переймають наративи агресора і добровільно співпрацюють з ним, вважаючи це виправданим.

- Опортунізм та особисті вигоди. В умовах колапсу старої влади та соціального ладу окремі індивіди можуть бачити шанс зробити кар'єру або отримати владу, приєднавшись до нової адміністрації. Історично відомо, що частина колаборантів діє з егоїстичних міркувань: прагнення збагачення, влади чи привілеїв [3]. Під час окупації на півдні України траплялися випадки, коли люди, далекі від політики, отримували високі посади у проросійських адміністраціях, користуючись [1]. Подібно тому, як у часи Другої світової війни деякі співробітники окупаційних режимів сподівалися на нагороди чи навіть

політичну автономію від нацистів [3].сучасні колаборанти можуть розраховувати на гроші, кар'єрне зростання або інші привілеї від агресора.

- Ідеологічні переконання або образа на свою державу. Хоча економічні та безпекові мотиви домінують, не можна виключати фактор свідомої згоди з ідеологією агресора. Деякі громадяни можуть поділяти політичні чи культурні погляди ворожої держави, або ж плекати давні образи на власний уряд. В українському контексті невелика частина населення могла бути проросійськи налаштована чи ностальгувати за СРСР, що робило їх більш лояльними до окупанта. В інших випадках прагнення помсти своїй владі за, на їхню думку, несправедливість (наприклад, бізнесмени, ображені на податкові органи, чи опозиційні діячі) штовхало їх до колаборації з ворогом. Такі ідеологічні колаборанти діяли скоріше з переконання, ніж зі страху чи вигоди, подібно до того, як під час Другої світової деякі антикомуністично налаштовані європейці співпрацювали з нацистами, бачачи в них союзника проти [3].

Отже, комбінація матеріальних труднощів, страху, пропаганди, особистих амбіцій та переконань формує мотивацію до співпраці з агресором. Для кожної конкретної особи ці фактори можуть поєднуватися: наприклад, людина може одночасно боятися за життя та сподіватися на заробіток, погоджуючись на роль в окупаційних структурах.

Агресорська держава цілеспрямовано експлуатує соціально-економічні проблеми на окупованих чи вразливих територіях, щоб ослабити волю населення до опору та залучити колаборантів. Одним із методів є штучне поглиблення гуманітарної кризи: створення дефіциту товарів, перебоїв з виплатами та послугами, щоб поставити людей у залежність від окупаційної влади. Російська окупаційна адміністрація, приміром, робила доступ до базових послуг (медицини, соціальних виплат) можливим тільки за умови отримання російського паспорта, тобто примушувала людей до де-факто лояльності в обмін на виживання [1]. Гуманітарна допомога перетворюється на інструмент шантажу: окупанти видають продукти та ліки лише тим, хто демонструє лояльність, використовують продовольство як “нагороду” за співпрацю [1]. Таким чином, криза використовується як “батіг і пряник” – спершу ворог доводить населення до відчаю, а тоді пропонує полегшення в обмін на послуги.

Крім матеріального виміру, агресор задіює потужну інформаційну кампанію для маніпуляції свідомістю громадян у кризовий період. Дезінформація сіє сумніви щодо спроможності рідної держави відновити порядок, натомість зображує окупантів як “рятівників від хаосу”. На окупованих територіях України росіяни розгорнули масштабну пропаганду “руського мира”: роздавали безкоштовно телевізори з російськими каналами, вішали білборди з проросійськими гаслами, в школах вводили російську програму [1]. Ця ідеологічна обробка, підкріплена роздачею дрібних “благ” (дешевий хліб, одноразові грошові виплати, розваги для дітей, підвищені пенсії для літніх [1]. мала на меті переманити на свій бік максимально широкі верстви населення. Особливо вразливими є соціально незахищені групи – пенсіонери, безробітна молодь, малозабезпечені сім'ї – яким окупаційна влада обіцяє стабільність і забезпечення.

Держава-агресор також намагається вербувати агентуру та інформаторів серед місцевих, використовуючи як переконання, так і залякування. Відомо, що російські спецслужби на захоплених територіях України складали списки ветеранів АТО, активістів, проукраїнських лідерів, і часто залучали знайомих цих людей до шпигунства або видавання їх. Частина мешканців, щоб уникнути репресій, змушена була співпрацювати, надаючи інформацію про сусідів чи погоджуючись на другорядні ролі в окупаційних структурах. Така тактика залякування й примусу широко застосовувалась в історії: під час Другої світової війни гестапо часто вербувало інформаторів з числа місцевих, шантажуючи їхньою безпекою чи добробутом родин.

Таким чином, соціально-економічна криза для агресора – це зброя. Через поєднання створення нестерпних умов життя і одночасного пропонування полегшення агресор досягає двох цілей: деморалізує спротив і отримує людські ресурси для підтримки окупаційного режиму. Українські правозахисники фіксували, що більшість вимушених колаборантів на тимчасово окупованих територіях погоджувалися на мінімальну співпрацю саме з метою фізичного виживання в умовах, штучно створеної окупантами гуманітарної кризи [2]. Окупант свідомо грає на інстинкті самозбереження населення, вербуючи нових помічників.

Уряду та силовим структурам держави, яка зазнала агресії, необхідно оперативно реагувати на виклики колабораціонізму, особливо в умовах кризи. Україна виробила цілу систему правових та практичних заходів для запобігання співпраці громадян з ворогом. По-перше, запроваджено сувору кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність. Вже на початку повномасштабної війни, у березні 2022 року, парламент України прийняв закони, що криміналізують будь-яку форму співпраці з державою-агресором [4]. До Кримінального кодексу додано статтю 111-1 "Колабораційна діяльність", яка передбачає покарання від штрафів до 15 років ув'язнення за публічне заперечення агресії, добровільну зайнятість посад в окупаційних органах, передачу матеріальних ресурсів ворогу тощо [4]. Крім того, ухвалено Закон про індивідуальну відповідальність колаборантів, що обмежує їхні громадянські права – таким особам заборонено обіймати державні посади, балотуватися на виборах, служити в війську тощо [4]. Тобто, держава чітко сигналізує: колаборація є тяжким злочином, який неминуче карається.

По-друге, проводиться активна робота спецслужб та правоохоронців з виявлення і нейтралізації можливих колаборантів. Служба безпеки України (СБУ) здійснює моніторинг інформаційного простору, викриває агентів впливу та пропагандистів, які працюють на ворога [6]. Від початку війни правоохоронці відкрили тисячі проваджень за фактами колабораціонізму, а деякі гучні випадки (наприклад, співпраця мерів чи посадовців з окупантами) отримали широкий розголос, що має превентивний ефект. Одночасно силові органи ведуть профілактичну діяльність серед населення: через ЗМІ та роз'яснювальну роботу вони попереджають про відповідальність за співпрацю з ворогом, закликають громадян повідомляти про підозрілі випадки вербування. Експерти наголошують, що правоохоронці мають працювати на упередження,

тобто усувати причини та умови, що штовхають до. Практично це означає охорону критичної інфраструктури, забезпечення населення гуманітарною допомогою навіть у прифронтових зонах, підтримку людей, що залишились під окупацією, щоб ворог не міг використати їхнє скрутне становище.

По-третє, держава застосовує інформаційно-психологічні заходи для зміцнення стійкості суспільства. Зокрема, ведеться регулярне інформування громадян про реальну ситуацію на фронті, аби запобігти паніці та дезінформації, що сіє зневіру [1]. Поширюються історії про покарання колаборантів, щоб інші не наслідували їх приклад. Водночас влада намагається демонструвати турботу про кожного громадянина: програми підтримки переселенців, допомоги безробітним, психологічної реабілітації військових і цивільних – усе це посилює довіру населення до держави навіть у тяжкі часи. Якщо люди бачитимуть, що уряд про них дбає і є надія на покращення, вони менше піддаватимуться на провокації агресора. Таким чином, запорукою профілактики колаборації є поєднання жорсткого покарання за зраду з підтримкою та захистом лояльних громадян на тлі кризи.

Явище колаборації не є унікальним для українсько-російської війни – в історії багато прикладів, коли в умовах війни та окупації частина населення співпрацювала з агресором. Аналіз інших конфліктів дозволяє побачити спільні риси та відмінності і краще зрозуміти природу цього феномену.

Одним із найбільш відомих прикладів є Друга світова війна. В окупованій нацистами Європі існували колабораціоністські режими (наприклад, уряд Віші у Франції, маріонеткові держави в Хорватії та Словаччині) та тисячі громадян, що співпрацювали з німцями. Мотиви їх були різні: від переконаних ідеологічних прихильників фашизму до тих, хто прагнув вижити під жорстокою окупацією. Економічні фактори і страх теж відігравали значну роль. У багатьох країнах, що пережили окупацію, люди страждали від голоду і репресій, тому погоджувалися працювати на окупантів за пайок чи безпеку для родини. Наприклад, у східній Європі дехто співпрацював з нацистами, сподіваючись що німці принесуть незалежність від СРСР або принаймні забезпечать порядок [3]. Інші робили це зі страху: відомо, що нацистські служби безпеки часто вербували місцевих за принципом “або ти з нами, або проти нас”, тож багато хто обирав менше зло, сподіваючись уникнути катувань чи концтаборів.

Ще один приклад – конфлікти на Близькому Сході. В ході багаторічного протистояння між Ізраїлем та палестинцями значна частина палестинського населення жила в умовах економічної ізоляції та безробіття. Деякі палестинці співпрацювали з ізраїльською адміністрацією (наприклад, працювали в ізраїльських службах безпеки, передавали інформацію) – часто це були вимушені кроки задля заробітку або отримання привілеїв (дозволів на пересування, матеріальної допомоги). Хоча така співпраця вважається зрадою серед інших палестинців, фактор виживання в умовах соціально-економічного тиску відігравав свою роль. Подібно, під час війни в Іраку і Сирії терористичні угруповання (ІДІЛ тощо) вербували бідних місцевих мешканців, обіцяючи їм платню та продовольство взамін на службу в їх лавах. Ці випадки відлунюють

ту саму схему: криза і злидні штовхають людей в обійми тих, хто обіцяє їм вихід.

У сучасних збройних конфліктах в Африці теж спостерігаємо схожі тенденції. Наприклад, у Мозамбіку молодіжне ісламістське повстання на півночі країни набрало силу не лише через релігійні ідеї, а й через масове безробіття та бідність серед молоді. Дослідження показали, що повстанці активно рекрутували місцевих юнаків, використовуючи їхнє розчарування в корумпованому уряді та відсутності роботи [5]. Для багатьох із цих хлопців вступ до лав бойовиків став чи не єдиною можливістю отримувати дохід [5]. Таким чином, хоча контекст різний – чи то окупація іноземної держави, чи внутрішній збройний заколот – соціально-економічні негаразди завжди були потужним каталізатором (каталізатором) колаборації. Люди скрізь подібні у своїх базових потребах, і коли ці потреби не задоволені, схильються до того, хто обіцяє їх задовольнити.

Водночас, порівняння показує і важливість суспільного осуду та післявоєнної відповідальності. Після Другої світової більшість країн-союзниць судили колаборантів (деяких стратили за зраду), а явище колабораціонізму увійшло в історичну пам'ять як ганебне. В Україні сьогодні також переважає негативне ставлення до колаборантів – опитування свідчать, що українці різко засуджують відкрите співробітництво з окупантами [2]. Це суспільне табу певною мірою стримує людей від легковажних рішень навіть під тиском кризи. Отже, досвід інших конфліктів вчить, що окрім економічних та безпекових чинників, важливу роль відіграє колективна мораль та пам'ять: народ, який шанує своїх героїв та таврує зрадників, буде більш стійким до спроб ворога використати кризу для підризу зсередини.

Соціально-економічна криза на тлі війни створює небезпечне підґрунтя для колаборації, підточуючи лояльність частини населення. Нестабільність і зубожіння породжують серед людей страх, зневіру та відчай, чим спритно користується держава-агресор, пропонуючи «порятунок» в обмін на співпрацю. Основними драйверами колаборації виступають економічні чинники (бідність, безробіття), психологічний тиск (страх за життя), пропагандистське навіювання, а також особисті мотиви (вигода чи ідеологія). Агресор використовує гуманітарну кризу як інструмент маніпуляції – спершу доводить населення до відчаю, а потім вербує тих, хто хоче вижити.

Український досвід 2022–2023 рр. демонструє, що держава може протидіяти цьому явищу шляхом своєчасної криміналізації колабораціонізму, посиленої роботи спецслужб та підтримки населення. Строгі закони і покарання створюють стримуючий ефект, тоді як забезпечення людей необхідними ресурсами та інформацією зменшує привабливість ворожих обіцянок. Порівняння з іншими конфліктами підтверджує універсальність висновків: де є бідність і хаос – там агресор шукає собі поплічників, але сильне та згуртоване суспільство, яке дбає про своїх громадян навіть у скруті, значно важче зламати зсередини.

Список використаних джерел:

1. Friedrich, J., & Lebedeva, P. (2024, November 26). *Russian "Peace" in*

Practice: Life Under Russian Occupation in Ukraine. Global Public Policy Institute. [URL] ([Russian “Peace” in Practice: Life Under Russian Occupation in Ukraine - GPPI](#))

2. Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ). (2024, 21 серпня). *Нові підходи до відповідальності за колабораціонізм. Аналітика*. [URL] ([Нові підходи до відповідальності за колабораціонізм. Аналітика від експертів УГСПЛ - Українська Гельсінська спілка з прав людини](#))

3. United States Holocaust Memorial Museum. (n.d.). *Causes and Motivations (Collaborators)*. [URL] ([Causes and Motivations - United States Holocaust Memorial Museum](#))

4. Library of Congress. (2022, April 4). *Ukraine: New Laws Criminalize Collaboration with an Aggressor State*. [URL] ([Ukraine: New Laws Criminalize Collaboration with an Aggressor State | Library of Congress](#))

5. Orre, A., & Forquilha, S. (2023). *Poorly designed youth employment programmes will boost the insurgency in Mozambique*. CMI Brief 2023:2. [URL] ([Poorly designed youth employment programmes will boost the insurgency in Mozambique](#))

6. Служба безпеки України. (2025, 13 березня). *Повідомлення пресслужби СБУ про активізацію російської пропаганди та викриття інтернет-агітаторів*. [URL] ([СБУ попереджає про активізацію російської пропаганди: за час великої війни відкрили майже 2,5 тис. кримінальних проваджень проти інтернет-агітаторів](#))

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ТЕОРІЇ ТА РЕАЛІЇ

Олександр ЖИТНИЙ,

доктор юридичний наук, професор, заслужений юрист України
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Під час війни, розв'язаної росією проти України у 2014 році, непоодинокими (хоч і не масовими) стали випадки співпраці українських громадян з окупаційною владою росіян на захоплених ними територіях. У національно свідомій частини населення така поведінка співвітчизників викликає несприйняття, огиду, засудження, та цілком закономірно формує запит на справедливе й суворе покарання колаборантів. Справді, співпраця з ворогом, поширення його ідеології, підтримка створюваної російськими окупаційними адміністраціями інфраструктури управління людським капіталом та економічними процесами, інтеграція до створюваних ворогом квазідержавних та квазігромадських органів та установ посилює його деструктивний вплив на мешканців протиправно захоплених (окупованих, анексованих) українських земель та, відповідно, погіршує перспективи їх

звільнення (політичним чи військовим шляхом), сприяє створенню ілюзії ідейної й політичної підтримки нашими людьми факту окупації та схвалення дій окупантів, спрямованих на руйнування територіальної цілості Української держави та позбавлення її юрисдикції над міжнародно визнаними суверенними територіями.

Після звільнення воєнним та політичним шляхом своїх територій Україні необхідно максимально ретельно забезпечити застосування кримінально-правових санкцій до винних у кримінально протиправному колабораціонізмі. Лише так можна задовольнити запит суспільства на справедливість, зміцнити довіру до держави, сприяти суспільному примиренню та, як не дивно це звучить, сприяти захисту осіб, які вчиняли колабораціонізм, – запобігти позасудовим розправам над ними (адже відсутність офіційної реакції на факти співробітництва конкретних співвітчизників з ворогом неодмінно спровокує акти помсти їм, що зумовить підвищення рівня кримінального насильства в державі). Покарання для колабораціоністів необхідне й для запобігання посягань на один з найцінніших об'єктів кримінально-правової охорони – основи національної безпеки.

Заходи покарання колабораціоністів для національного кримінального права є новелою. Наразі вони регулюються Кримінальним кодексом (далі – КК) України, який Законом № 2108-IX від 03.03.2022 року доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» та встановлено відповідальність за різні її форми (пропаганду та виправдання окупаційної влади, добровільну співпрацю з окупантами, передачу інформації чи матеріальних ресурсів ворогу, участь у окупаційних адміністраціях чи силових структурах тощо)[1]. Власне, саме впровадження до законодавства зазначеної норми й дозволяє реалізувати інструментарій кримінально-правових санкцій до громадян України, винних у вчиненні колабораційної діяльності. Наразі в українській кримінально-правовій та кримінологічній науці вже здійснено досить ґрунтовні дослідження проблематики та тенденцій їх застосування [2, с. 369–416].

Як відомо з теорії кримінального права, кримінально-правові санкції як регульовані КК України наслідки, що призводять до змін у статусі особи у кримінально-правових відносинах, можуть бути розподілені на негативні та позитивні. У силу специфіки галузі перевага в ній надається санкціям саме негативним. Так, негативними кримінально-правовими санкціями за колабораційну діяльність наразі охоплюється можливість (загроза) застосування та реальне застосування шести основних видів покарань у переліку та у межах, передбачених нормами статті 111-1 КК України: 1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 2) виправні роботи; 3) арешт (пробаційний нагляд); 4) штраф; 5) позбавлення волі на певний строк; 6) довічне позбавлення волі. Окрім того, позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю встановлено законом як додатковий вид покарання за вчинення колабораційної діяльності. Також додатковим покаранням відповідно до частин 2, 4–8 статті 111-1 КК України є загальна конфіскація майна.

Враховуючи зміст наявних у санкціях статті 111-1 КК України видів

кримінальних покарань (основних та додаткових), їх кримінально-правовий та кримінально-виконавчий зміст, можна констатувати, що обмеження правового статусу, які застосовуються до колабораціоністів при реалізації кримінально-правових санкцій, стосуються: трудових прав (обмеження права обіймати посади, займатися певною діяльністю, залучення до безоплатної суспільно корисної праці), права власності (позбавлення грошових коштів при застосуванні штрафу чи всього або частки майна при його конфіскації), права вільно обирати місце перебування та вільно спілкуватися з іншими особами (арешт, позбавлення волі). Прихованими й похідними від реально застосованих судом до колаборантів покарань є правообмеження більш широкого спектру – ті, які випливають з негативного статусу судимості. Це обмеження в трудових, цивільних, виборчих правах тощо [3, с. 358–360].

Наявні в кримінально-правових санкціях реальні або потенційні правообмеження колабораціоністам мають не лише забезпечувати досягнення цілей кари, виправлення засудженого, запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, але й сприяти очищенню суспільних відносин від носіїв антиукраїнської ідеології, мінімізації їх впливу в суспільстві. Небезпека впливу колабораціоністів на суспільство бачиться, зокрема, у демонстративній байдужості до інтересів держави громадянства, яка сягає ступеню готовності підтримувати ворога своєї батьківщини, який намагається її знищити, служити ворогові. На думку значної частини населення, колаборанти мають бути усунуті від участі в суспільному і політичному житті в Україні – аж до позбавлення їх громадянства та виселення з її території. Справді, післявоєнний досвід деяких європейських країн, які були окуповані під час Другої світової війни (зокрема, Бельгії, Польщі, Нідерландів) та у найближчий повоєнний період застосовували до колаборантів суворі обмеження (суттєві обмеження та позбавлення громадянських прав аж до позбавлення громадянства) дозволяє замислитися над такими крайніми санкціями, у тому числі кримінально-правовими. Втім, лише замислитися. Наразі реалізувати їх у відповідності до суспільного запиту повною мірою неможливо. Так, стаття 25 Конституції України встановлює, зокрема, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства та не може бути вигнаний за межі України [4]. Відступ від цих гарантій навіть в умовах війни/воєнного стану, як відомо, не допускається.

Наразі наша держава вже встановила правообмеження щодо участі політичної діяльності для колаборантів. Так, згідно з вимогами Виборчого кодексу (далі – ВК) України громадяни, які мають судимість за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 КК України, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку, не можуть входити до складу виборчої комісії (частина 3 статті 34 ВК України), не можуть виконувати функції офіційного спостерігача (ч. 3 ст. 58 ВК України) тощо [5]. Втім, такі правообмеження, будучи прикріпленими темпорально до тривалості судимості, виглядають досить поблажливими для колаборантів. Так, стаття 89 КК України визначає строки погашення судимості: 1) особи, засуджені відповідно до статті 75 цього Кодексу, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового

кримінального правопорушення і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом; 2) жінки, засуджені відповідно до статті 79 цього Кодексу, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду; 3) особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання; 4) особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту; 5) особи, засуджені за вчинення злочину до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення; 6) особи, засуджені за вчинення злочину до обмеження волі, якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення; 7) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за нетяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення; 8) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення; 9) особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення [1].

Зважаючи на це, наприклад, особа, яка засуджена за частиною 1 статті 111-1 КК України (публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України) отримує можливість участі у політичному житті держави, ворогу якої вона надавала підтримку, одразу після відбуття покарання (адже передбачене у частині 1 статті 111-1 КК України діяння є кримінальним проступком). У цьому зв'язку доцільно «відв'язати» період усунення колаборантів від участі в процесах управління державою та встановити більш тривалі строки, впродовж яких вони не мають права брати участі у виборчих відносинах. Більш суворий варіант – замість обмежуючої відсильної ознаки про недопущення до виборів «громадян, які мають судимість

за ст. 111-1 КК України» передбачити ознаку «громадяни, які засуджувалися за ст. 111-1 КК України» (застосування такого способу обмеження відоме у вітчизняному законодавстві— наприклад, у п. 2 ч. 2 ст. 61 Закону «Про Національну поліцію» унеможливлено доступ до поліцейської діяльності не лише особам, засудженим за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, але й тим, судимість яких погашена чи знята у визначеному законом порядку [6]). Окрім того, доцільно розглянути питання про поширення на винних у колабораційній діяльності спеціальної конфіскації (щодо грошей, цінностей та іншого майна, одержаних унаслідок вчинення цього кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або які призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення).

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
2. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ : Алерта, 2024. 438 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник/ В. М. Трубников, М. В. Даньшин, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. В. М. Трубникова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 444 с.
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/> (дата звернення: 10.02.2025).
5. Виборчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
6. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ І СТАВЛЕННЯ ДО НЬОГО В ЧАСИ «ДОВГОГО ХІХ СТОЛІТТЯ»: ВИПАДОК КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ (1853-1856 РР.)

Денис ЖУРАВЛІОВ,

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра історії України,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Як ставилися до такого явища, як співробітництво цивільного населення своєї держави з ворогом, в епоху великих імперій, стійких станових і династійних зв'язків і слабких ознак того, що можна назвати національними чинниками? А саме таким було довге ХІХ століття для Російської імперії.

Спробуємо розглянути це питання на основі однієї нетипової для імперії Романових війни. Вона велася на її власній території, непогано висвітлена в пресі, мемуарах, листах та офіційних документах, і вона була імперією програна, що спонукало владні кола до низки важливих реформ.

Йдеться про Кримську війну 1853-1856 рр. Етнічна карта Криму – здавна надзвичайно строката, поліетнічна, мультикультурна – помітно змінилася за результатами цього великого збройного конфлікту, що втягнув у свою орбіту як великі європейські держави (Велику Британію, Францію, Росію), так і давнього, хоч і ослаблого геополітичного гравця в регіоні – Османів. Не треба забувати і про відносного недавню (1783 р.) втрату державності кримськими татарами, що все ще становили більшість населення півострова (росіяни в цей період були тут меншістю порівняно з татарами, вірменами і греками. На 1850 р. в Криму проживало десь по 7% росіян і українців, кілька відсотків становили греки, болгар, німці і вірмени, а решту становили татари). Страх щодо можливої нелояльності татар, шпигуноманія, доноси, плани репресій, реакція на все це центральної і місцевої влади і викликані всім цим післявоєнні події – основна тема нашої роботи. В силу недоступності сьогодні російських архівів основою для нас є стаття американської дослідниці, доцента університету Південної Алабами Марі Козельські [1]. Авторка широко використовувала зібрання документів із фондів Кримського державного архіву. Більшість документів – це секретні папери, підписані імперськими цивільними і військовими чиновниками (губернаторами, генерал-губернаторами, генералітетом, вищими ієрархами православної церкви тощо).

На початку війни в 1853 р. мешканці Криму активно демонстрували підтримку Росії. Генерал-губернатор Тавриди Володимир Пестель в травні 1854 року писав Меншикову: «Жителі всіх місць, через які проходили війська, забувши про своє різне походження, злилися в одну російську родину, щоб вітати солдатів. Дворянство, купецтво, громадяни, державні селяни, росіяни, ногайці, колоністи-німці ... незважаючи на всю свою різноплемінність, в цьому випадку, як і в усіх інших, де йдеться про любов і відданість Престолу і Батьківщині, не відстала від суто російських губерній Росії» [2]. В спеціальному зверненні до мусульман муфтії Сеїд Джеліль-ефенді заявив: «Ми ж усі мусульмани, від малого до великого, повинні бути щиро віддані Царю і Батьківщині і для них не шкодувати ні життя, ні крові, якщо вони будуть потрібні від нас для їхнього захисту» [3]. Кримські беї почали заявляти, що дали «клятву непорушної вірності» царю. Схоже, на початку війни російська влада не мала сумнівів щодо лояльності татар. Але як відомо, війна пішла не так, як планували в Петербурзі. З приходом бойових дій в Крим ситуація різко змінилася. З появою біля узбережжя флоту союзників греки, українці та росіяни узбережжя масово почали тікати вглиб півострова. Торгівля завмерла, дороги були забиті біженцями і армією. Солдати займали приватні будинки, командири – адміністративні будівлі. Лише нечисленні багаті татари могли залишити Крим на час війни; у більшості просто не було грошей на переїзд. Так вони опинились між двох вогнів: їхню робочу силу, худобу і провізію намагались використовувати обидві воюючі сторони. Врешті-решт, в

силу невдалого для імперії Романових ходу бойових дій татари попали під підозру деяких представників імперської влади: їх звинуватили в масовій допомозі ворогу [4].

Деякі реальні підстави підозрювати киримли в нелояльності до імперії Романових також були. Що цікаво, якраз головний потенціальний бенефіціар татарського питання, Османська імперія (в якій жили і служили султанам десятки тисяч киримли включно з представниками династії Гіреїв), схоже, не мала жодного реального плану по підняттю в тилу свого ворога масштабного повстання чи розгортання партизанської боротьби. Єдиний татарський кавалерійський полк в складі її армії воював спочатку на Дунаї (досить невдало), згодом був таки перекинутий в Євпаторію, що стала основною османською базою на півострові. Проте головним ініціатором стимулювання місцевих татар до колаборації виступили не Османи, а Франція. Цікаві дані на тему участі татар в Османській армії цього періоду містяться в статті д-ра Хакана Киримли [5].

Якщо коротко – в самий розпал паніки серед християнських мешканців півострова з ініціативи французького командувача маршала Армана де Сент-Арно до Євпаторії прибув представник татарської династії Месуд-Гірей, яка колись правила в Криму. Він умовив союзників підключити його до підготовки татарського повстання в Криму та до спроб переконати татар надати підтримку іноземному вторгненню. Татари з сіл навколо Євпаторії почали постачати союзників кіньми та возами, допомагали їм переправлятися з кораблів на берег. За чутками, татари також перекривали дороги, які вели з Євпаторії до Перекопа, і захоплювали російських чиновників. Проте вже 8 вересня 1854 р. союзники відправили Гірея назад на Балкани, вважаючи його місію виконаною. Після війни він отримав від французів орден Іноземного легіону. До османської армії спробували записатися кількасот татар, однак через брак фінансування взяли далеко не всіх [6].

По Криму поповзли просто апокаліптичні чутки про майбутнє загальнотатарське повстання. Найбільш активно їх розпалювали двоє імперських діячів - архієпископ Херсонський і Таврійський Інокентій (Борисов, перебував в Одесі) і Таврійський губернатор Микола Адлерберг. Єпископ ініціював справжню пропагандистську кампанію, в межах якої відвідав Феодосію, Бахчисарай, Карасубазар и Генічеськ, його проповіді, що розійшлися по всій імперії, зображали боротьбу з Османами і Заходом як «брань священну» «не за світські вигоди, а за святість і честь Хреста Христового» [7]. Він також бачив у Кримській війні кульмінацію долі Росії та виконання нею християнського обов'язку.

Після випадку в Євпаторії і до самого кінця війни кримська влада постійно відправляла вищому начальству повідомлення за повідомленням, в яких повідомлялося про татар, які співпрацюють з ворогом, передають ворогові відомості про дислокацію російських військ, що забезпечують ворога запасами продовольства. Ці повідомлення скоріше являли собою розрізнені зібрання чуток і звинувачень, які вперше з'явилися на сторінках однієї німецької газети ще в квітні 1854 року, присмачені міркуваннями про настрої в татарському

середовищі. Хоча деякі джерела і приписують князеві Меншикову намір евакуювати татар після висадки союзників у Євпаторії, головною дійовою особою, яка відповідала за політику щодо татарського населення та нагляд над ним, був князь Микола Адлерберг, військовий губернатор Сімферополя та цивільний губернатор Таврійської губернії. Чого тільки не доповідав князь до Петербургу! В основному звинувачення, що висувалися проти татар, зводилися до того, що вони інформували ворога про розташування російських військ, а також церков, які союзники неодноразово грабували. Адлерберг був переконаний, що татари мали велику мережу інформаторів, яка розкинулася від Бердянська до Євпаторії, і передавали інформацію своїми таємними каналами. Він також побоювався загального повстання татар у Росії. Крім того, російська влада була переконана, що татари забезпечують інтервентів худобою, капустою, сіном та іншими необхідними речами. Усі документи, що містили подібні відомості, складалися росіянами, які, програючи, почувалися обложеними з усіх боків. М.Козельскі не надто вірить у правдивість цих звинувачень. Варто погодитись із нею, що більшість кримських татар були безграмотними та бідними. Важко уявити, що вони були здатні створити шпигунську мережу або добровільно віддавати комусь худобу та їжу, яких самі відчайдушно потребували. За деякими джерелами, татари неодноразово і безрезультатно зверталися до російської влади з проханням захистити їх від ворогів, що наступають, спустошували сільські райони [8].

Врешті-решт Адлерберг запропонував Олександру II виселити ВСІХ татар із Криму до Курської губернії, куди він вже відправив більше сотні татарських родин, запідозрених у нелояльності. Проте цар такі масштабні плани не схвалив, а 5 стаття Паризького миру 1856 р. гарантувала амністію всім представникам етносів, запідозреним у нелояльності щодо своїх імперій протягом війни (киримли, грекам, вірменам, румунам тощо).

Довге ХІХ століття – доба, коли великі імперії радше розглядали колабораціонізм своїх підданих з ворогом/агресором як особисту зраду підданам правителя, а отже надзвичайно багато залежало від позиції правлячого монарха. Він міг як дати хід низці справ, які ми б назвали пов'язаними з феноменом колабораціонізму, так і призупинити переслідування своїх підданих за зраду. Микола I з власних мотивів волів не надавати великого значення окремим фактам колаборації киримли з окупаційною англо-франко-османською армією, покладаючись в цьому питанні на місцеву військову та цивільну владу – командувачів армією, генерал-губернаторів та цивільних губернаторів. Схожою була й позиція його наступника – Олександра II. Серед оточення обох монархів та вищого чиновництва імперії були як яскраві прихильники ідеї масового татарського колаборантства і необхідності покарання цілого етносу за “зраду” (губернатор Адлерберг, почасти єпископ Іннокентій), так і помірковані прихильники компромісу (М. Горчаков, М. Воронцов, почасти О. Меншиков тощо). Результатом стали безкінечна боротьба прихильників жорсткої та м'якшої ліній щодо татарського питання, зокрема щодо впливу на царя. Фактично ж протягом Кримської війни нам відомі не надто численні випадки, звісно, мали місце такі дії киримли, які

згодом назвали б колаборантськими. Вони не були надто численними – йдеться про десятки випадків і максимум кілька тисяч людей. Питання про те, чи був це вимушений, чи добровільний колаборантський рух, в багатьох випадках лишається відкритим. Звісно, мало місце й умисне розпалювання страху перед потенційними колаборантами і етноконфесійної ксенофобії щодо татар з боку місцевих чиновників – від нижчого рівня і аж до губернаторів і єпископів. Проте варто відзначити, що імперська влада не мала єдиної моделі поведінки в такій ситуації, і поведінка топ-чиновників коливалася від відверто антитатарської до цілком лояльної щодо місцевого населення. Спочатку другий варіант поведінки був продиктований радше особистою позицією імперських урядовців (М.Воронцов, М.Горчаков), згодом додався чинник Паризького договору і намагання діяти радше пряником, ніж батогом, щодо свого потенційно нелояльного мусульманського населення. Петербурзька влада майже не цікавилася цим питанням і мало що знала про труднощі, з якими стикалося громадянське населення Криму у воєнну пору. Вони рідко втручалися у вирішення питань щодо татар. На відміну від СРСР в 1944 р., Російська імперія не мала заздалегідь обдуманих планів, які передбачають депортацію чи насильницьку міграцію татар. Проте саме неоднозначна позиція нового царя Олександра II щодо татар після Кримської війни стала відправною точкою політики заохочення еміграції кримли з Криму протягом другої половини 1850-х – 1860 х рр., котра назавжди змінила склад населення півострова.

Список використаних джерел:

1. Kozelsky M. Casualties of Conflict: Crimean Tatars during the Crimean War. *Slavic Review*. 2008. Vol. 67. № 4. P. 866–891.
2. Маркевич А. Таврическая губерния во время Крымской войны по архивным материалам [1905]. Симферополь, 1994. С.8-9.
3. Воззвание таврического муфтия Сеид Джелиль-эфенди ко всему мусульманскому духовенству и народу, в Таврической губернии обитающим. *Материалы для истории Крымской войны и обороны Севастополя. Т. 1*. СПб, 1900. С. 252.
4. Маркевич А. Таврическая губерния во время Крымской войны по архивным материалам. С. 12.
5. Кырымлы Х. О крымско-татарских войсках в составе османской армии в период Крымской войны. *Голос Крыма*. 2007. 31 октября. С. 7.
6. Там само.
7. Архиепископ Иннокентий. Слово при посещении паствы, Карасубазарский собор, 17 сентября 1854. *Сочинения Иннокентия, Архиепископа Херсонского и Таврического: В 11 т*. СПб., 1908. Т. 2. С. 239
8. Kozelsky M. Casualties of Conflict: Crimean Tatars during the Crimean War. *Slavic Review*. 2008. Vol. 67. № 4. P. 879.

COLLABORATION VS COLLABORATIONISM В ЄВРОПІ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Тетяна КОВАЛЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Колабораціонізм є доволі складним, багатогранним та, водночас, загальнопоширеним явищем у світовій історії. Автором цього терміну прийнято вважати французького маршала Анрі Філіппа Петена, главу т.зв. режиму Віші, що був створений на півдні Франції. 1940 року він закликав французів підтримати співпрацю з німцями, чому передувала відповідна угода між Третім Рейхом та Французькою державою. В інтерпретації маршала Петена така «колаборація» не мала негативного забарвлення, адже термін був використаний для означення «collaboration» – співпраці, співробітництва – між Німеччиною та «вішистською Францією».

Водночас, у роки Другої світової війни цей термін швидко набув негативних конотацій та став синонімом не тільки зради власної держави, але й ідеологічної підтримки нацизму та співучасті у воєнних злочинах Третього Рейху. У багатьох європейських мовах його на щодень почали використовувати у значенні «зрада» та «співпраця з ворогом». Можна казати про виникнення «мови колаборації» – введення в обіг цілої низки нових слів і термінів у контексті різних рівнів політичної співпраці з Третім Рейхом. Увійшло в обіг використання терміну «маріонетка» (лідер, який править від імені Німеччини), «сателіт» (прославлений союзник), «квіслінг» – синонім слів «зрадник», «колаборант» (від імені міністра-президента Норвегії Відкуна Квіслінга, який підтримав співпрацю з Третім Рейхом). Оскільки термін «collaboration» в англійській мові часто вживається в загальному, нейтральному значенні співпраці, для означення ідеологічно мотивованої підтримки окупаційної влади все частіше використовують термін «collaborationism».

Дослідники по-різному трактують та класифікують види «колаборації» з окупаційною владою в роки Другої світової війни. Наприклад, американський історик Тарік Сиріл Амар виділяє «collaboration d'état / колаборація держави» (форма політичної колаборації, яку політичні еліти виправдовували метою збереження держави) та «collaboration afin d'état / колаборація задля держави» (форма політичної колаборації задля побудови або відновлення власної держави за допомогою Третього Рейху, тобто під німецькою гегемонією). Ступінь самостійності таких держав визначався Третім Рейхом, як і те, кого залучити до колаборації, залежало виключно від німців. Лише вони вирішували з ким будуть співпрацювати, а кого силоміць примусять до покори. Водночас, неможна не враховувати ідеологічну близькість політичних (а саме правих) сил, які співпрацювали з Третім Рейхом, до націонал-соціалізму.

У таких державах мала місце співпраця місцевого населення з окупантами у різних галузях (адміністративній, військовій, економічній, культурній, на побутовому рівні). Угорсько-американський історик Іштван

Деак пише про те, що жодна частина Європи не зберегла чистих рук, героїчно відстоюючи справу демократії, прав і свобод людини та захищаючи людей від зла. Адже німецьких солдатів і поліцейських було достатньо, щоб керувати окупованими територіями, але недостатньо, щоб контролювати кожне місто й сіл. Як наслідок, національні уряди, місцева влада й пересічні громадяни активно співпрацювали з окупантами. У цьому контексті, польський дослідник Яцек Анджей Млинарський справедливо акцентує на тому, що є принципова різниця між співпрацею з окупаційною владою для забезпечення функціонування державних інституцій чи власної життєдіяльності, і між діями, основним мотивом яких є суто корисливий інтерес, часто за рахунок інших.

Сьогодні більшість науковців, розглядаючи колабораціонізм у роки Другої світової війни, визначає його як різні форми добровільної (на противагу вимушеній) співпраці з нацистами та їхніми союзниками – тобто свідоме, зумисне, часом ідеологічно мотивоване співробітництво політичних еліт та місцевого населення окупованих територій із загарбниками.

Список використаних джерел:

1. Гриневич В. Подолання тоталітарного минулого. Част. 7: Пам'ять про подолання минулого як європейський вибір України (закінчення). URL: <https://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/grynevych-part-7/>
2. Amar T. C. The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists. Ithaca: Cornell University Press, 2015. 356 pp.
3. Davies P. Dangerous Liaisons: Collaboration and World War Two. London: Routledge, 2004. 226 p.
4. Młynarczyk J. A. Pomiedzy wspolpracą a zdradą. Problem kolaboracji w Generalnym Gubernatorstwie – próba syntezy. Pamięć i Sprawiedliwość. 2009. 8/1 (14). P. 103–132. URL: <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-85b5ca50-5e60-47e3-83a5-3a0c9d6c452f>
5. Deak I. Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance, and Retribution during World War II. London: Routledge, 2015. 284 p.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ АСПЕКТИ КОЛАБОРАЦІОНАЛІЗМУ

Наталія ЛЯШЕНКО,

курсантка навчально-наукового інституту
№ 2 (ННІ-2-22-303) Харківського національного
університету внутрішніх справ

Іван КРІЩАК,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінального права і кримінології
навчально-наукового інституту №1
Харківського національного університету внутрішніх справ

Появу в українському суспільстві такого суспільно-небезпечного явища як колабораціонізм спричинила повномасштабна російсько-українська війна

24 лютого 2022 року. Саме на фоні війни, держава вимушена була внести зміни й доповнення у Кримінальний кодекс України (далі КК України) щодо криміналізованої поведінки громадян України, які усвідомлено та добровільно почали співпрацювати на ворога [1, с. 57]. Як зазначають Ю. Орлов і Н. Прібиткова, виявлення проблем кримінально-правового регулювання у формах вад криміналізації та недоліків правозастосування, що є похідними від викривлень кримінально-правової політики кризово-воєнного стану, є нагальною вимогою часу як передумова для вдосконалення кримінально-правової захищеності відносин, благ, цінностей, що виявилися найбільш уразливими в умовах воєнного стану [2, с. 39].

До початку збройного конфлікту й окупації російськими військами частини території України у 2014 році окремі аспекти колабораціонізму вивчалися лише з історичного погляду і переважно стосовно Другої світової війни на території України, так і в інших країнах. Окупація частини території України та початок збройного конфлікту поставили перед законодавцем завдання розмежувати прийнятну поведінку людини в критичних умовах окупації й таку, що не зумовлена крайньою потребою і виходить за межі закону, та визначити вид і межі відповідальності за ці протиправні дії [3, с. 620]. Як слушно зауважує В. В. Сокурєнко, помилково було б вважати, що явище колабораціонізму з'явилося після початку повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави. Колабораціонізм, хоча й без спеціальної кримінально-правової заборони (лише на рівні загальнонормативної оцінки діянь як державної зради) існував та наочно себе проявив вже у 2014 р., з моменту першої у новітній історії відкритої атаки росії на суверенітет і територіальну цілісність України. А взагалі це явище у вітчизняних «широтах» існувало стільки часу, скільки українські землі перебувають у сфері політичних інтересів московської, російської агресивно-експансіоністської державності, їх варварсько-хижацьких загарбницьких, не елімінованих під час культурного розвитку, рефлексів [4, с. 5].

Серед вчених ідея колаборації (пор.-в.-лат. *collaborare*, від *con* – з, і *laborare* – трудитися, син.: співпрацювати) не нова. Одним з яскравих прикладів є експеримент KamLAND, який об'єднав зусилля 12 лабораторій США і Японії, залучивши 93 вчених зі світовою популярністю [5]. Оскільки колабораціонізм є багатогранним явищем, в науковій літературі на основі історичних фактів з різних держав, виокремлюють його види й аналізують різноманітні прояви співпраці з окупантами [6, с. 57]. На думку українського дослідника Є. Письменного, для більш точної диференціації колабораціонізму, необхідно враховувати, що за певних соціально-історичних умов колабораціоністська діяльність мала свою специфіку залежно від країни, яка перебувала під окупацією. Із-поміж іншого ця специфіка зумовлювалась тактикою окупанта; тривалістю окупації; станом економічного та політичного розвитку тієї чи іншої країни в довоєнний час (економічні проблеми, політична криза, відсутність демократичних засад організації суспільства тощо); ступенем залученості до співпраці державних і громадських діячів та впливових

соціальних груп, її метою, а [також сприйняттям цієї співпраці на різних щаблях суспільства [7, с. 10].

Зацікавленість науковців темою колабораціонізму була пов'язана з другою світовою війною, коли він набув масового характеру в окупованих нацистською Німеччиною європейських країнах західної й північної Європи переважно у виді воєнної й адміністративної співпраці. Так, окрім вже згаданої Франції («вішистський» уряд) були сформовані пронацистські колабораціоністські уряди: у Норвегії – уряд міністра-президента В.-А.-Л. Квіслінга, у Нідерландах – уряд «лейдера» А. А. Мюссерта, у Сербії – уряд прем'єр-міністра генерала М. Недіча, у Хорватії – режим лідера усташів А. Павелича, у Словаччині – уряд О. Й. Тисо, в Угорщині – уряд Ф. Салаші тощо. У «вішистському» значенні колабораціонізм поділяли на військовий та адміністративний, які були найбільш розповсюджені в часи другої світової війни в державах, і передбачали на рівні урядів і еліт добровільну співпрацю з окупантами. В цих державах колабораційна діяльність проявлялась в різних сферах: воєнній, адміністративній, економічній, культурній, ідеологічній, що безумовно вплинуло на вироблення правових норм відповідно до рівня злочинів, які відбулись в результаті цієї співпраці [6, с. 57].

Український дослідник О. Гончаренко звернув увагу на те, що у радянській історіографії термін колабораціонізму вживався переважно для пояснення питання співпраці з гітлерівцями у військово-політичній сфері в країнах Західної Європи. До 1990-х рр. термін «колабораціонізм» практично не використовувався для означення співпраці з ворогом на радянській території, а застосовувався лише для характеристики подібних явищ на окупованих територіях Європи. Однак деякі історики зробили спробу відокремити зраду інтересів держави від форм співпраці людей з окупантами, виправданих обставинами, шляхом використання терміну менш вираженого негативним забарвленням. До таких форм співпраці відносили економічну, культурну, ідеологічну тощо. Ю. Радченко та А. Скоробагатов запропонували класифікувати колабораційну діяльність на урядово-державну, соціально-побутову, культурну та військову [8, с. 12].

Схожу диференціацію колабораціонізму представив в своїй роботі Я. Грицак, який виділив наступні його види – вимушений, добровільний та ідеологічний. Останній передбачає індивідуальну, навмисну, мотивовану переконанням або ідеологічною угодою співпрацю з окупаційною владою. Слід зауважити, що ідеологічний колабораціонізм був присутній в кожній окупованій країні, різниця була лише в характері його домінування. Ідентичну класифікацію колабораціонізму на добровільний і примусовий запропонував історик Стенлі Хоффманн (1968 р.), яка базується на такому критерії, як характер співпраці з окупантами. На його думку, добровільний колабораціонізм спрямований на підтримання громадського порядку та економічного життя окупованої території (інтереси, що розділяються як окупантами, так і окупованими). Примусовий колабораціонізм не залишав вибору для людей на окупованих територіях, змушуючи співпрацювати задля виживання [6, с. 58].

Українська історик В. Шайкан яка досліджувала цю проблему на прикладі окупації в роки Другої Світової війни, запропонувала різновиди колабораціонізму на підставі окремих видів діяльності окупованого населення: політичний, адміністративний, військовий, економічний, побутовий та культурний. За визначенням дослідниці, політичний колабораціонізм – це співпраця з ворогом на ідейних засадах, адміністративний колабораціонізм – форма співпраці з ворогом лояльних осіб з місцевого населення в органах управління різного рівня, діяльність яких керована і контролювана окупантами; військовий колабораціонізм – добровільна і вимушена служба у військових формуваннях окупанта; економічний колабораціонізм – співпраця у будь-яких галузях економіки на користь ворога; побутовий колабораціонізм пов'язаний зі встановленням доброзичливих стосунків між окупантами й місцевим населенням, котрі не наповнені злочинним змістом (наприклад, попередження окупантів про заміновані будинки, шляхи, послуги як провідників, добровільне пропонування харчових продуктів, запрошення на родинні свята тощо); культурний колабораціонізм – співпраця з окупантами у духовній сфері, яка сприяє поширенню серед населення вірнопідданських почуттів, задовольняє інтереси окупаційної влади й сприяє високому психологічному настрою окупантів [9, с. 51–52].

О. М. Чальцева наголошує, що Україна з 2014 р. після анексії Криму та окупації частини територій Донецької і Луганської областей російською федерацією стикалась і продовжує зустрічатись з великою кількістю економічних, соціальних, культурних та інших викликів одним із яких є колабораціонізм, феномен якого був актуалізований саме в цей час. З початком повномасштабної війни у 2022 р. в Україні він набув особливого значення і в українському науковому дискурсі виокремив взаємопов'язані проблеми: безпекові, правові, морально-етичні, культурно-ідеологічні, національні, освітні та інші. Деталізований аналіз, як окремих критеріїв колабораціонізму, дозволить більш детально розглянути прояви його в умовах війни, виокремити його типи й різноманітні види співпраці з окупантами, диференціювати соціальну мімікрію, як показник поведінки окупованого населення, виявити прогалини у законодавстві щодо відповідальності за колабораціонізм, визначити наслідки колабораційної діяльності на окупованих територіях України й шляхи їх подолання [10, с. 5].

Колабораційна діяльність є предметом дослідження в різних наукових галузях, завдяки яким можливо виокремити універсальні критерії колабораціонізму, що засвідчують його різноманітні форми. Це дозволяє проводити глибокий та деталізований аналіз, враховуючи конкретний контекст, в якому проявляється колабораціонізм, а також запропонувати можливу логіку майбутніх досліджень цього феномену задля вироблення практичних рекомендацій для розв'язання різних проблем в державі пов'язаних із ним. Такі критерії можуть бути корисними для порівняння багатоманітних випадків колабораційної діяльності та вивчення її впливу на соціальні, політичні та економічні процеси в різних регіонах та умовах [10, с. 5]. В узагальненому вигляді критерії колабораційної діяльності, які найчастіше зустрічаються у

дослідженнях можна виокремити наступні: мотиви колабораціоністів (ідеологічні, економічні, політичні), характер їхньої діяльності (військовий, адміністративний, культурний), ступінь примусу або добровільності у співпраці, а також рівень залученості (від пасивного пристосування до активної підтримки), час перебування під окупацією, характер окупаційного режиму, економічний стан на окупованих територіях, стратегія місцевих еліт на окупованих територіях, стратегія окупованих, рівень націоналізму окупованого населення і ступінь його організованості, рівень лояльності окупованих до окупаційної влади, правова система окупованих територій, умови імплементації в правове поле держави-окупанта, ідеологічна ідентифікація населення на окупованих територіях та ін. Це далеко не повний перелік можливих критеріїв для досліджень, він не є вичерпним і може бути розширений і доповнений на підставі вивчення нових випадків цього явища в конкретних контекстуальних умовах. Але, навіть представлені критерії можуть дозволити дослідникам класифікувати колабораціонізм і краще зрозуміти його природу та наслідки для суспільства і держави [10, с. 6].

Колабораціонізм як наратив в умовах війни був і залишається багатогранним і суперечливим явищем. З одного боку – це провина і зрада, а з іншого боку – це вимушений крок та умова виживання населення на окупованих територіях. В науковій літературі в різні часи на основі історичного досвіду колабораціонізму в державах, які були окуповані, виокремлюють його види й аналізують, через призму політичної доцільності, різноманітні прояви співпраці з окупантами. Зацікавленість науковців темою колабораціонізму в першу чергу була пов'язана з другою світовою війною, коли він набув масового характеру в окупованих нацистською Німеччиною країнах західної, північної й східної Європи. Після другої світової війни, в європейській і радянській історіографії категорія «колабораціонізм» набула негативного смислу і більшою мірою політичного навантаження та емоційного забарвлення, що відбилось на її змістовному наповненні. Наукові рефлексії навколо терміну «колабораціонізм» були переважно пов'язані з наступними критеріями: прив'язкою до суб'єктності цього феномену: індивідуальний і колективний; характером співпраці; національною, релігійною, ідеологічною приналежністю; економічними, соціально-історичними умовами. Особливою рисою колабораціонізму в кожній державі було також те, що ідеологічна складова була присутня в абсолютно всіх окупованих системах, різниця була лише в характері домінування [6, с. 56].

Є. О. Письменський, здійснивши аналіз частин ст. 111-1 КК України, використовуючи такий критерій як «сферу співпраці з ворогом (окупантом)», пропонує умовно виокремлювати три основні типи (форми) колабораційної діяльності: – ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо (частини 1, 3 і 6 ст. 111-1 КК України); – адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм: участь у діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (частини 2, 5 і 7 ст.

111-1 КК України); – господарський (економічний) колабораціонізм: матеріальне та інше забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. 4 ст. 111-1 КК України) [11, с. 75]. У ході досудового розслідування ідеологічного колабораціонізму важливо встановити способи здійснення пропагандистської й іншої інформаційної діяльності з виправдання та/чи підтримки збройної агресії проти України. При цьому важлива роль відводиться з'ясуванню ознак, які вказують на публічний характер дій колаборанта. Крім того, особливу увагу слід приділити встановленню, чи правопорушник продукує матеріали, які містять ознаки колабораційної діяльності, чи тільки їх розповсюджує та підтримує. Зокрема, з цією метою призначаються та проводяться лінгвістичні експертизи писемного мовлення, які полягають «в дослідженні експертами текстів різного характеру, з метою розв'язання питань про наявність в них висловлювань, що ганьблять честь і гідність, ділову репутацію, що мають ознаки наклепу, погрози, екстремізму, ставлення до релігії й т. д.» [12, с. 57].

Підсумовуючи, слід відзначити, що в умовах триваючої російсько-української війни критично важливим є всебічне вивчення різних проявів колабораціоналізму. Водночас, необхідно враховувати позицію особи щодо російської агресії: чи засуджує вона злочинні дії агресора, чи здійснює підривну діяльність проти України, чи, навпаки, послідовно відстоює україноцентричні принципи в усіх етно-національних, ментальних і духовних аспектах. Аналізуючи наукометричний та ідеологічний вимір, варто відзначити, що реальність війни оголила різні моделі поведінки в суспільстві: хтось зайняв проактивну позицію, невпинно працюючи над науковими дослідженнями, які висвітлюють та засуджують воєнну агресію, хтось обрав шлях очікування, утримавшись від будь-якої реакції у публічному просторі. Однак кожен робить власний вибір, і війна так чи інакше впливає на всіх, змінюючи не лише людські долі, а й саму структуру суспільної свідомості. Натомість актуальним є посилене дослідження різних форм колабораціоналізму – ідеологічного, культурно-освітнього, адміністративного, воєнно-політичного, економічного, політичного, військового, побутового та культурного. Кожен із цих аспектів потребує окремого наукового аналізу, що дозволить глибше осмислити масштаби та механізми проявів колабораціоналізму.

Список використаних джерел:

1. Богатирьов І. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. Публічне право. 2023. № 1. С. 57–64.
2. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. Право і безпека. 2022. № 2 (85). С. 39–47. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/141c27ee1e8a-4608-8543-bb9e64d52ec0/content> (дата звернення: 30.03.2024).
3. Тананакін О. В. Законодавче забезпечення відповідальності за колабораційну діяльність в Україні: сучасний стан і перспективи. Альманах права. 2024. Вип. 15. С. 620–627.

4. Розслідування колабораційної діяльності: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : навч. посіб. / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Право, 2024. 256 с.

5. Araki T. Experimental investigation of geologically produced antineutrinos with KamLAND. *Nature*. 2005. № 436. С. 499–503.

6. Чальцева О. М. Категорія «колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 56–60.

7. Письменний Є. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінальноправові аспекти): наук. нарис Сєверодонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.

8. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. Вип. 1(23). 2019. С. 5–25.

9. Шайкан В. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. Кривий Ріг: Мінерал. 2005. 466 с.

10. Чальцева О. М. Критерії дослідження колабораціонізму та їх застосування для аналізу українського кейсу в умовах війни. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія : Політичні науки*. 2024. № 9. С. 5–12.

11. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін.; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. С. 75.

12. Лінгвістична експертиза. Київський експертно-дослідний центр. URL: <https://kedc.org.ua/linhvistychna-ekspertyza/> (дата звернення: 10.02.2025).

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА БОРотьБИ З КОЛАБОРАЦІЄЮ

Софія МІНЕНКО,

докторка філософії, доцентка,

доцентка кафедри права та європейської інтеграції

Державного біотехнологічного університету

Колабораціонізм у контексті збройного конфлікту – це свідоме співпраця громадян з ворожими окупаційними силами на шкоду власній державі. Під час російсько-української війни питання колаборації набуло особливої актуальності, оскільки з 2014 року (а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року) частина українських територій опинилася під окупацією. У цих умовах держава Україна постала перед викликом: як запобігати співпраці

з окупантом та притягувати до відповідальності колаборантів, одночасно дотримуючись верховенства права і не відштовхуючи від себе власне населення на окупованих територіях. Уряд та парламент оперативно відреагували законодавчими ініціативами, спрямованими на визначення колабораційної діяльності як злочину та встановлення покарання за неї. Однак реалізація цих норм наштовхнулася на низку правозастосовних проблем: від масового характеру проваджень і майже стовідсоткової статистики обвинувальних вироків, до труднощів розмежування вимушених дій населення під окупацією і свідомої зради державі [6]. Поряд із каральними заходами, Україна запроваджує політику превенції колаборації – інформаційну, безпекову, кадрову – та готується до масштабної реінтеграції громадян після деокупації. Досвід інших країн у подоланні наслідків колабораціонізму (від Європи після Другої світової війни до сучасних прикладів люстрації) пропонує важливі уроки для України. Дана стаття аналізує законодавче регулювання відповідальності за колаборацію в Україні, практику правозастосування і пов'язані виклики, державні заходи із запобігання колаборації, підходи до реінтеграції деокупованих територій, а також зарубіжний досвід, який може бути корисним у формуванні української політики у цій сфері.

Після початку повномасштабної агресії РФ у лютому 2022 року Верховна Рада України запровадила низку законодавчих змін, спрямованих на криміналізацію колабораційної діяльності [7].. Вже 3 березня 2022 року був ухвалений Закон №2108-IX, яким Кримінальний кодекс України доповнено статтею 111-1 “Колабораційна діяльність” [4]. Цією нормою вперше на законодавчому рівні було чітко окреслено коло діянь, що розглядаються як співпраця з ворогом. Зокрема, законом передбачено кримінальну відповідальність за:

- **Участь в окупаційних органах влади.** Будь-яке зайняття посад в незаконних адміністраціях на окупованих територіях або сприяння організації псевдодержавних органів чи проведення незаконних виборів/референдумів під егідою окупанта кваліфікується як колаборація [7].

- **Публічне виправдання агресії та проросійська пропаганда.** Встановлено покарання за публічне заперечення збройної агресії РФ проти України, підтримку рішень та дій держави-агресора, поширення пропагандистських наративів на користь окупанта [7]. Ця норма спрямована проти інформаційного колабораціонізму – наприклад, коли громадянин у медіа чи соцмережах схвалює окупацію або заперечує сам факт війни.

- **Передача матеріальних ресурсів та інша допомога військам агресора.** Свідома передача ворогу зброї, боєприпасів, продовольства чи іншої матеріальної допомоги, а також інші форми сприяння бойовим діям проти ЗСУ (наприклад, надання розвідувальної інформації про позиції українських військ) теж криміналізовані новими нормами. Раніше подібні дії могли підпадати під статтю про державну зраду, але нині вони виокремлені у спеціальну категорію “колабораційна діяльність” для чіткішого правового реагування.

- **Впровадження освітніх та культурних стандартів держави-агресора.** Окремі частини статті 111-1 також встановлюють відповідальність за

пропаганду в закладах освіти окупаційних наративів, використання навчальних програм держави-агресора тощо. Такі положення покликані застерегти випадки, коли вчителі, освітяни або культурні діячі на окупованих територіях переходять на стандарти й символіку окупанта, тим самим легітимуючи його присутність.

Окрім статті 111-1, додатково була запроваджена стаття 111-2 ККУ (“Пособництво державі-агресору”), що охоплює окремі аспекти співпраці з ворогом, зокрема поширення інформації для ведення війни, фінансування агресора тощо [6]. Разом ці законодавчі норми стали основою державної політики притягнення до відповідальності за колаборацію. Закон передбачає досить суворі санкції: максимальні покарання за колабораційну діяльність можуть сягати 15 років ув’язнення з конфіскацією майна (наприклад, за участь в окупаційних органах влади чи передачу ворогу ресурсів в умовах воєнного стану). Важливо, що закон був ухвалений і набув чинності в рекордно стислі строки у березні 2022 року, відразу після вторгнення [4], що підкреслює нагальність проблеми для національної безпеки. Таким чином, на нормативному рівні Україна доволі швидко сформувала правові рамки для боротьби з колабораціонізмом, визначивши його прояви та встановивши покарання.

Протягом 2022–2023 років українські правоохоронні органи масово застосовували нові норми, що відобразилося у тисячах відкритих справ. Уже до середини жовтня 2022 року було зареєстровано **понад 2000 кримінальних проваджень** за фактами колабораційної діяльності, а суди винесли понад **450 вироків** у таких справах. Надалі ця кількість стрімко зростала: за даними Служби безпеки України, станом на **15 червня 2024 року** було відкрито **9179 кримінальних проваджень** за ст.111-1 ККУ, і в Єдиному реєстрі судових рішень зафіксовано **1442 вирок**и за колабораціонізм. Тобто менше ніж за два роки суди ухвалили понад півтори тисячі обвинувальних вироків, і ще більше справ очікують розгляду. Такий масштаб створює безпрецедентне навантаження на правоохоронну та судову систему. Органи досудового слідства і суди виявилися *перевантаженими* великою кількістю справ, що ускладнює забезпечення належної якості розслідування та розгляду.

Аналіз судової практики показує, що далеко не всі випадки колаборації пов’язані з тяжкою шкодою державній безпеці. Значна частина вироків стосується **пропаганди та символічної підтримки агресора**, а не прямої допомоги ворогу. Так, серед перших 450 вироків (на жовтень 2022) більшість стосувалися **публічного заперечення російської агресії** чи підтримки дій окупантів, менша частка – **співпраці чиновників з окупаційною владою**, і лише поодинокі справи – **активного сприяння російським військовим (передача їм інформації про ЗСУ тощо)**.

Відсутність диференціації рівня вини в законі призводить до того, що і такі особи притягуються до кримінальної відповідальності нарівні з активними пособниками агресора. Це породжує дискусії про справедливість покарання: чи має держава карати тих, хто в окупації просто намагався вижити і зберегти базові функції життя громади (лікарі, вчителі, комунальні працівники тощо),

навіть якщо для цього їм довелося формально співпрацювати з окупаційною владою? Правозахисні організації наголошують, що українське законодавство про колабораціонізм наразі недостатньо враховує норми міжнародного гуманітарного права, яке дозволяє окупаційній владі залучати місцеве населення до забезпечення повсякденних потреб цивільних. Адже за міжнародним правом окупант *зобов'язаний* підтримувати життєдіяльність території (харчі, медицина, освіта тощо) і може вимагати від місцевих працівників продовжувати виконувати свої функції.

Жорстка кримінальна політика щодо колаборантів, з одного боку, відповідає суспільному запиту на справедливість і помсту зрадникам Батьківщини. З іншого боку, якщо вона сприймається як надміру репресивна, це може мати *небажані наслідки* для самої держави. Опитування та експертні інтерв'ю свідчать, що частина населення в окупації побоюється повернення української влади саме через ризик покарання. Багато хто з тих, хто лишався під окупацією, переживає, що їх автоматично запишуть у колаборанти – навіть якщо вони не чинили свідомої шкоди, а просто жили і працювали під примусом.

Українська влада усвідомлює, що протидія колабораціонізму не може обмежуватися лише покаранням після факту – важливо запобігати переходу громадян на бік ворога або їх співпраці з окупантом. Для цього держава реалізує комплекс заходів у правовій, інформаційній та безпековій площинах:

- Демонстративне посилення відповідальності (стримуюча роль закону). Вже сама публічна криміналізація колаборації стала важливим сигналом населенню: співпраця з ворогом є тяжким злочином. Наприклад, навесні 2022 року публічно анонсовано створення **реєстру колаборантів** – переліку осіб, які співпрацюють з ворогом, з подальшим оприлюдненням їхніх імен. Отже, правова політика тут працює на випередження: суворий закон має превентивний ефект, підвищуючи потенційну ціну колаборації.

- **Інформаційно-пропагандистські заходи.** Уряд і військове командування активно комунікували з громадянами на тимчасово окупованих територіях, закликаючи не співпрацювати з ворогом. Через радіо, смс-розсилки, листівки й підпільні канали поширювалися повідомлення про те, що росія прийшла тимчасово, а Україна повернеться, тому не варто псувати собі майбутнє співпрацею з окупаційною адміністрацією. Наголошувалося, що всі факти співробітництва фіксуються та будуть розслідувані, тож уникнути відповідальності не вдасться. Особливий акцент робили на посадових особах: мерів, депутатів, чиновників попереджали про кримінальну зраду у разі переходу на бік ворога.

- **Заходи безпеки та контррозвідки.** Сили безпеки (СБУ, військова розвідка, поліція) з початку війни проводять активну роботу з виявлення і нейтралізації потенційних колаборантів та агентів впливу ворога. Одним із пріоритетів стало запобігання проникненню російської агентури в органи влади та оборони. Проводились *фільтраційні заходи* серед держслужбовців, правоохоронців – осіб із підозрілими зв'язками перевіряли, усували від посад, а за наявності доказів державної зради чи шпигунства – заарештовували. Це

мінімізувало ризики “зради зсередини”. Таким чином, **невідворотність покарання** підкріплюється не лише судовими вироками, а й в окремих випадках негайною відплатою ще до приходу правосуддя.

- **Адміністративно-кадрові обмеження.** Паралельно з кримінальними заходами держава розглядає можливості люстрації – очищення влади і суспільних інституцій від осіб, запідозрених у співпраці з ворогом. Йдеться про те, щоб на деокупованих територіях такі люди не обіймали посад в органах місцевого самоврядування, освіти, поліції тощо, навіть якщо їхня вина недостатня для кримінального вироку.

Отже, превентивна політика України щодо колаборації поєднує елементи «батога і пряника»: жорстке попередження про неминуче покарання, активна робота з суспільною свідомістю (формування нетерпимого ставлення до зрадництва), а також створення умов, за яких потенційному колаборанту буде важко реалізувати свій намір (контррозвідка, люстрація). Така багаторівнева стратегія має на меті мінімізувати випадки співпраці з ворогом, ще до того, як вони стануть реальністю.

Після звільнення окупованих територій перед Україною постане складне завдання – повернути до мирного життя громади, які певний час жили під владою ворога, і водночас здійснити правосуддя над тими, хто співпрацював з окупантами. Успішна реінтеграція передбачає, що населення деокупованих регіонів знову стане повноправною частиною українського суспільства, довірятиме державі, відчуватиме себе захищеним і потрібним. Однак масові переслідування за колаборацію можуть цьому завадити, якщо не проводити їх розважливо. Фахівці з перехідного правосуддя наголошують: надмірно жорсткий підхід (наприклад, кримінальне покарання великої кількості людей за незначні прояви співпраці) ризикує створити нові лінії розлому в суспільстві. Вже зараз видно, що в громадах, які повертаються під контроль України, є напруга між тими, хто був в окупації, і тими, хто був на вільній території чи в евакуації. Тому критично важливо, аби політика щодо колаборантів була невід’ємною частиною ширшої стратегії перехідного правосуддя і примирення.

Україна усвідомлює ці виклики і на державному рівні готується до реінтеграції. Уряд вже розробляє комплексні документи і заходи. Зокрема, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій спільно з іншими відомствами підготувало проект Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих [9].. Ця стратегія передбачає відновлення роботи українських органів влади на місцях, налагодження інфраструктури, економіки, а головне – адаптацію місцевого населення. Серед заходів – створення кадрового резерву для роботи в звільнених громадах (щоб було ким замінити колаборантів на адміністративних посадах) [9], програми культурної та інформаційної реінтеграції (повернення українського мовно-культурного простору, подолання наслідків російської пропаганди [9], психологічна допомога населенню, що пережило окупацію.

Ключовим принципом перехідного періоду має стати справедливість, що поєднується з милосердям. Щоб не створити масового озлоблення, експерти радять ретельно відокремити тих, хто вчинив тяжкі злочини зрадництва, від

тих, хто опинився у складних обставинах і чия провина мінімальна [1]. Вже зараз лунають пропозиції врегулювати на законодавчому рівні так звану «малозначну колабораційну діяльність» – щоб людина несли не кримінальну, а адміністративну чи дисциплінарну відповідальність, якщо вона, наприклад, працювала в низовій посаді в окупаційній установі без шкоди для інших. Такий крок дозволив би розвантажити суди і сконцентрувати ресурси на дійсно небезпечних злочинцях.

Для успішної реінтеграції важливо подбати і про психологічну адаптацію людей, котрі пережили життя під окупацією. Багато з них могли зазнати пропагандистського впливу, тиску, страху, деякі втратили довіру до будь-якої влади. Держава планує програми соціально-психологічної підтримки: створення центрів допомоги в деокупованих громадах, робота психологів, програми подолання посттравматичного синдрому. Також потрібно відновити довіру цих громадян до українських інституцій. Тут велике значення матиме публічна комунікація: влада має чітко пояснити, хто саме підлягає покаранню (зрадники, які служили окупантам і нашкодили людям), а кого чіпати не будуть (пересічних мешканців, які не чинили злочинів). Як зазначено в аналітичному звіті Центру прав людини ZMINA, успіх реінтеграції значною мірою залежатиме від продуманості законодавства про переслідування колабораціоністів і єдності практики його застосування [2].

Українська влада декларує, що головна мета – повернути людей, а не лише землю. Тому, скоріш за все, в практичній площині будуть шукатися рішення, щоб максимально реабілітувати громадян, які не становлять небезпеки, дати їм можливість довести лояльність, навчатися, працювати і жити під українським прапором без стигми. Вже зараз в опитуваннях громадської думки значна частина українців підтримує ідею, що після звільнення територій має бути перехідний період військово-цивільної адміністрації, а вибори та повноцінне місцеве самоврядування варто відновлювати не відразу [1]. Це свідчить про розуміння: потрібен час, щоб “вилікувати” суспільство від наслідків окупації, перш ніж повернеться нормальна політична конкуренція і самоврядність. В цей час і має відбутися основна робота з адаптації колишніх окупованих територій – як інституційної, так і ментальної.

Українська державна політика щодо запобігання та боротьби з колаборацією формується у винятково складних умовах – триває кровопролитна війна, частина територій окупована, суспільство вимагає розплати за зраду. Проте навіть в таких обставинах Україна прагне діяти як правова держава, спираючись на закон і міжнародні норми. Законодавчі ініціативи 2022 року (введення ст.111-1 та 111-2 КК) заповнили правовий вакуум, чітко окресливши, що є злочинною колаборацією. Масштабне притягнення до відповідальності, тисячі справ і вироків показують серйозність намірів держави. Водночас перші роки застосування закону виявили і його недоліки, і виклики **практики**: надмірна широта, що охоплює людей, які не завдали шкоди; процедурні труднощі справедливого судочинства в умовах війни; потенційний негативний ефект на суспільство в деокупованих регіонах. Влада реагує – з’являються роз’яснення від Генпрокуратури, обговорюються

поправки до законів, щоб знайти баланс між безпекою і гуманністю [3]. Паралельно здійснюються превентивні заходи: від інформаційних кампаній та люстраційних ініціатив до спеціальних операцій проти ватажків колаборантів – аби зменшити саму кількість випадків зради.

Попереду – масштабна робота з реінтеграції. Україні доведеться вирішувати “болюче питання”: що робити з десятками тисяч людей, які жили під ворогом і в тій чи іншій мірі з ним взаємодіяли? Від відповіді на нього залежатиме мир і єдність у післявоєнній Україні. Світовий досвід підказує, що шлях до національного відновлення лежить через вибіркову справедливість (покарати головних винних) і великодушність щодо решти (дати шанс повернутися). Українська держава вже готує ґрунт для цього, розробляючи стратегії перехідного періоду, створюючи умови для відновлення влади й довіри на звільнених землях. Кінцева мета – зробити так, щоб громадяни деокупованих територій не відчували себе покараними двічі (спочатку окупантом, потім своєю державою), а стали активними учасниками відродження країни.

Державна політика щодо колаборації має дві сторони: каральну і реабілітаційну. Наразі, у розпал війни, переважає перша – і це виправдано необхідністю захистити державу. Але у перспективі, коли прийде перемога, на передній план вийде друга: потрібно буде загоювати рани, будувати мости, прощати тих, хто оступився не зі злоби, а зі страху чи від незнання. Таким чином, політика України трансформуватиметься від жорсткого переслідування колаборантів у бік інтеграційного підходу, зберігаючи при цьому принцип невідворотності покарання для тих, хто дійсно зрадив Батьківщину. Цей тонкий баланс між справедливістю і милосердям стане запорукою успішного подолання наслідків колабораціонізму та зміцнення національної єдності.

Список використаних джерел:

1. Brand, R. A. (2024, April 3). *Planning for Ukrainian Reintegration*. **Just Security**. Retrieved from ([Planning for Ukrainian Reintegration](#))
2. Calhoun, N. (2024, July 22). *Working in the occupied territories: What international humanitarian law says about it*. **ZMINA**. Retrieved from ([Working in the occupied territories: what international humanitarian law says about it →ZMINA](#))
3. Human Rights Watch. (2024, December 5). *Ukraine: Flawed Legislation on Collaboration (Some Provisions Lead to Unjust Prosecutions)*. Retrieved from ([Ukraine: Flawed Legislation on Collaboration | Human Rights Watch](#))
4. Кримінальний кодекс України. (2022, березень). *Стаття 111-1 “Колабораційна діяльність”* (закон №2108-IX від 03.03.2022). Retrieved from ([Кримінальна відповідальність за колабораціонізм – Центр політико правових реформ](#))
5. Офіс Генерального прокурора України. (2024, травень). *Лист-інструкція щодо додержання міжнародного права при розслідуванні колабораціонізму* (№ б/н). [Витяг з вказівок прокурорам]. Retrieved from ([Ukraine: Flawed Legislation on Collaboration | Human Rights Watch](#))
6. Syniuk, O., Lunova, A., & Svyrydova, D. (2023). *Collaborationism and*

abetting the aggressor state: Practice of legislative application and prospects for improvement (Analytical Report). Kyiv: ZMINA Human Rights Centre. Retrieved from ([Колабораціонізм під час російсько-української війни — Вікіпедія](#)) ()

7. **Вікіпедія.** (2023). *Колабораціонізм під час російсько-української війни* (розділи "Правове регулювання" та "Масштаби"). Retrieved from ([Колабораціонізм під час російсько-української війни — Вікіпедія](#))

8. ZMINA. (2024, 31 липня). *Законодавство про колабораціонізм переслідує українців, які виконують в окупації життєво необхідні функції*. Retrieved from ([Ukraine: Flawed Legislation on Collaboration | Human Rights Watch](#))

9. Міністерство з питань реінтеграції ТОТ. (2024, 30 березня). *Форум у Києві обговорив культурну реінтеграцію деокупованих територій* (участь заст. міністра А. Стельмаха). Retrieved from ([Forum in Kyiv Discusses Cultural Reintegration in De-Occupied Territories – Ministry of national unity of Ukraine](#))

10. **Wikipedia.** (n.d.). *Wartime collaboration* (section "Post-World War II reprisals"). Retrieved from ([Wartime collaboration - Wikipedia](#))

11. Beyond Intractability. (2005). *Lustration*. In **Beyond Intractability Knowledge Base Project**. Retrieved from ([Lustration | Beyond Intractability](#))

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІЗОЛЯЦІЇ У ФОРМУВАННІ КОЛАБОРАНТСЬКИХ НАСТРОЇВ У ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ РЕГІОНАХ

Софія МІНЕНКО,

докторка філософії, доцентка

доцентка кафедри права та європейської інтеграції

Державного біотехнологічного університету

Роман БІЛИК,

здобувач за першим (бакалаврським) РВО

Державного біотехнологічного університету

Тимчасово окуповані території стикаються не лише з військовим та політичним тиском, а й з потужним інформаційним впливом окупаційної влади. Інформаційна ізоляція – це свідоме відключення населення від незалежних джерел інформації та насичення інформаційного простору пропагандою окупанта. В умовах такої ізоляції формується специфічний стан суспільної свідомості, який може призводити до колабораціонізму – свідомої співпраці частини місцевого населення з окупаційним режимом на шкоду власній державі. Ця стаття аналізує механізми інформаційної ізоляції на окупованих територіях, її вплив на громадську свідомість та те, як вона сприяє виникненню колабораціоністських настроїв. Розглядатимуться як історичні прецеденти, так і сучасні приклади (зокрема, досвід України), з опорою на наукові дослідження

та аналітичні звіти.

Окупаційні режими застосовують комплексні методи для створення інформаційного вакууму на захоплених територіях. Основні механізми інформаційної ізоляції включають:

Захоплення та цензура медіа. З перших днів окупації захоплюються місцеві телерадіокомпанії, редакції газет і інтернет-провайдери. Незалежні ЗМІ закривають або ставлять під контроль пропагандистських органів окупанта. Наприклад, після 2014 року медіа в самопроголошених «ДНР»/«ЛНР» були силоміць переведені під контроль проросійських сил, усунувши український інформаційний вплив. У результаті на цих територіях транслювалися лише телеканали та радіостанції окупанта, а альтернативні голоси були заглушені. Історично схожі методи застосовувалися нацистською окупаційною адміністрацією – в кожній захопленій країні діяли спеціальні підрозділи Propagandastaffel, що відповідали за цензуру преси, видавництв та радіомовлення.

Створення “токсичного” пропагандистського поля. У відсутності конкурентних джерел інформації окупаційна влада заповнює інформаційний простір власними наративами. Постійно транслюються новини, заяви та матеріали, вигідні окупанту, часто спотворені або відверто брехливі. Мета – сформувати викривлену картину реальності, в якій дії окупаційної влади виглядають виправданими, а легітимна державна влада зображується як ворог чи покинула свій народ. В таких умовах дезінформація та пропаганда діють без конкуренції, посилюючи психологічний тиск на населення.

Блокування зовнішніх комунікацій. Окрім контролю місцевих ЗМІ, окупанти активно відрізають технічні канали зв'язку із зовнішнім світом. Вимикається український мобільний зв'язок і інтернет – натомість жителям нав'язується використання сім-карт і провайдерів країни-агресора. Як зазначає звіт Фонду Еберта, під час окупації багато українців позбавлялися доступу до інтернету і змушені були переходити на мережі окупанта, потрапляючи під нагляд спецслужб. У перші тижні після захоплення територій російські телеканали часто починали мовлення раніше, ніж люди встигали знайти способи підключитися до українських каналів. Доступ до українських сайтів, соцмереж та телеканалів блокується технічними засобами. Наприклад, у Криму та на Донбасі вже з 2014 року було заблоковано трансляцію українських телеканалів, а доступ до українських інтернет-ресурсів обмежено. За повідомленнями, у Херсоні та Харкові після окупації 2022 року люди навіть після звільнення продовжували ловити сигнал російського телебачення замість українського через зміну обладнання та ретрансляторів. Таким чином, окупаційна влада намагається повністю ізолювати населення від будь-яких альтернативних поглядів.

Залякування та криміналізація доступу до правдивої інформації. Інформаційну блокаду підсилюють репресивні заходи: мешканців залякують покараннями за отримання «чужої» інформації. Виявлення у людини VPN, української символіки чи споживання заборонених медіа може стати підставою для арешту або переслідувань [2]. Як зазначає Наталя Виховська з Інституту

масової інформації, усі жителі окупованих територій стали заручниками – контроль доступу до медіа є лише одним із проявів цього стану[4]. Поширеним є страх обговорювати будь-що, окрім офіційної версії подій, навіть у побутових розмовах, оскільки окупаційна влада заохочує доносьительство. Така атмосфера страху змушує людей самоцензуруватися і унеможлиблює відкриту дискусію, що додатково закріплює інформаційну ізоляцію.

Ідеологічний вплив через освіту та культуру. Окупаційні режими прагнуть впливати на свідомість молодого покоління, яке найбільш сприйнятливим до формування довгострокових лояльностей. У школах і вишах запроваджується пропагандистська освіта: змінюються підручники історії, вводиться «виховання патріотизму» в дусі держави-окупанта, усуваються українські символи та мова. Наприклад, на окупованих територіях Донбасу учнів змушували готувати презентації про «подвиги» бойовиків («Мотороли» тощо) та схвалювати такі роботи з позицій проросійської ідеології [4]. В Криму після анексії 2014 року школярів орієнтували на вступ до російських університетів, обіцяючи стипендії та привілеї в РФ для відмінників. Такі кроки покликані соціалізувати молодь у проросійському інформаційному полі і виростити покоління, лояльне до окупаційної влади.

Усі ці механізми в комплексі створюють майже герметичний інформаційний простір, де населення чує і бачить лише «реальність» очима окупаційної влади. Окупанти навмисне витісняють альтернативні джерела інформації та монополізують комунікацію, що є підґрунтям для подальшого впливу на думки і поведінку людей.

Вплив інформаційної ізоляції на суспільну свідомість

Психологічний ефект вакууму інформації. Тривале перебування в ізолюваному пропагандистському середовищі суттєво впливає на колективну свідомість населення. Відсутність альтернативних поглядів та постійне повторення одних і тих самих наративів призводять до деформації світогляду. Як зазначають дослідники, чим довше триває окупація, тим глибшою стає деформація громадської думки [3]. Люди починають сприймати нав'язану окупантами картину світу як норму, особливо якщо не мають з чим її порівняти. Ефект “бульбашки”: населення опиняється у замкненому інформаційному колі, де кожне повідомлення підкріплює попереднє. Це формує викривлену реальність, в якій окупаційна адміністрація здається правомірною та доброю, а справжня влада – далекою або ворожою.

Дезорієнтація та зневіра. В умовах, коли пропаганда постійно демонізує легітимну владу та подає окупанта як єдине джерело порядку і благ, частина населення переживає кризу ідентичності. Наприклад, російська пропаганда на окупованих територіях України безперервно твердить, що «Україна кинула своїх громадян» і що «Росія їх захистила». За словами аналітика, після тривалого періоду ізоляції, брехні та маніпуляцій люди втрачають віру, впадають у відчай та змирюються з долею). Історичний приклад схожої тактики – нацистська пропаганда у Франції після поразки 1940 року: вона звинувачувала британців у «зраді» Франції, щоб посіяти антибританські настрої та обґрунтувати співпрацю з Німеччиною [3]. В сучасних реаліях, “оточення

брехнею” (як це називають українські фахівці) призводить до того, що люди з часом можуть не тільки вірити дезінформації, але й пристосовувати свою поведінку до неї – наприклад, уникати всього українського, боятися ЗСУ більше, ніж окупантів, тощо.

Нормалізація окупації та зміна цінностей. Коли щоденні умови життя починають визначатися окупаційною владою, поступово нормами стають ті явища, що раніше відкидалися. Пропаганда прагне нав'язати думку, що окупація – це назавжди, і слід «жити новим життям». Через телебачення, радіо, плакати, освітні програми населенню прищеплюються «нові» цінності та лояльність до окупаційного режиму. Наприклад, акцент на спільній історії чи культурі з державою-агресором покликаний змінити ідентичність населення: щоб українці на захоплених територіях почали думати про себе радше як про «частину русского мира».

Поляризація населення. Варто відзначити, що вплив інформаційної ізоляції не є однорідним для всіх. Частина суспільства (особливо ті, хто свідомо протистоїть окупації) намагається зберегти критичне мислення, шукаючи способів отримувати правду – через нелегальні радіоприймачі, VPN, розповсюдження чуток від очевидців тощо. Водночас інша частина – особливо люди старшого віку або ті, хто до війни вже мали проросійські погляди – стають найбільш сприйнятливими до пропаганди. Дослідження визволених територій України показало, що старше покоління легше потрапляє під вплив пропаганди окупанта, часто апелюючи до спогадів про радянське минуле [6].

У підсумку, інформаційна ізоляція суттєво послаблює колективний імунітет до пропаганди. У суспільній свідомості окупованих регіонів закріплюються елементи нав'язаного наративу: недовіра до України, страх перед «зовнішнім світом», виправдання присутності окупантів. Ці зміни у свідомості створюють підґрунтя для появи колабораціоністських настроїв, про що далі піде мова.

Поняття колабораціонізму охоплює різні рівні співпраці місцевого населення з ворогом – від побутового пристосування до активної служби в адміністрації чи силових структурах окупанта. Інформаційна ізоляція виступає одним із ключових чинників, що схиляють людей до такої співпраці. Механізм впливу можна описати так: спочатку змінюється сприйняття реальності та цінностей під впливом пропаганди, потім на основі цих змін людина приймає рішення (чи бездіє) на користь окупаційної влади. Розглянемо, як саме «інформаційний вакуум» породжує колабораціонізм.

В ізольованому інформаційному середовищі окупанти докладають зусиль, щоб представити себе в позитивному світлі – як нову легітимну владу, що приносить порядок і вигоду. Одночасно дискредитується українська влада, яку зображують нездатною або незацікавленою допомогти людям. За таких умов у частини населення виникає внутрішнє виправдання співпраці з ворогом: мовляв, «не все так погано, вони теж про нас дбають». Дослідження на звільнених територіях півдня України показали, що окупанти цілеспрямовано застосовували «м'які» методи окупації – відкривали магазини, роздавали гуманітарну допомогу, виплачували пенсії в рублях, знижували комунальні

тарифи, аби завоювати лояльність місцевих [3]. Багато людей, які не мали стійких проукраїнських переконань, охоче приймали ці «подарунки» і «дивилися в інший бік», поступово звикаючи не помічати злочинів окупанта [6]. Так формується «м'який» колабораціонізм – пасивна згода з режимом. Люди можуть не брати безпосередньої участі в репресіях чи боях на боці ворога, але вони вже не чинять спротиву і морально приймають нову владу. Інформаційна ізоляція тут відіграє роль інкубатора, де за відсутності критичних голосів будь-які дії окупанта (навіть підкуп чи пропаганда) сприймаються без протидії з боку альтернативної точки зору.

Окрім ідеологічних мотивів, інформаційна ізоляція сприяє колабораціонізму через банальний страх та прагнення вижити. Коли люди не отримують сигналів про те, що їх може визволити рідна держава (через відсутність українських новин, роз'яснень про ситуацію на фронті тощо), вони можуть вирішити, що окупація надовго або й назавжди. Пропаганда окупантів, яка постійно наголошує на успіхах ворога і слабкості України [2]. Тому звичайні громадяни, аби забезпечити свої сім'ї, починають співпрацювати з новою владою: йти на роботу в окупаційні структури, отримувати російські документи, виконувати розпорядження окупаційної адміністрації. Вони можуть не поділяти переконань ворога, але інформаційний вакуум не залишає їм надії на інший розвиток подій.

Варто зазначити, що попри всі зусилля окупантів, частина населення майже завжди зберігає вірність своїй державі. Навіть у найізольованіших регіонах знаходяться люди, що чинять спротив – від тихого саботажу до збройного підпілля. Їхня мотивація часто тримається на особистих переконаннях, але величезну роль грає інформація ззовні, яку їм вдається отримувати: слухання радіо, спілкування з родичами з вільної території, підпільні листівки тощо.

Сучасний досвід України висвітлив і проблеми самої України у боротьбі за умови людей на окупованих територіях. За роки конфлікту держава не завжди успішно комунікувала з тими, хто залишився під окупацією. Як відзначалося на парламентських слуханнях 2021 року, перехід України на суто цифрове телемовлення лишив 30–40% населення прифронтових зон без українського ефіру – їхні антени перестали ловити українські канали [5]. Цим миттєво скористалися російські медіа. Такий прорахунок інформаційної політики полегшив завдання ворожій пропаганді. З іншого боку, у 2022–2023 рр. Україна зробила кроки для прориву ізоляції: запускала радіомовлення на окуповані території, створювала телеграм-канали з інструкціями і новинами для населення в окупації, поширювала через волонтерів листівки. Це було вкрай важливо, оскільки практика показує: де є зв'язок з Україною – там люди більше чинять опір і менше схильні до колаборації. Навіть президент України у своїх зверненнях наголошує на підтримці наших громадян в окупації інформацією та вірою. В одному із виступів він підкреслив, що Росія тримає людей в інформаційному вакуумі і щодня бреше про Україну, але попри пропаганду й залякування люди пам'ятають, хто вони, і демонструють, що прагнуть повернення України [7]. Ця фраза важлива: вона вказує, що навіть тотальна

ізоляція не може зламати волю всіх – отже, боротьба за умі і серця триває.

Інформаційна ізоляція є потужним інструментом окупаційних режимів, що значною мірою визначає поведінку населення захоплених територій. Аналіз механізмів показує, що ізоляція досягається через системне перекриття незалежних каналів інформації та насичення простору пропагандою, підтримане репресивними заходами. Разом з тим, повна «перемога» пропаганди не гарантована. Частина населення навіть в ізоляції зберігає критичне мислення та прорив інформаційної блокади (через підпілля чи зовнішні голоси) здатен підтримувати в них дух опору. Це підтверджує, що інформаційна реінтеграція окупованих територій – ключове завдання для держави. Після деокупації необхідно приділяти особливу увагу поверненню довіри людей, розвіюванню міфів пропаганди та психологічній реабілітації суспільства, яке зазнало інформаційного насильства. Вже сьогодні українська держава та громадянське суспільство працюють над стратегіями інформаційної реінтеграції, усвідомлюючи, що інформаційний фронт є не менш важливим за військовий. Подолання наслідків інформаційної ізоляції вимагатиме часу і зусиль, але без цього неможливо повноцінно відновити цілісність країни.

Отже, роль інформаційної ізоляції у формуванні колабораціонізму є визначальною: ізоляція виступає і умовою, і каталізатором, що перетворює частину населення з потенційних опонентів окупації на її мовчазних прихильників або навіть активних поплічників. Розуміння цих процесів, підкріплене уроками історії та сучасними дослідженнями, має допомогти виробити ефективні політики протидії: від підтримки незалежного мовлення і інтернет-доступу в кризових умовах до адресної роботи з населенням, схильним повірити ворожим наративам. Інформаційна гігієна та стійкість до пропаганди стають питанням національної безпеки. Зрештою, де є доступ до правди – там окупантам важче зламати націю і нав'язати їй чужу волю. Підтримка інформаційного зв'язку з тимчасово окупованими регіонами – це підтримка людей у їхній вірі в повернення, а відтак – запорука того, що колаборантів з часом стане менше, а відданих своїй країні громадян – більше.

Список використаних джерел:

1. Андрійчук, О. (2024). Комунікація з тимчасово окупованими територіями: виклики та стратегії. Центр демократії та верховенства права.
2. Vyhovska, N. (2024). Ukraine's Information Vacuum. Institute for War and Peace Reporting ([Ukraine's Information Vacuum | Institute for War and Peace Reporting](#))
3. FES Ukraine. (2023). The state of public opinion in the de-occupied territories. – [аналітичний звіт]
4. Детектор Медіа. (2022). Інформаційна ізоляція та «виховання патріотизму» на окупованих територіях ([Інформаційна ізоляція та «виховання патріотизму»: у яких умовах молодь окупованих Донецька, Луганська та Криму формує свій світогляд - ЗМІ для змін.](#))
5. ОПОРА. (2022). Інформаційна ізоляція Донбасу, або ще один «гріх» Facebook ([Інформаційна ізоляція Донбасу, або Ще один "гріх" Facebook](#))

(Інформаційна ізоляція Донбасу, або Ще один "гріх" Facebook).

6. Varley, K. (2018). Vichy France's Radio Propaganda on Collaboration. – [конференційна доповідь].

7. Zelensky, V. (2022). Speech on occupied territories – Ukrainian World Congress ([Despite propaganda and intimidation, people in occupied territories demonstrate what they really think – Volodymyr Zelensky - Ukrainian World Congress](#)).

«ПОЛІТИЧНИЙ» КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ТА ПРОЄКТУ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Катерина НОВІКОВА,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса

Національної академії правових наук України

1. «Політичний» колабораціонізм в Україні як різновид явища колабораційної діяльності є свідомою добровільною формою співпраці громадян України з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією на окупованій території України, що передбачає підтримку, організацію або участь у заходах, які зміцнюють чи легітимізують панування влади держави-окупанта (наприклад, у незаконних виборах, референдумах, публічних акціях тощо).

Чинний КК України у ч.ч. 5 та 6 ст. 111¹ вирізняє такі форми колабораційної діяльності, що умовно можна віднести до «політичного» колабораціонізму:

1) участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на окупованій території;

2) публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів;

3) організація та проведення заходів політичного характеру;

4) активна участь у таких заходах.

Перші дві форми, передбачені ч. 5 ст. 111¹ КК України деякі дослідники називають колабораційною діяльністю у виборчій сфері, а другі дві форми, передбачені ч. 6 ст. 111¹ КК України, – колабораційною діяльністю у політичній сфері [див.: 1].

Варто зазначити, що віднесення тих чи інших форм колабораційної діяльності до «політичного» колабораціонізму є доволі умовним, адже межі між різними видами співпраці з окупаційною владою часто розмиті, а конкретні прояви такої діяльності можуть поєднувати елементи політичного, адміністративного, інформаційного чи навіть економічного співробітництва.

Зокрема, особи, які публічно підтримують окупаційний режим, займають посади у його адміністративних структурах чи беруть участь у формуванні пропагандистських наративів, можуть водночас впливати на прийняття рішень в інших сферах, таких як організація виборчих процесів, управління ресурсами чи забезпечення функціонування місцевої влади тощо. Водночас більшість дослідників відносять саме названі вище форми колабораційної діяльності до «політичного» колабораціонізму.

2. На сьогодні триває робота над проектом нового КК України, який став втіленням свіжого погляду видатних науковців на кримінальне законодавство в країні. Проект базується на новітніх концепціях кримінального права, враховує міжнародний та зарубіжний досвід, сучасні доктринальні напрацювання та постійно адаптується до викликів, з якими стикається Україна в умовах збройної агресії.

Незважаючи на свою безумовну актуальність, наразі залишається відкритим питання щодо підтримки проекту законодавцем. Водночас напрацювання Робочої групи з питань розвитку кримінального права мають значну цінність, оскільки відображають сучасні тенденції кримінально-правового регулювання.

3. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність передбачена статтею 9.1.6 проекту [2]. Своєю чергою, п.п. 1 та 2 ч. 1 цієї статті встановлюють кримінальну відповідальність саме за «політичний» колабораціонізм. Так, відповідно до зазначених вище пунктів ст. 9.1.6 проекту «громадянин України, який на тимчасово окупованій території України підтримав державу-агресора, добровільно співпрацюючи з нею, а саме: 1) організував чи проводив незаконні вибори або референдум, 2) організував чи проводив захід політичного характеру щодо реалізації або підтримки рішень чи дій держави-агресора, або брав активну участь у такому заході, ... – вчинив злочин 5 ступеня».

4. Одразу можна помітити, що розробники проекту виключили таку форму об'єктивної сторони «політичної» колабораційної діяльності як «публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів». Фактично відповідальність за такі дії передбачена п. 4 ч. 1 ст. 9.1.6 проекту як здійснення інформаційної діяльності на підтримку держави-агресора.

Крім того, була дещо уточнена така форма об'єктивної сторони колабораційної діяльності як «участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на окупованій території», шляхом виключення вказівки на «участь» та заміни сполучника «та» на «чи» між словами «організація» та «проведення». Таким чином, відповідальність за вказану форму колабораційної діяльності може наставати тільки за організацію чи проведення незаконних виборів або референдум, а не абстрактну «участь» у таких діях. Таке уточнення унеможливорює притягнення до кримінальної відповідальності, зокрема, виборців, які брали участь у голосуванні на незаконних виборах чи референдумі. Щодо некоректності використання єднального сполучника «та» у вказаній формі «політичного» колабораціонізму,

аргументовану позицію з цього питання висловив М. І. Хавронюк [3].

Зміни також торкнулися такої форми «політичного» колабораціонізму, як «організація та проведення заходів політичного характеру». Уточнено зміст відповідних заходів, зокрема, додано формулювання «щодо реалізації або підтримки рішень чи дій держави-агресора». Окрім цього, у п. 3 ч. 1 ст. 9.1.1 проекту надано оновлене визначення поняття «захід політичного характеру». На відміну від чинної редакції, де цей термін визначається як «з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо» (п. 2 примітки до ст. 111¹ КК України), у новій редакції визначення доповнено словами «з питань внутрішньої чи зовнішньої політики». На мою думку, такі зміни сприятимуть забезпеченню правової визначеності та усуненню можливих колізій у правозастосуванні.

5. Слід також визнати позитивним кроком відмежування «політичного» колабораціонізму від «політичної» окупаційної діяльності (п.п. 1 та 2 ч. 1 ст. 9.1.7 проекту) за ознакою громадянства та закріплення у проекті положення, яке уточнює, що не вважається колабораційною або окупаційною діяльністю співпраця з державою-агресором, якщо вона була:

а) вимушеною, тобто здійснюваною проти волі особи, яка вжила всіх можливих заходів за конкретних умов для того, щоб уникнути заподіяння або мінімізувати шкоду національній безпеці України;

б) спрямованою виключно на забезпечення життєдіяльності населення чи захист інтересів громади, за умови, що такі дії не суперечать законодавству України та міжнародному праву (п. 5 ч. 1 ст. 9.1.1 проекту).

6. Підсумовуючи вищенаведене, вважаю, що розглянуті положення проекту можуть слугувати базою для удосконалення чинної редакції ст. 111¹ КК України.

Список використаних джерел:

1. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ : Алерта, 2024. 438 с.

2. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту станом на 01.08.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>.

3. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм: аналіз статті про колабораційну діяльність / ЦППР. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijnadiyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu>.

ФРОНТИРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ФАКТОР КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юрій ОРЛОВ,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і кримінології
навчально-наукового інституту № 1 Харківського
національного університету внутрішніх справ

Колабораційна діяльність та колабораціонізм загалом – це симптом, атрибут набагато складнішої проблеми, аніж та, що бачиться при первинному погляді. Не зважаючи на велику спокусу пов'язати її з винятковою аморальністю, інколи, навіть, ментальною неповноцінністю, глупством колаборантів, допитливий розум повсякчас не задовольняється цими тривіальними, інколи принизливими тезами й вимагає глибшого мисленнєвого занурення. Кожен, хто вдасться до комплексного, системного аналізу детермінаційного комплексу колабораційної діяльності, змушений буде схилитись перед неспростовністю тієї обставини, що він, цей комплекс, при всій своїй насиченості чинниками агресивної політики рф, її підривної діяльності, дезінформацією, пропагандою, ситуативними факторами, пов'язаними з окупацією, все ж має в своїй основі дещо фундаментальне, принципове, те, що характеризує соціальний стан українців як такий. Йдеться про соціальну дезінтегрованість, про ситуацію, коли найголовніші соціальні конвенції, що фундують суспільний договір, стають предметом дискусії. А ще гірше – коли не стають й проблема заганняється у тінь.

Що ж це за проблема? Як видається, зрада державі громадянином може відбуватися в одному з трьох випадків:

1) ідейна діяльність, що проявляє *ідейний колабораціонізм* (індоктриновані кримінальні практики);

2) адаптивно-раціоналістична діяльність – пристосування й домінування чинників економічної, ситуативно-побутової раціоналізації поведінки в умовах окупації (*адаптивний колабораціонізм*). Часто така лінія поведінки виявляється «вимушено-добровільною», у тому сенсі, що домінантними стають особистісно значущі фактори: збереження власного місця проживання в окупації, неможливість (з об'єктивних чи суб'єктивних причин) залишити осіб похилого віку, які потребують догляду, психологічна неготовність до радикальної зміни обстановки проживання тощо, що сполучається з потребою забезпечення життєдіяльності у співпраці з країною-агресором на окупованих територіях;

3) раціонально-егоїстична діяльність, коли ситуація окупації та запит ворога на співпрацю з місцевим населенням окупованої території розглядається як можливість для просування соціальним ліфтом, утвердження у новій, більш значущій, високій соціальній ролі, задоволення потреби у визнанні. Тобто колаборація з країною-агресором сприймається як інструмент досягнення тих особистісних цілей й отримання тих вигід, які не були досягнуті й отримані у взаєминах з «материнською» державою (*егоїстичний колабораціонізм*).

Умовою другого й третього типів колабораціонізму є криза соціальної ідентичності. Для першого ж – навпаки – активна контридентичність. Отже, те, що єднає всі три типи колабораційної діяльності – ідентичнісна дезінтеграція, розмежованість на рівні політичного об'єднання людей. Цілком зрозуміло: найнебезпечнішим є перший, ідейний. Причому настільки, що не обмежується тільки ситуацією окупації, а проявляється й поза окупованими територіями, про що наочно свідчить слідча і судова практика застосування ч. ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України. Однак не це головне, а інше: доводиться констатувати, що українське суспільство не є однорідним у своїх ціннісно-політичних орієнтаціях та установках. Намагання структурувати наукове уявлення про вказану неоднорідність виводить на оперування категорією «фронтір». І саме фронтірність постає однією з тих якостей українського суспільства, що найбільшою мірою детермінує колабораційну діяльність.

Під фронтіром у культурологічних та міждисциплінарних студіях прийнято розуміти кордон й прикордоння, цивілізаційне порубіжжя, територію зіткнення відмінних уявлень про належне. Сутність фронтіру як історичного феномену полягає в тому, що певні аутсайтери уявляють деяку територію як вільну, вторгаються та заселяють її, відтак започатковують процеси, котрі за сприятливих умов породжують нове суспільство [1, с. 257]. Втім зауважимо, що фронтірність українського суспільства допоки не ставала об'єктом ґрунтовних досліджень, а надто у фокусі впливу на неї фактору війни. Варто відмітити, що проблема «фронтір – ідентичність – націоналізм» лише двічі була предметом спеціального обговорення на рівні симпозіуму – а саме 1977 р. на конференції в Університеті Індіани «Фронтір та міжетнічна ситуація» (матеріали не видано) і 1992 р. на невеличкій конференції «Формування етнічних ідентичностей у фронтірних суспільствах» і Оклагомському університеті [1, с. 253].

В. В. Кравченко, з'ясувавши генезу поняття «Україна», від «Русі» до «Малоросії», а відтак від «Малоросії» чи до «Росії» чи до «України» в ХІХ ст., «між Україною та Росією» в ХХ столітті, простежив змагання трьох концепцій ідентичності – «радянсько-православної» («донаціональної», «східнослов'янської»), української етнокультурної (національної), «європейської» («постнаціональної») – в ХХІ ст. [3, с. 10–94]. Взаємодія цих трьох (щонайменше) концепцій, недостатня інтеграція як наслідок слабкої модернізації, розмиті культурні та політичні ідеали тощо дали В. В. Кравченку підстави трактувати Україну як «унікальну модель» для дослідження феномену порубіжжя [3, с. 253].

Безумовно, стан порубіжжя не міг не вплинути на політичну ідентичність українців. Тим паче, що це порубіжжя є іманентною рисою самої України, яка, як небезпідставно зазначає С. М. Плохій, протягом своєї історії Україна була кордоном не лише різних державних утворень, а й – ще важливіше – різних цивілізаційних і культурних зон. Вона завжди була прикордонною зоною між євразійськими степами, де жили кочовики, і заселеними лісовими територіями. Київ, майбутню столицю України, засновано як прикордонний пост між цими двома світами. Боротьба за виживання зі степовиками та подальша колонізація степу – одна з найважливіших тем української історії, хоч історія «рухливого

кордону» України – місця взаємодії держав, поселенців і кочовиків – так і не знайшла свого Фредерика Джексона Тернера чи Герберта Юджина Болтона [4, с. 28]. Водночас можна стверджувати, що століття прикордонної історії спричинили розмитість і фрагментованість української ідентичності [4, с. 29].

Люди на фронтірі, як засвідчують антропологічні й культурологічні дослідження І. Копитова, О. Латимора, Дж. Тернера, виявляють схильність до наслідування та відтворення практик метрополії, або тієї, від якої вони відірвалися, або тієї дійсної чи удаваної, з якою себе пов'язують. Неважко провести паралелі між цими соціальними якостями, виведеними з дослідження американських, африканських та азійських фронтірів, та українськими євроінтеграційними практиками з одного боку, й практиками колаборації з російською федерацією, як проєкцією, осучасненою версією колишньої радянської метрополії.

Відтак є підстави вести мову щонайменше про два фронтіри, які умовно можна позначити як східний та західний, поміж якими пролягають *три простори* консолідації, взаємного визнання та відрізнєння. У цих просторах реалізуються *три* соціальні сюжети, що мають відмінності в історіях, дискурсах, символах, цінностях. Вперше вони наочно проявились у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. й відтоді не сходять зі сцени українського державотворення. Умовно їх можливо назвати євроінтеграційний (проєвропейський), російсько-інтеграційний (проросійський) та самостійницький (націо-автономістський). І оскільки йдеться про соціальні сюжети, остільки слід визнати енергетичну зарядженість цих місць розгортання соціальної діяльності, мислення, конструювання дійсності. Відмінність, різниця енергетичних потенціалів породжує напруженість, конфліктогенність. Остання в певній своїй частині, найбільш чутливій до установок на домінацію та підкорення, розряджається через кримінальну активність, так звану *фронтірну злочинність*. Предметні контури цієї діяльності визначені ознаками низки складів кримінальних правопорушень, передбачених двома групами статей КК України: 1) ст. ст. 109, 110, 111, 111-1, 111-2, 114-1, 114-2, 435-1, 436-1, 436-2 (виключно або переважно фронтірні кримінальні правопорушення); 2) п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 161, ч. 2 ст. 297, ст. ст. 438, 442, 442-1 (варіативно фронтірні кримінальні правопорушення). Друга група об'єднує у собі кримінальні правопорушення на ґрунті ненависті за ознакою політико-національної ідентичності [5, с. 199]. У цьому ряду кримінальних правопорушень саме колабораційну діяльність слід віднести до сигнальних девіацій, тенденції відтворення яких є найбільш показовими, особливо в умовах триваючого збройного конфлікту.

Цікаво відмітити, що первинна гіпотеза про те, що війна має «приглушити» ефекти фронтірів за рахунок, перш за все, очевидності російської агресії, ідейної дискредитації та депопуляції проросійського соціального сюжету, не підтвердилась. Більше того: завдяки фактору конкуруючої віктимності можна стверджувати, що фронтіри, «зрошені кров'ю», ще більшою мірою поглибились, контакти на них радикалізувалися.

Динаміка відтворення злочинності в межах першої групи наочно засвідчує значну інтенсифікацію кримінальної активності, починаючи саме з 2022 р. Усереднене значення щорічного приросту колабораційної діяльності – 28 %, виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України – 10,1 %, виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-2 КК України) – 2,3 % [5, с. 200]. Отже, фронтири лишаються стійкими, а травма війни ще більшою мірою їх закріплює.

З цього випливає декілька важливих (і не лише для кримінології, а й для всієї української нації) висновків, врахування яких може сприяти виживанню української держави у міжнародно визнаних кордонах.

По-перше, варто змінити мисленнєву й праксеологічну установку: здійснити перехід від оперування гаслами єдності до складнішої мисленнєвої діяльності в осягненні єдності у багатоманітності з подальшим розгортанням практик у сфері формування та реалізації політики пам'яті, гуманітарної політики загалом, у поєднанні з економічною політикою. Нездатність працювати зі складністю, незмінні намагання її спростити завжди призводили до руйнівних наслідків: у період національно-визвольних змагань – до краху державотворчого проєкту; протягом радянської доби – до накопичення внутрішнього протестного потенціалу, явища дисидентства та, зрештою, руйнацією імперії (помилка імперії, що надала шанс для суверенної України). І кожного разу фронтами нехтували, воліли домінувати над ними, стискати до мономоделі.

По-друге, слід діагностувати, описати зміст, межі фронтирів та відділених ними просторів, соціальних сюжетів. Доки нам достеменно не відомі їх ані якісні, ані кількісні параметри. Лише у найбільш загальних рисах ми поки що можемо говорити про три соціальні сюжети.

По-третє, пояснити їх етіологію, динаміку, детермінаційний комплекс. При цьому ясно, що йдеться передусім про детермінацію світоглядних компонентів у політично значущій сфері. Так само ясно і те, що вже зараз можна говорити принаймні про 5 груп відповідних факторів: 1) історично зумовлений мультикультурний ландшафт України, в тому числі й через радянську антигуманну політику «вимішування українства» з території України, керованого соціально-демографічного заміщення територій представниками некорінних народів, переміщених з інших республік колишньої «імперії зла». Але не тільки. Не варто забувати й про більш ранні періоди природніших міграційних процесів та культурної дифузії XII–XIX ст. ст. (архітектура, топоніми Одеси, Чернівців, Львова, Луцька, Кам'янця-Подільського, Києва, Харкова та багатьох інших міст, а також пам'яті професійних і творчих спільнот – наочне тому підтвердження); 2) ресентимент (комплекс «величі – жертвовності»), спрямований на концепт української держави; 3) травматичний патерналізм та конкуруюча віктимність; 4) каскад соціально-інженерійних факторів (дезінформація, фальсифікація, фреймінг,

сугестія, стимуляція постпам'яті тощо), продукуваних російською федерацією з метою конструювання докси, нігілістично ворожої до держави України; 5) прорахунки у державній гуманітарній, інформаційній політиці, звуження уявлення про Україну, нехтування її фротирністю (яка, до речі, є нормальним станом усіх багатокультурних незмодернізованих спільнот [1, с. 272–273]), пасивність, реактивність та *хибна дзеркальність* у роботі проти агресора саме в гуманітарній сфері.

З перелічених груп факторів об'єктивно можна впливати на всі, окрім першого. І саме вони вже мають стати об'єктом спрямування інтелектуальних зусиль при розробці концепції перехідного правосуддя для України, передусім за таким компонентом як встановлення історичної правди (відповідні напрацювання щодо орієнтацій такої діяльності вже існують у вітчизняній кримінології [7]). Проте слід визнати і те, що саме перший, недоступний до *керуваної* зміни фактор, є базовим по відношенню до інших. Міжпоколінна ретрансляція ворожої для України соціальної міфології, чи то пак міфологем, у тривалій перспективі може бути елімінована у поєднанні двох чинників: природний хід часу та цілеспрямована діяльність щодо конструювання більш привабливого, орієнтованого на майбутнє, «з доданою вартістю» проєкту «Україна».

Зрештою, за влучним зауваженням І. Чорновола, не варто забувати й про парадоксальність падіння Римської імперії: не імперія поглинула фронтір, а фронтір поглинув імперію [1, с. 274]. В нашому ж випадку – головна зброя – складне мислення, що дозволить самотійно працювати із власними фронтами. В іншому випадку – з ними буде працювати ворог.

Список використаних джерел:

1. Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір : монографія / наук. ред. Л. Зашкільняк. Київ : Критика, 2015. 376 с.
2. Chappell D. A., Ethnogenesis and Frontiers. *Journal of World History*. 1993. Vol. 4 (2). P. 267–275.
3. Кравченко В. В., Мусієздов А. А., Филиппова О. А. Представления о Пограничье и практики их использования. Вильнюс: Европейский гуманитарный университет, 2012. 172 с.
4. Плохій С. М. Між історією та нацією: Павло Роберт Магочій і переосмислення української історії. *КРИТИКА: міжнародний огляд книжок та ідей*. 2011. № 9–10. С. 27–30.
5. Орлов Ю. В. Стратегічні засади протидії фронтірній злочинності у перспективі миру в Україні. *Сучасні проблеми розвитку авіаційно-космічної галузі України: інженерія, бізнес, право* : Міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листопада 2024 р.) / Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків, 2024. С. 198–203.
6. Михайлова О. Перегляд. Роман. Київ : Laugus, 2019. 348 с.
7. Орлов Ю. В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 180–231. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13>.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОЗИТИВНУ ПОСТКРИМІНАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ ПРИ ВЧИНЕННІ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Володимир ПОПОВ,

доктор філософії, викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

У найбільш загальному визначенні колабораціонізм – це співпраця з ворогом на шкоду своїй державі. Колабораційні практики проявляються у різних формах – від інформаційного сприяння агресору й до безпосередньої участі в окупаційних адміністраціях чи збройних формуваннях. Особливої актуальності ця небезпеканабула в умовах російсько-української війни. Основна загроза колабораціонізму для України полягає у ослабленні основ національної безпеки. Колаборанти допомагають ворогу в управлінні окупованими територіями, чим створюють додаткові перешкоди для дій Сил Оборони та сил опору, спрямованих на деокупацію, створюють умови для розриву відносин мирного населення з Україною. Окрім того, колаборанти передають ворогу важливу інформацію, поширюють фейки та наративи держави-окупанта, намагаються деморалізувати українське суспільство. Колабораціонізм допомагає агресору закріпитися на захоплених територіях, полегшуючи йому адміністративне управління та мобілізацію місцевих ресурсів. Колаборанти використовуються ворогом для психологічного тиску на українців окупованих територій, допомагаючи ворогу в репресіях, доносах та насильстві.

Через посилене відчуття українським суспільством небезпек, які детермінуються феноменом колабораціонізму, наразі існує та тривалий час існуватиме публічний запит на суворість репресії щодо винних у колабораційній діяльності. Відповідно, в суспільстві існують очікування, що кожен викритий в колабораціонізмі буде засуджений за ст. 111-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України «Колабораційна діяльність», притягнутий до кримінальної відповідальності за співпрацю з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській чи трудовій сферах. Власне, саме для цього парламент і впровадив таку відповідальність[1]. Згідно із статистичними даними Офісу Генерального прокурора, у 2024 році за 853 кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України складено і направлено до суду обвинувальні акти. За даними судової влади щодо кількості засуджених за колабораційну діяльність, у 2024 році засуджено 805 осіб. Зокрема, за ч. 1 ст. 111-1 Кримінального кодексу України «Колабораційна діяльність» – 114 осіб, за ч. 2 – 136, за ч. 3 – 43 особи, за ч. 4 – 81 особа, ч. 5 – 216 осіб, ч. 6 – 20 осіб, ч. 7 – 195 осіб. Жодного із засуджених не було виправдано. Щодо 8 осіб

кримінальне провадження закрито(5 – у зв'язку зі смертю обвинуваченого, а 3 – з інших підстав)[2; 3].

Як впливає з положень ст. 3 КК України у системному розумінні її із положеннями ст. 1 цього ж закону, він (Кримінальний кодекс України), як головне джерело національного кримінального права, виконує охоронні і запобіжно-профілактичні завдання, визначаючи, які діяння є кримінальними правопорушеннями, а також встановлюючи караність та інші кримінально-правові наслідки вчинення таких дій (бездіяльності)[4].

Із офіційної статистики випливає, що наразі державою активно застосовується саме такий кримінально-правовий наслідок вчинення колабораційної діяльності, як засудження із застосуванням кримінального покарання. Втім, як слушно наголошується у фаховій літературі, «визнаючи злочинність та окремі злочини соціально деструктивними масовими чи індивідуальними поведінковими проявами, юридична наука стикається не лише з проблемами превентивного публічно-правового впливу на них (такого, як протидія, запобігання, попередження, покарання), а й з необхідністю схилення до свідомої відмови громадян від їх відтворення, із завданням розробки раціональних засобів стимулювання кримінально правомірної чи кримінально правослукняної поведінки» [5, с. 138].

Наразі можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, з метою заохочення того, хто вчиняє колабораційну діяльність, до позитивної посткримінальної поведінки, мінімальні. Зокрема, у судовій практиці відомі кілька випадків звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України – у зв'язку із дійовим каяттям. Водночас, як слушно відзначає Є.О. Письменський, непередбачення законодавцем у ст. 111-1 КК України спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності (заохочувальної норми) є «не зовсім виправданим хоча б через те, що запровадження відповідної підстави дало б змогу запобігти настанню більш серйозних негативних наслідків у діяльності осіб, які співпрацюють з окупантом, а також трансформації колабораціонізму у більш тяжке кримінальне правопорушення. Компроміс з колаборантами за умов виконання ними певних вимог є запорукою успішного виявлення та ефективної протидії тим міжнародним злочинам, які вчиняються з боку рф щодо України, починаючи з 2014 р.» [6, с. 407]. Існує й теоретична модель релевантної заохочувальної норми (розроблена зазначеним вище дослідником кримінально-правових проблем протидії колабораційній діяльності), яка охоплює встановлення спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за таких передумов та підстав: 1) особа щиро покалася і припинила колабораціоністську діяльність (умова у виді відмови від продовження подальшої кримінально караної поведінки); 2) особа добровільно повідомила органи державної влади про вчинене та активно сприяла розкриттю інших кримінальних правопорушень (умова у виді співпраці з правоохоронними органами). Слід погодитися, що подібний заохочувальний припис сприяв би виявленню та розкриттю більш тяжких злочинів, вчинених на окупованих територіях іншими особами (зокрема самими окупантами) [7, с. 109].

Зазначені пропозиції слід підтримати, адже цілі впровадження заохочувальних норм мають чітку виражену профілактичну спрямованість на унеможливлення, виключення чи мінімізацію вчинення нових умисних та необережних кримінальних правопорушень. У більшості випадків такі приписи формують у свідомості особи, яка здійснила правомірну, соціально-корисну мотивацію, стійку установку на законослухняну поведінку, не вчинення нових злочинів [8, с. 171–172].

Список використаних джерел:

1. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) № 5144 від 24.02.2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/559222> (дата звернення: 10.02.2025).
2. Судова статистика. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka (дата звернення: 10.02.2025).
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року: Форма № 1(місячна). Затверджено Наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 р. № 299. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.02.2025).
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
5. Житний О.О., Терещук С.С. Антикримінальна діяльність держави та правове стимулювання (деякі проблеми теорії і методології). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. Вип. 21. С. 138–141.
6. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ : Алерта, 2024. 438 с.
7. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.
8. Хряпінський П. В. Суспільна корисність правомірної поведінки, що заохочується в Кримінальному кодексі України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 1. С. 171–172.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ ЗЛОЧИННОЮ КОЛАБОРАЦІЄЮ ІЗ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ

Гліб РИБАЛКО,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

юридичного факультету

Харківського національного університету

імені В.Н. Каразіна

В українському законодавстві термін «колабораціонізм» з'явився у березні 2022 року. Законом [№ 2108-IX від 03.03.2022](#) було доповнено Кримінальний Кодекс України статтею 111 – 1 «Колабораційна діяльність». Але історію цей термін має давнішу. Таке явище, як “колабораціонізм” або “колабораційна діяльність” існувало ще задовго до того, як воно здобуло правового визначення. Колабораціонізм з'явився, вочевидь, коли почалися перші війни людської цивілізації, значно раніше виникнення писемних законів. Пізніше, явища колабораціонізму зустрічалися у різних країнах Європи, здобуваючи різні назви та формулювання.

У свою чергу, сам термін “колабораціонізм” має французьке походження. Термін "колабораціонізм" (від франц. collaboration – співпраця) досить часто вживається в історичній літературі для означення добровільної співпраці (на противагу вимушеній праці) окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами. Таке використання цього терміна пов'язано з тим, що саме так було названо (офіційно) принцип взаємовідносин Німеччини і "вішістської Франції". У суто агітаційних матеріалах країн [антигітлерівської коаліції](#) уряд А.Петена був охарактеризований як колабораціоністський. Відтоді, на противагу вимушеній праці місцевого населення на окупаційну владу, добровільну співпрацю з окупантами почали називати колабораціонізмом. Так, по завершенню Другої світової війни термін «колаборація» фактично став синонімом терміна «колабораціонізм», а й відповідно, почав сприймається винятково у негативному контексті. Але, буквально його значення, у той сам час в перекладі з тієї ж французької мови можна визначити як добровільну та взаємовигідну співпрацю кількох суб'єктів (громадян, їх спільнот, юридичних осіб), спрямовану на отримання спільного результату чи досягнення спільної мети.

Термін «колабораціонізм» за національним законодавством – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності, недоторканності, державній, економічній, інформаційній безпеці, обороноздатності України, яке полягає у виконанні організаційно-розпорядчих, адміністративних органах та установах, підприємствах публічного сектору які розташовані на території України але не

контролюються її державною владою.

Так наприклад, положеннями ч. 4, 6 статті 111-1 Кримінального кодексу України, зазначено, що суб'єктами цих форм співпраці можуть бути лише громадяни України. Самою природою співпраці як взаємодії між громадянами певної держави та громадянами держави-агресора, свідчить про нелогічність притягнення до кримінальної відповідальності за неї громадян країни-агресора. Тому видається абсолютно необґрунтованим притягнення до кримінальної відповідальності, наприклад, всіх суб'єктів господарювання в рф за «здійснення господарської діяльності у співпраці з державою-агресором».

З огляду на цей висновок, що колаборація, як злочинна співпраця може розглядається виключно в контексті її вчинення громадянами України, а аналіз форм та обставин вчинення кримінальних правопорушень, визначених як колаборація, іноземними громадянами або особами без громадянства не проводиться.

Практичний досвід притягнення до кримінальної відповідальності громадян України, які вступили у злочинну колаборацію з представниками збройних сил держави-агресора або представниками окупаційної влади під час збройної окупації, свідчить, що основною проблемою є притягнення до кримінальної відповідальності представників держави-агресора, які вчинили окремі суспільно небезпечні діяння, безпосередньо не пов'язані з веденням агресивної війни або порушенням законів і звичаїв війни.

Так, наприклад, рішення про передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111–1 КК України) чи добровільний збір, підготовку та/або передачу матеріальних ресурсів чи інших активів з метою завдання шкоди Україні представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора (ст. 111–2 КК України) приймає голова окупаційної адміністрації який є громадянином держави-агресора, то за вказані дії він не підлягає кримінальній відповідальності.

Розуміючи необхідність захисту охоронюваних законом інтересів держави кримінально-правовими засобами, законодавцем криміналізовано перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості (ст. 332–2 КК України).

Очевидним недоліком такої кримінально-правової оцінки дій представників держави-агресора є те, що кримінальна відповідальність настає не за фактичні дії, пов'язані з організацією злочинної колаборації з громадянами України, а за порушення порядку перетину державного кордону України чи кордону з окупованими територіями. Проте це один із небагатьох робочих варіантів притягнення до кримінальної відповідальності громадян

держави-агресора.

Іншим варіантом, який відрізняється від попереднього тим, що передбачає кримінальну відповідальність за конкретні дії, пов'язані зі злочинною колаборацією з громадянами України, є притягнення громадян держави-агресора до кримінальної відповідальності за передачу або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю (ч. 1 ст. 114 КК України). Означене може мати місце у разі, коли громадянин іноземної держави вступає в злочинну колаборацію з громадянином України та за його допомоги збирає відомості, що становлять державну таємницю.

З вищесказаного можна зробити висновок, що як і до початку збройного вторгнення так і через три роки після початку повномасштабного вторгнення російської федерації до нашої країни, не існувало положень, які б давали підстави для можливого переслідування громадян країни-окупанта за підливну діяльність на тимчасово окупованій території або за запровадження окупаційного режиму. На жаль, принцип дії кримінального закону в часі унеможливорює ретроспективне переслідування щодо таких кримінальних правопорушень. Звісно, під час збройної агресії, що триває на території України, не виключено, що українські громадяни у змові з громадянами держави-агресора вчиняють й інші злочини загальнокримінального характеру, але аналізувати їхні види та форми в рамках запропонованої теми недоцільно.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМАТИКИ

Віктор САВЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент;
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна;
науковий співробітник Оксфордського університету

Військові дії на території України тривають з 2014 року, що призвело до виникнення сукупності правових проблем. І хоча цим питанням здебільшого приділяють увагу фахівці у сфері кримінального, конституційного та міжнародного права, певна проблематика стосується і цивільних правовідносин. В першу чергу, мова йде про застосування речового, зобов'язального, деліктного та спадкового права на тимчасово окупованих територіях, чому неодноразово приділялась увага науковців. Проте колабораціонізм також має цивільно-правові наслідки, а такі дії можуть вчинятися і на територіях підконтрольних Україні. Колабораціонізм є добровільною та свідомою співпрацею з ворогом і не є новим явищем в історії. Зокрема, після Другої світової війни в країнах Європи застосовувались

цивільно-правові механізми врегулювання наслідків колабораціонізму: у Франції анулювались угоди вчинені під тиском окупаційної влади, у Нідерландах позбавляли права на пенсію та активів, у Норвегії відомі чисельні випадки реституції майна тощо. Більш детально ця інформація представлена у профільних нормативних актах, таких як Указ від 26 серпня 1944 року про конфіскацію майна осіб, покараних за факти колабораціонізму (Франція), Закон про державну зраду (Норвегія) та ін.

Серед цивільно-правових наслідків колабораціонізму можна виділити наступні: 1) відшкодування шкоди заданої діями колаборантів; 2) захист права власності якого особа була його позбавлена за сприянням колаборантів; 3) недійсність правочинів укладених під впливом насильства, погрози або обману з боку колаборанта; 4) порушення сімейних та спадкових прав.

На сьогодні можна виділити декілька цивільно-правових напрямків протидії колабораціонізму. В першу чергу, існує нагальна необхідність вдосконалення чинного цивільного та процесуального законодавства для чіткого визнання недійсності правочинів укладених під впливом колаборантів. Дане питання потребує комплексного підходу та не може бути вирішено прийняттям поодиноких нормативних актів та проголошенням недійсними всіх правочинів, вчинених фізичними і юридичними особами на тимчасово окупованих територіях [1].

На сьогодні досі залишається актуальною теза про необхідність прийняття нормативного-акту, який врегулює колізійні ситуації та спростить процедуру легітимізації певних укладених правочинів з дотриманням інтересів учасників правовідносин [2, с. 234]. Більше того, саме визначення колабораційної діяльності деталізується лише у ст. 111¹ Кримінального кодексу України, а його зміст породжує невизначеність. Наприклад, в зазначеній статті передбачена кримінальна відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території [3, ст. 111¹], але не зрозуміло, що входить до поняття «передача». Якщо особа передала майно під примусом чи під впливом тяжкої обставини цей правочин є недійсним, але чи є це підставою для не притягнення до кримінальної відповідальності? Більше того, якщо ті самі дії вчинені умисно, з метою завдання шкоди Україні, їх слід кваліфікувати як пособництво державі-агресору [3, ст. 111²].

З цього можна припустити, що колабораційна діяльність є невідомою та без мети завдання шкоди Україні. Колізія полягає в тому, що не умисна передача матеріальних ресурсів порушує принцип добровільності правочину, але підпадає під кваліфікацію як колабораційна діяльність. Необхідність передбачення кримінальної відповідальності за колабораціонізм не викликає сумнівів, але чинні правові норми потребують доопрацювання з урахуванням всієї багатомановитості даної проблематики. Як зазначає Т. С. Ботраченко, сучасне поняття колабораціонізму є змістовним соціально-психологічним та етичним явищем-феноменом, що охоплює деякі із форм державної зради-співробітництва населення з окупаційною владою, її представниками, країною-агресором через різноманітні дії у військовій, економічній, політичній,

інформаційній та інших сферах життєдіяльності [4, с. 75].

До цивільно-правових напрямків протидії колабораціонізму також слід віднести реституцію (повернення майна, незаконно отриманого внаслідок співпраці з ворогом), конфіскацію майна, яке використовувалося для підтримки ворога, відшкодування шкоди особам, постраждалим від дій колаборантів, та ін.

Протидія колабораціонізму потребує використання механізмів різних правових галузей, і найбільш актуальними серед цивільно-правових можна визнати такі: 1) віндикція майна з незаконного володіння колаборанта; 2) визнання недійсними правочинів укладених з колаборантами через примус, погрозу, обман, або тяжку обставину; 3) визнання нікчемними правочинів укладених з колаборантами, що суперечать публічному порядку та основам моралі.

Протидія колабораціонізму є важливим завданням для України в умовах збройної агресії і цивільне право містить дієві механізми для цього. Сьогодні існує нагальна необхідність детального дослідження цивільно-правових наслідків колабораціонізму та відповідних механізмів протидії ньому. Окрему увагу в подальших розробках доцільно приділити міжнародному досвіду з акцентом на нормативних напрацюваннях, створенні спеціальних інституцій та взаємодії з міжнародними організаціями.

Список використаних джерел:

1. Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 117/2021.

2. Савченко В. Проблематика недійсності правочинів, вчинених на тимчасово окупованій території АР Крим. *Крим – це Україна: стратегія деокупації та реінтеграції* : матеріали Міжнар. науково-практ. круглого столу, м. Одеса, 24 лют. 2023 р. Одеса, 2023. С. 230–234.

3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

4. Батраченко Т.С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії. С. 73–97. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8759/18360-1?inline=1> (дата звернення: 10.02.2025).

ПРОТИДІЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ПАРАДИГМІ КРИМІНОЛОГІЇ ВІЙНИ: ДУХОВНО-ЦІННІСНИЙ ПІДХІД

Віталій СОКУРЕНКО,

кандидат юридичних наук, докторант,

Одеський державний університет внутрішніх справ

Актуальність розроблення наукової проблеми. Проблеми протидії колабораційній діяльності за нинішніх умов потребують особливої актуалізації

у рамках нового, розроблюваного нами напряму – кримінології війни. Слід зазначити, що у справі успішної протидії цьому ганебному явищу багато залежатиме від правослухняної поведінки представників органів державної влади, в аспекті зменшення корупційної складової, усілякого відстоювання державницької позиції та патріотизму на усіх можливих рівнях. Важливо, щоб українське суспільство знову мобілізувалося, як це було у перші дні російсько-української війни. Неабияка роль у цих процесах належить духовно-ціннісній складовій, якій приділимо особливу увагу. Духовно-сутнісна складова є тією ідеологічною та мотиваційною силою, що здатна об'єднати народ/націю у найскладніших умовах та обставинах життя. Вистіймо і нинішню російсько-українську війну і станемо ще сильнішими. Категорично засуджуємо російську агресію. Глибоко переконані, що український народ стане сильнішим і витривалішим.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зауважує ректор Харківського національного університету внутрішніх справ В. В. Сокурєнко, помилково було б вважати, що явище колабораціоналізму з'явилося після початку повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави. Колабораціоналізм, хоча й без спеціальної кримінально-правової заборони (лише на рівні загальнонормативної оцінки діянь як державної зради) існував та наочно себе проявив уже у 2014 р., з моменту першої у новітній історії відкритої атаки росії на суверенітет і територіальну цілісність України. А взагалі це явище у вітчизняних «широтах» існувало стільки часу, скільки українські землі перебувають у сфері політичних інтересів московської, російської агресивно-експансіоністської державності, їх варварсько-хижацьких загарбницьких, не елімінованих під час культурного розвитку, рефлексів [1, с. 5].

Впродовж періоду чинності статті ст. 111-1 КК України, з березня 2022 р. по серпень 2024 р., офіційно зареєстровано понад 9 тис. кримінальних правопорушень означеної категорії. І це при тому, що фактично не доступною правосуддю залишається значна частина осіб, які, перебуваючи на тимчасово окупованій території, здійснюють колабораційну діяльність, поповнюючи сегмент латентності цього виду кримінально протиправної активності. Тож правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України, зіштовхнулися з особливим викликом – необхідністю протидії вельми специфічному виду політичної злочинності – злочинам сепарації, внутрішньогромадянської ерозії та пласування перед агресором. Постала необхідність у виставленні дієвого функціонального заслону поширенню практик кримінальної колаборації, які сприяють агресорові в реалізації його антигуманних цілей щодо демонтажу української державності. Візуалізується потреба в ефективному застосуванні норм ст. 111-1 КК України, що може спиратись виключно на якісну підготовку фахівців органів досудового розслідування Національної поліції, інших правоохоронних органів, суддівського корпусу [1, с. 6].

Знаний вчений у галузі кримінального права і кримінології Ю. В. Орлов наголошує, що в науці існує чимало дефініцій політики. Заслуговує на увагу перший – традиційний або предметний підхід, що визначає політику через зміст

діяльності держави і людей щодо держави. Його розвиток в політологічній літературі пов'язується зазвичай із виходом у світ трактату Арістотеля «Політика», який і ввів відповідний термін до наукового, філософського дискурсу, сприяв оформленню традиційного його бачення як явища державної влади у всьому її розмаїтті. «Люди за своєю природою, – каже Арістотель, – є політичними тваринами» [2, с. 178]. Отже, й людська діяльність значною мірою має політичну констеляцію, так чи інакше здебільшого співвідноситься із владарюванням. Проте такий підхід концентрується на зовнішніх проявах, а не на сутності політики, а тому придатний здебільшого для виконання обмеженого кола пізнавальних завдань [3, с. 130].

Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора показує, що пік зареєстрованих фактів колабораційної діяльності припадає на 2022 р., коли було обліковано 3 851 факт колабораціонізму (949 кримінальних проступків і 2902 злочини). У 2023 р. обліковано 3207 (709 кримінальних проступків і 2498 злочинів) кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, а в січні – червні поточного року – 1620 (332 кримінальні проступки й 1288 злочинів). Відповідно питома вага досліджуваної категорії правопорушень у структурі кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України у 2022 р. становила 22,1 %, у 2023 р. – 51,2 %, січні – червні 2024 р. – 47,8 %. Наведене ілюструє, що попри зменшення кількісних показників зареєстрованих фактів колабораційної діяльності їх частка в структурі правопорушень проти основ національної безпеки України зросла понад у два рази порівняно з 2022 р. Водночас кількість кримінальних проваджень про колабораційну діяльність, які були скеровані до суду з обвинувальним актом, у 2022 р. становила лише 620, у 2023 р. – 984, а у січні – червні 2024 р. – 288 [4]. Наведені цифри наочно засвідчують, що питома вага кримінальних проваджень, скерованих до суду з обвинувальним актом, коливається в діапазоні від 16,1 % до 30,7 %. Цей показник є досить низьким, що, зокрема, вказує на виникнення труднощів у працівників правоохоронних органів під час виявлення, документування та досудового розслідування колабораційної діяльності через відсутність досвіду розслідування виокремленої категорії кримінальних правопорушень, дієвих криміналістичних рекомендацій з оптимізації вказаної діяльності заради забезпечення ефективності кримінального провадження, а також уніфікованої правозастосовної практики [1, с. 92].

Так, у кримінальному провадженні, яке перебувало на розгляді Київського районного суду м. Полтави, як свідка було допитано продавця магазину про те, що особа в приміщенні магазину «Чудо Маркет» висловлювала проросійську пропаганду. Зокрема, «особа висловила свою позицію, згідно з якою “Україна – не государство”, “пrijдють русський мір і здесь будет россия”, “Харков русській город”, “язык только русській” і таке інше» [5]. У кримінальному провадженні, що перебувало на апеляційному розгляді в Запорізькому апеляційному суді, обвинувачена зайняла посаду директора «Мирненской общеобразовательной школы № 6 Мелитопольского района Запорожской области» після окупації населеного пункту. На цій посаді

особа агітувала колег співпрацювати з росіянами, вводила російські підручники у використання, проводила пропагандистські заходи до днів російських свят. Зокрема, свідки повідомили, що «в учбовому закладі мова викладання російська, вчителі на уроках виправдовують російську агресію. У квітні 2022 року всі українські підручники були вивезені з бібліотеки. Учні розповідали, що залишки художньої літератури, обгорілої разом зі стендами з українською символікою, вони бачили на смітниках...». «В початковій школі запровадили 6 годин російської мови. Влаштовують святкування російських свят, які висвітлюють на окупаційних телеграм-каналах...» [6; 1, с. 92]. Викликають занепокоєння щодо тримання під вартою без зв'язку з зовнішнім світом, свавільного затримання, катувань та порушень права на справедливий судовий розгляд («Мені в СБУ сказали: “Якщо ти визнаєш вину [в “колабораціонізмі”], ти отримаєш 6,5 років, ми твоє майно не забираємо, і твого сина не чіпаємо. Тоді ти сядеш лише на 3,5 роки в тюрму. Якщо ти не визнаєш вини, ми заберемо твого сина і твоє майно, а ти отримаєш 10 років. Обирай”». – Жінка в СІЗО, звинувачена в «колабораціонізмі», син якої призовного віку) [7]. Як можна бачити, проблема протидії колабораційній діяльності виявляє свою гносеологічну та праксеологічну дотичність до проблеми протидії насильницькій злочинності, пов'язаній з війною.

Під час досудового розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, в межах слідчої (розшукової) дії, як правило, оглядаються вебсторінки, що містяться в соціальних мережах (TikTok, Однокласники, Facebook, Вконтакте, Telegram), блоги, публічні групи, чати, які містять інформацію про публічні висловлювання колаборантів щодо публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України або публічні заклики до підтримки рішень російської федерації [1, с. 129].

Слід зважати, що дані, які містяться в інтернеті у відкритому доступі (на вебсайтах), оглядаються з використанням службового комп'ютера з доступом до інтернету та програмного забезпечення веббраузера. Комп'ютерні дані, що містяться на публічних ресурсах у межах сторінок, груп, пабліків у месенджерах (Telegram, Viber, WhatsApp, Signal, WeChat тощо) можуть бути оглянуті з використанням вебверсії відповідного месенджера засобами програми веббраузера, а за відсутності вебверсії – з використанням програми-клієнта такого месенджера [8, с. 54].

Одним із поширених способів здійснення колабораційної діяльності є розміщення публікацій, відеоматеріалів у соціальних мережах Facebook, Однокласники, YouTube, TikTok та інших, які є публічно доступними, шляхом поширення їх на своїй сторінці, в яких заперечується збройна агресія російської федерації проти України та здійснюються заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора в Україні; зйомці відео з публічними закликами до підтримки рішень та дій російської федерації та окупованої адміністрації держави-агресора, яке викладається в ТікТок на сторінку акаунту, що перебуває в публічному доступі; розміщення відеоматеріалів, в яких заперечуються агресивні дії керівництва рф на території України, в мережі «Інтернет» у Telegram-каналі, аудиторія якого нараховує велику кількість підписників; лайки

та перепошування публікацій, у яких містяться матеріали, спрямовані на підтримку держави-агресора, публічне заперечення здійснення збройної агресії російської федерації проти України та публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора; розміщення коментарів, що закликають до підтримки рішень та дій держави-агресора, збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора; поширення постів, які спрямовані до невизначеного кола осіб та публічно закликають до підтримки рішень та дій держави-агресора, збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора, серед яких інформаційні пости щодо контактних даних терористичних організацій ДНР, які нібито здійснюють евакуацію осіб з так званих визволених територій України; публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України, яке здійснюється в публічному місці (у торговельних центрах, магазинах, підвір'ї будинку, слідчому ізоляторі), а саме висловлення повної підтримки дій агресора та публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора [9, с. 13–15].

Висновки. Сьогодні в умовах російсько-української війни тема боротьби з колабораціонізмом має не лише наукове, а й життєво важливе значення. Як засвідчила історія, перемоги досягаються не лише зброєю, але й силою єдності, духовності та моральних цінностей. У перші дні війни українське суспільство засвідчило безпрецедентну мобілізацію, яка має продовжуватись і надалі. Духовна складова є тим об'єднавчим і мотивуючим чинником, що допомагає вистояти навіть у найскладніших умовах. Збереження духовного фронту є не менш важливим завданням, ніж утримання військових позицій, а надто у протидії внутрішнім загрозам, в тому числі колабораційній діяльності.

У доктринальному вимірі кримінологія війни покликана стати тією галуззю наукового знання про злочинність, що має набути специфікованих рис декриміналізації (у кримінологічному розумінні) соціальних практик у травмованому війною суспільстві. Важлива роль відводиться загальносоціальному рівню антикримінальної діяльності, в якому, переконані, роль «першої скрипки» має відігравати духовно-ціннісні компоненти соціодинаміки. Розвиваючи духовно-ціннісний підхід, ми створюємо альтернативу злу, засновану на добрі. Це не лише науковий, але й моральний обов'язок сучасної кримінології – формувати шляхи до подолання кризових явищ і зміцнення гуманістичних засад життя. Лише синтез духовно-ціннісного підходу та інноваційних наукових досягнень у спрямованості вихолощення зла забезпечить гармонійний розвиток як особистості, так і суспільства загалом. Українська держава має зміцнювати правовий фронт, забезпечувати притягнення до справедливої відповідальності за колабораціонізм, водночас підтримуючи патріотичний дух і моральні цінності. Наш народ сильний і витривалий, і саме тому перемога буде за нами.

Список використаних джерел:

1. Розслідування колабораційної діяльності: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : навч. посіб. / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ;

МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Право, 2024. 256 с.

2. Барнс Дж. Аристотель: дуже коротке введення / пер. з англ. та заг. ред. В. О. Тадеєва. Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2023. 256 с.

3. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 656 с.

4. Статистика // Офіс Генерального прокурора : сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 10.02.2025).

5. Вирок Київського районного суду м. Полтави від 14.02.2024 : справа № 552/6211/22, провадження № 1-кп/552/98/24 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116972341> (дата звернення: 10.02.2025).

6. Вирок Запорізького апеляційного суду від 16.05.2024 : справа № 333/3218/23, провадження № 11-кп/807/635/24 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119362730>.

7. Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки. *Організація Об'єднаних Націй. Україна*. 20.03.2024 URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20-OHCHR-Report-Occupation-Aftermath-UKR.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).

8. Коваленко А. А. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2023. Вип. С. 53–58. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9> (дата звернення: 10.02.2025).

9. Актуальні проблеми при розслідуванні кримінальних проступків, пов'язаних з колабораційною діяльністю : метод. рек. / розроб.: Г. Тетерятник, Г. Мудрецька, Г. Резніченко. Одеса : Юридика, 2023. 40 с.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ПРО ЗЛОЧИННУ КОЛАБОРАЦІЮ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 435-1 КК УКРАЇНИ

Олена СТАРОСТИНА,

аспірант відділу дослідження проблем

кримінального права Науково-дослідного інституту

вивчення проблем злочинності

імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

Нормою про кримінальну відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю (ст. 435-1) чинний КК України було доповнено Законом України № 2110-IX від 3 березня 2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» [1].

Окрім вказаних діянь відповідним Законом було криміналізовано також виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії

Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України), а також унесені зміни в диспозицію ст. 161 КК України. Як бачимо, всі перераховані вище норми з точки зору законодавця є «виготовленням та поширенням забороненої інформаційної продукції», що треба взяти до уваги в контексті подальших висновків.

Окремі дії, передбачені ст. 435-1 КК України, до набрання вказаною нормою чинності могли бути (в залежності від оцінки всіх обставин учиненого) кваліфіковані за іншими статтями КК України (наприклад, ст.ст. 129 та 195 КК України). Було б помилкою також не згадати, що Законом України від 8 квітня 2014 року № 1183-VII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» Розділ I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» в умовно схожій ситуації було доповнено ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань». Якщо порівняти диспозиції ст. 114-1 КК України та 435-1 КК України, то можна дійти до висновку, що частину діянь, за які настає відповідальність за ст. 435-1 КК України, до доповнення нею КК України можна було кваліфікувати за ст. 114-1.

Підтвердженням вказаному висновку можна навести думку авторів науково-практичного коментаря до Розділу I Особливої частини КК України, з приводу того, що дії осіб, які розповсюджують особисті дані військовослужбовців, що виконували бойові завдання, із закликом засудити дії таких військовослужбовців та помститися їм за діяльність, яку вони виконували у складі ЗСУ та інших військових формувань, можна визнати одним із видів інтелектуального перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. І дійсно, дії таких осіб, як вказують в продовження своєї точки зору автори коментаря, призводять до напруження у суспільстві, формуванні негативного ставлення до окремих осіб, які виконували свій військовий обов'язок у складі ЗСУ чи інших військових формувань, а також формування стійких передумов від подальшої відмови військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань від виконання своїх обов'язків в особливий період через побоювання за свою долю та долю своїх рідних і близьких [2, с. 193]. Цілком очевидно, що з метою формування стійких передумов для подальшої відмови від участі у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації можуть вчинятись також погрози чи образи військовослужбовців в сучасних умовах.

Авторами Пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції)» наголошено на тому, що інформаційна безпека є невід'ємною складовою кожної зі сфер національної безпеки. Водночас інформаційна безпека є важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки. Саме тому розвиток України як суверенної, демократичної, правової та економічно стабільної держави можливий лише за умови забезпечення належного рівня її інформаційної безпеки. Разом із цим, як

зазначають автори, унаслідок неналежного правового регулювання в національному інформаційному просторі України останніми роками спостерігається низка негативних явищ, які створюють реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці людини і громадянина, суспільства і держави. Ці загрози стали істотним фактором, що безпосередньо підриває інформаційну безпеку держави в умовах триваючої з 2014 року збройної агресії Російської Федерації проти України [3].

Особливої уваги потребує висновок авторів законопроекту (висловлений в Пояснювальній записці) в частині того, що вагомою складовою гібридної війни проти України були і залишаються прояви ворожої пропаганди, що негативно впливають на суспільну свідомість в Україні. Таким чином, обґрунтовуючи необхідність криміналізації образи честі і гідності військовослужбовця, погрози військовослужбовцю, фахівці, перш за все, опікувались питаннями захисту інформаційного простору в умовах активної агресивної діяльності всіх можливих сил, засобів та інформаційних ресурсів держави-агресора, метою яких було розхитування українського суспільства та його розшарування в умовах повномасштабної збройної агресії, яка розпочалась 24 лютого 2024 року як черговий етап російсько-української війни, яка триває з 2014 року. Іншими словами, на перше місце було винесено питання захисту національної безпеки України в цілому та її складових (воєнної та інформаційної) зокрема.

Для того, щоб дещо проаналізувати таку логіку, для порівняння звернемось до наведених авторами практичного poradnika з кримінально-правової оцінки та розмежування злочинної колаборації загальних критеріїв, за якими кримінальне правопорушення може бути визначене як форма злочинної колаборації. На думку вказаних учених до таких критеріїв відносяться такі: а) діяння вчиняється в умовах збройної агресії іншої держави проти України або під час збройного конфлікту, в умовах воєнного стану чи в особливий період, під час окупації території України; б) суб'єктом кримінального правопорушення виступає громадянин України; в) об'єктивну сторону кримінального правопорушення утворюють дії, які вчиняються на користь чи за завданням держави-агресора, її представників чи окупаційних органів; г) об'єктом злочинного посягання, крім іншого, є складові воєнної безпеки України, тобто вчинені громадянином України дії надають певні форми переваги чи вигод у відповідних сферах країни-агресору, її збройним формуванням чи створеній нею окупаційній владі; д) вчиняючи кримінальне правопорушення, суб'єкт діє з прямим умислом чи, навіть, має на меті завдання шкоди державній безпеці України або окремим її складовим (воєнній, інформаційній, економічній тощо) [4, с. 23-24]. Цілком очевидно, і це буде більш детально проаналізовано далі, за всіма наведеними критеріями кримінальне правопорушення, передбачене ст. 435-1 КК України, цілком можна віднести до підінституту злочинної колаборації, який, до речі, на думку вказаних вище авторів утворюється наступними складами кримінальних правопорушень:

– частина 1–2 ст. 111 – державна зрада;

- стаття 111–1 – колабораційна діяльність;
- стаття 111–2 – пособництво державі-агресору;
- частина 3 ст. 114–2 – несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням;
- стаття 436–2 – виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників [4, с. 25].

Такий висновок має не стільки теоретичне значення, скільки практичне, оскільки дозволить більш повно усвідомити природу та зміст образи честі і гідності військовослужбовця, погрози військовослужбовцю, та з урахуванням цього виявити можливі конструктивні або понятійні вади і недоліки кримінально-правової норми про відповідальність за названі дії. До того ж, визначаючи коло суспільних інтересів, яким у першу чергу завдається шкода кримінальним правопорушенням, законодавець непрямо вказує на те, що є його об'єктом. А визначення об'єктів (за вертикальним та горизонтальним поділом) дозволить аргументувати поміщення норми про кримінальну відповідальність за те або інше діяння у відповідний Розділ Особливої частини КК України (що стосовно ст. 435-1 є надзвичайно актуальним).

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Закон України від 03.03.2022 р. № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
2. Сичевський В. В., Харитонов Є. І., Олейніков Д. О. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України). Харків: Право, 2016. 232 с.
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції)». URL: <https://itd.rada.gov.ua/9de8c0a5-6464-4ea8-b7a4-a926ab571f65> (дата звернення: 10.02.2025).
4. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

КРИМІНАЛЬНА РОЗВІДКА ЯК СКЛADOVA СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Руслан СТЕПАНЮК,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової
діяльності та розкриття злочинів
Харківського національного університету внутрішніх справ

Бурхливий розвиток технологій призводить до суттєвого збільшення можливостей кримінального аналізу у вирішенні завдань з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. У правоохоронних органах України підрозділи кримінального аналізу розвиваються та демонструють значну ефективність у розкритті тяжких і особливо тяжких кваліфікованих злочинів. Особливої актуальності відповідні технології набувають в умовах надання відсічі масштабній збройній агресії проти нашої країни. Методи кримінального аналізу успішно застосовуються з метою виявлення і документування фактів воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, учинених на тимчасово окупованих територіях, коли фізичний доступ до джерел вагомої для кримінального провадження інформації відсутній. Зараз кримінальний аналіз є потужним інструментом оперативного розкриття злочинів, який інтегрував у себе інструменти швидкого пошуку й обробки розвідувальної інформації.

Наразі кримінальний аналіз, який є діяльністю співробітників правоохоронних органів з використання інтелектуального програмного забезпечення та системного підходу щодо збору відповідної інформації, аналітичного вивчення певних характеристик, тенденцій з метою встановлення взаємозв'язків між фактами, подіями, явищами, суб'єктами та об'єктами під час вирішення конкретних задач протидії злочинності [2, с. 16], вміщує в себе аналітичну розвідку. Таким чином в сучасних умовах найбільш перспективною видається модель кримінального аналізу, заснованого на розвідці. А отже, доцільно поставити питання про його співвідношення із кримінальною розвідкою.

Водночас у вітчизняній теорії криміналістики й оперативно-розшукової діяльності поки що не вироблено єдиного розуміння щодо багатьох теоретичних аспектів кримінального аналізу та кримінальної розвідки, зокрема їх місця в системі прикладних юридичних наук, співвідношення з суміжними поняттями, такими, як оперативно-розшукова діяльність і оперативно-розшукові заходи, криміналістична й оперативно-розшукова тактика, криміналістична техніка, криміналістична розвідка тощо.

Зазначені обставини засвідчують актуальність наукового аналізу теоретичних аспектів кримінальної розвідки та їх удосконалення з урахуванням вітчизняної моделі таких наук, як криміналістика і теорія оперативно-розшукової діяльності.

Однією з найбільш важливих видається проблематика співвідношення

кримінального аналізу, кримінальної розвідки та оперативно-розшукової діяльності, що поки не було предметом ґрунтовних наукових досліджень. Як слушно відзначають науковці: «принципові розбіжності вже проявляються на рівні базових знань, методологічних засад, зокрема щодо інтерпретації ключових термінів виключно англomовного походження, їх різночитання та іноді необґрунтованого україномовного використання» [1, с. 15]. Як наслідок, в Україні кримінальний аналіз і кримінальну розвідку або розглядають спільно у фактичному розумінні збору, аналізу та використання аналітичної інформації з метою розкриття та розслідування злочинів (оперативний рівень кримінального аналізу), або розрізняють, співвідносячи кримінальну розвідку не з кримінальним аналізом, а з оперативно-розшуковою діяльністю.

У теорії оперативно-розшукової діяльності кримінальну розвідку здебільшого розуміють як складову оперативно-розшукової діяльності, вид діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України з пошуку, отримання, фіксації, оцінювання, прогнозування та використання інформації за допомогою системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів [3, с. 25]. Проте зараз активізувалась дискусія щодо доцільності трансформації оперативно-розшукової діяльності у кримінальну розвідку.

Видається, що нині у практичній діяльності кримінальна розвідка фактично є однією з моделей (засобів) кримінального аналізу, яка передусім спрямована на пошук нової інформації щодо таких, що готуються, вчиняються або вже були вчинені, кримінальні правопорушення, а також на аналіз і використання цієї інформації в інтересах розслідування [4, с. 195]. Але таке її трактування не відображає повною мірою потенціал зазначеного поняття. Дійсно варто відходити від застарілих підходів оперативно-розшукової діяльності радянського періоду, розширювати сферу застосування терміну «кримінальна розвідка», включаючи до неї не тільки традиційні агентурні, оперативно-технічні і аналітичні методи, а і засоби техніко-криміналістичної розвідки. Використання широких масивів інформації з державних і міжнародних баз даних, у тому числі спеціалізованих інформаційних систем криміналістичного й оперативно-розшукового призначення, а також із відкритих джерел, є нагальною потребою розвитку у вдосконаленні інструментів аналітичної кримінальної розвідки.

У свою чергу заміна поняття оперативно-розшукової діяльності на кримінальну розвідку, на нашу думку, потребує додаткових досліджень, оскільки кардинально змінює усталені уявлення. Розвідка передбачає збір орієнтуючої інформації, яка в подальшому аналізується і використовується в певних цілях. Значне розширення цього поняття в контексті позначення ним усієї діяльності розшукових підрозділів означає охоплення не тільки пошуку інформації, необхідної для виявлення та припинення злочинів, а і фіксації такої інформації, її використання в тому числі у профілактичних цілях.

Список використаних джерел:

1. Реалізація філософії «Intelligence-led Policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України: монографія / Користін О., Швець Д.,

Бутко Б., Денисенко Б. та ін., за заг. ред. Користіна О.Є. Київ : «ВАІТЕ», 2024. 444 с.

2. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу: навч. посіб. Львів : Львів. держ. у-т внутр. справ, 2021. 288 с.

3. Веденєєв Д., Семенюк О. Місце й функції кримінальної розвідки у системі забезпечення національної безпеки України. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2024. Вип. 2 (70). С. 23-27.

4. Степанюк Р. Л. Розвідка у криміналістиці й оперативно-розшуковій діяльності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2(106) Ч.1. С. 191-203.

ОРГАНИ, УПОВНОВАЖЕНІ РОЗСЛІДУВАТИ КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Антон СТОЛІТНІЙ,

доктор юридичних наук, професор,
співробітник Інституту Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» 03.03.2022 КК України доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Цим же законом внесено зміни до ч.2 ст.216 КПК України, доповнивши підслідність слідчих органів безпеки вказаним кримінальним правопорушенням.

Разом з тим, ч.4 ст.216 КПК України передбачає, що слідчі органів Державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень: 1) вчинених Президентом України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Головою Фонду державного майна України, його першим заступником та заступником, членом Центральної виборчої комісії, народним депутатом України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Директором Національного антикорупційного бюро України, Директором Бюро економічної безпеки України, Генеральним прокурором, його першим заступником та заступником, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, Головою Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступником, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником,

Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, суддею, працівником правоохоронного органу, особою, посада якої належить до категорії "А", крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п'ятою цієї статті; 2) вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п'ятою цієї статті; 3) проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), крім кримінальних правопорушень, передбачених ст.422 КК України [1].

Тобто, у разі скоєння кримінального правопорушення, передбаченого ст.111-1 КК України суб'єктами визначеними у ч.4 ст.216 КПК України, його розслідування здійснюватимуть слідчі ДБР.

Також, відповідно до ч.5 ст.36 КПК України Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки), керівник обласної прокуратури, їх перші заступники та заступники своєю вмотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійсненням ним досудового розслідування в умовах воєнного стану [1].

Відповідно до статистичних даних протягом 2024 року правоохоронними органами зареєстровано 2435 кримінальних правопорушень, передбачених ст.111-1 КК України «Колабораційна діяльність», з них Національною поліцією – 507, Державним бюро розслідувань – 129, Службою безпеки України – 1799. За результатами розслідування 2030 кримінальних правопорушень вказаної категорії спрямовано до суду, з них НП – 442, ДБР – 119, СБУ – 1468.

Згідно з ст.1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», ДБР є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції. Відповідно до ст.5 Закону на ДБР покладені завдання з запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування: 1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч.1 ст. 9 Закону України "Про державну службу", особами, посади яких віднесено до першої - третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів

Національного антикорупційного бюро України; 2) злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених ст.422 КК України [2].

За своєю правовою природою Державне бюро розслідувань покликане забезпечити виявлення та розслідування «внутрішньодержавних» правопорушень за суб'єктною підслідністю, причому діяльність такого суб'єкта пов'язана із забезпеченням належного та законного функціонування державного апарату.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про Національну поліцію України», Національна поліція України (поліція) - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [3].

Тобто діяльність НП пов'язана з охороною внутрішньодержавного громадського порядку та виявлення і розслідування злочинів даної категорії.

Згідно з ст.1 Закону України «Про Службу безпеки України», Служба безпеки України - державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. До завдань СБУ ст.2 Закон відносить: захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [4].

Тобто, діяльність СБУ, за своєю суттю спрямована на захист держави від зовнішніх негативних, серед іншого, кримінальних факторів, у тому числі, коли така діяльність здійснюється через громадянина (-ян) України, зокрема, тих які на час скоєння протиправної діяльності перебувають на території України, через пропаганду, інформаційні перекручування тощо.

У свою чергу, колабораціонізм (від франц. collaboration – співпраця, співробітництво) – усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам. У законодавстві більшості країн Колабораціонізм кваліфіковано як злочин проти своєї держави, зрада [5].

Слід зазначити, що процесуальне керівництво зазначених кримінальних проваджень здійснювалось різними підрозділами органів прокуратури. Зокрема, підрозділами нагляду: за додержанням законів органами безпеки; за додержанням законів органами Державного бюро розслідувань; за додержанням законів Національною поліцією України та органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю. Вказане відбувається через

розслідування даного злочину різними органами правопорядку.

Стаття 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» розміщена законодавцем в розділі І Кодексу «Злочини проти основ національної безпеки України». При розслідуванні різних категорій злочинів слід, враховувати криміналістичні аспекти їх документування, у тому числі через створення відповідних підрозділів (слідчі, оперативні, криміналістичні з певних напрямків, методичні тощо), розроблення відповідних методик їх виявлення та документування. Не менш важливим є професійне (з дотриманням правил спеціалізації) здійснення процесуального керівництва кримінальних правопорушень.

Враховуючи викладене, у тому числі криміналізацію колабораційної діяльності після прийняття та введення в дію Кримінального процесуального закону України та Закону України «Про Державне бюро розслідувань», пропонуємо законодавчі зміни до ст. ст.216 КПК України «Підслідність» щодо виключної підслідності ст.111-1 «Колабораційна діяльність» слідчих органів безпеки.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
2. Закон України «Про державне бюро розслідувань». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
3. Закону України «Про національну поліцію України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
4. Закон України «Про службу безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
5. Енциклопедія сучасної України: URL: <https://esu.com.ua/article-4446> (дата звернення: 10.02.2025).

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНІ ПРОЯВИ

Наталія ФІЛІПЕНКО,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Сергій ЛУКАШЕВИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Вже три роки Україна мужньо протистоїть російській агресії, демонструючи безпрецедентну стійкість і рішучість у захисті своєї

територіальної цілісності та суверенітету. Ця війна стала не лише випробуванням для українського народу, але й каталізатором глибоких змін у всіх сферах суспільного життя, зокрема у сфері правотворчості. Вивчаючи війну як фактор, що прискорив необхідність докорінного перегляду законодавства України, можна відзначити, що багато правових рішень, ухвалених у цей період, ґрунтуються на сучасному погляді на право, адаптованому до умов воєнного часу та глобальних викликів.

Одним із ключових політико-правових феноменів, що істотно впливає на розвиток українського суспільства та формування правового простору країни, є колабораціонізм. У період широкомасштабної війни питання співпраці з окупаційними силами набуло особливого значення, оскільки його наслідки можуть мати серйозний вплив на безпеку держави, довіру громадян до інституцій влади, а також на соціальну згуртованість.

Українське законодавство зазнало суттєвих змін, спрямованих на визначення, запобігання та притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність. Прийняті правові акти регламентують широкий спектр проявів колабораціонізму – від відкритої підтримки ворога до співпраці в економічній, інформаційній та політичній сферах. Водночас постала необхідність чіткого розмежування вимушених контактів цивільного населення з окупантами та свідомої співпраці, що шкодить державі.

Як зазначають науковці, «з часів Другої світової війни термін «колаборант» має негативну конотацію. Він означає зраду батьківщині, співгромадянам та громаді. Проте в кожний момент історії домінування однієї країни над іншою призводило до того, що деякі люди переходили межу і співпрацювали з ворогом. Ці особи та групи мають різні мотивації. Дехто керується ідеологічною спорідненістю з домінуючою державою та економічними вигодами від співпраці. Дехто вірить у вічність нового режиму. Дехто бачить у колаборації єдину можливість врятувати своє соціальне становище, а в деяких випадках навіть життя. Якщо за рішенням співпрацювати слідує чергова зміна режиму, такі особи стикаються з відплатою у вигляді судового процесу або самосуду, як це часто траплялося в Європі та Азії після Другої світової війни. Судові рішення можуть бути суворими і в багатьох випадках призводять до шибениці або розстрілу ймовірних колабораціоністів. Ті, кому вдається уникнути остаточного покарання, страждають від соціального ostracismu до кінця життя» [1].

Тобто, колабораціонізм - це не просто маргінальна форма негідної поведінки окремих осіб, а складне соціально-політичне явище, що має значно глибші історичні корені, ніж це вважалося раніше як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. Попри те, що більшість населення окупованих територій традиційно відкидала співпрацю з ворогом, прояви колабораціонізму фіксувалися в різних країнах у різні періоди історії. Ба більше, це явище залишається потенційно можливим і в майбутньому за відповідних політичних та соціальних умов.

Деякі зарубіжні дослідники вважають, що більшість осіб, які співпрацювали з ворогом, наприклад за часів другої світової війни, розглядали

це як єдиний спосіб виживання в умовах жорстокого окупаційного режиму. Англійський політичний діяч і історик Ніколас Уільям Бетелл (Nicholas William Bethell) у своїй книзі «Остання таємниця: Примусова репатріація до Росії» (The last secret: Forcible repatriation to Russia, 1944) [2] зазначав, що серед радянських військовополонених було чимало тих, хто вступив на службу до німецької армії не за власним бажанням, а під тиском голоду, виснажливої праці та смертельних загроз. Він писав: «Окрім тих, хто свідомо воював на боці нацистів, набагато більше радянських громадян змушені були одягнути німецьку форму під впливом жорстоких умов. У багатьох випадках люди стояли перед страшним вибором: або приєднатися до ворога, або бути розстріляним на місці».

Італійський дослідник Джузеппе Боффа (Giuseppe Boffa) у великій праці «Історія радянського Союзу» (Storia dell'Unione Sovietica), що присвячена аналізу подій Другої світової війни зазначав, що вербування колаборантів відбувалося здебільшого не через ідеологічні переконання, а завдяки примусовим методам та шантажу голодом. Тобто, можна розглядати колабораціонізм як форму виживання під тиском окупантів, звертаючи увагу на моральний та фізичний вплив нацистського режиму. Частина населення, опинившись у складних умовах, втрачала звичні політичні та моральні орієнтири, що змушувало їх свідомо чи примусово співпрацювати з ворогом. До цього їх підштовхували нацистська пропаганда, націоналістичні ідеї, кар'єристські амбіції, а також матеріальна вигода [3, с. 108].

В Україні питання співпраці із ворогом висвітлювалися у працях А. Бадида, І. Ветрова, Т. Заболотної, О. Заєць, О. Каліщук, Б. Ковальова, В. Кучера, В. Любчик, А. Нагорний, Т. Пентер, О. Потильчака, Ю. Скрипниченко, О. Стяжкіної та ін. Але протидія проявам колабораційної діяльності в умовах воєнного стану продовжує бути напрочуд актуальною для наукового вивчення та аналізу.

Для сучасної України поняття «колабораціонізм» як правове, політичне та кримінально-правове явище набуло актуальності та широкого застосування у 2014 році, після анексії Кримського півострова Російською Федерацією та встановлення нею фактичного контролю в окремих районах Донецької та Луганської областей. Саме після цих подій термін «колабораціонізм» став важливим елементом у дискусіях про національну безпеку та суверенітет.

Особливої гостроти питання набуло після повномасштабного нападу Росії в Україну у лютому 2022 року. Ця агресія змусила українських законодавців ретельніше підійти до питання співпраці з ворогом і ввести відповідальність за такі дії на законодавчому рівні. Криміналізація колабораціонізму стала необхідним кроком для захисту національних інтересів та забезпечення правопорядку в умовах військової агресії. 15 березня 2022 року Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Не вдаючись до цитування тексту цієї статті можна зазначити, що колабораціонізм означає активну співпрацю громадян країни з ворогом або окупантом з метою сприяння інтересам ворога та нанесення шкоди власній державі. Це може включати різні форми взаємодії, такі як військова, політична, економічна або

інформаційна підтримка окупанта.

За даними Офісу генерального прокурора України, за період з січня по грудень 2024 року в Україні було обліковано кримінальних правопорушень за ст.111-1 «Колабораційна діяльність» у кількості 2420. Із них: загальна кількість кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 1148. Ті самі данні за січень 2025 року: ст.111-1 «Колабораційна діяльність» у кількості 280. Із них: загальна кількість кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 48 [4].

Хоча саме явище співпраці з окупантами існує з давніх часів, термін *collaboration* (від фр. *collaborer* – співпрацювати) з'явився лише на початку XIX століття під час Наполеонівських воєн. Однак широкого вжитку він набув у період Другої світової війни, спершу в контексті співпраці громадян Франції з німецькою окупаційною владою. Згодом цей термін почали застосовувати до всіх осіб, які допомагали окупаційним режимам у різних країнах, зокрема на територіях, що перебували під контролем нацистської Німеччини, Японії та Італії.

Аналіз наукових праць, присвячених колабораціонізму, дозволяє виділити кілька підходів до його класифікації. Наприклад, на думку українського дослідника Є. Письменного, для більш точної диференціації колабораціонізму, необхідно враховувати, що за певних соціально-історичних умов колабораціоністська діяльність мала свою специфіку залежно від країни, яка перебувала під окупацією. Із-поміж іншого ця специфіка зумовлювалась тактикою окупанта; тривалістю окупації; станом економічного та політичного розвитку тієї чи іншої країни в довоєнний час (економічні проблеми, політична криза, відсутність демократичних засад організації суспільства тощо); ступенем залученості до співпраці державних і громадських діячів та впливових соціальних груп, її метою, а також сприйняттям цієї співпраці на різних щаблях суспільства [5, с.10].

Інші вчені зазначають, що типологія колабораціонізму за критерієм мотивів служби ворогу передбачає розподіл на декілька основних видів. Наприклад Я. Грицак [6], який виділив наступні його види - вимушений, добровільний та ідеологічний. Останній передбачає індивідуальну, навмисну, мотивовану переконанням або ідеологічною угодою співпрацю з окупаційною владою. Слід зауважити, що ідеологічний колабораціонізм був присутній в кожній окупованій країні, різниця була лише в характері його домінування. Аналогічну класифікацію колабораціонізму на добровільний і вимушений запропонував історик Стенлі Хоффманн (Stanley Hoffmann) [7] у 1968 році, базуючись на характері співпраці з окупантами. На його думку, добровільний колабораціонізм спрямований на підтримання громадського порядку та економічного життя окупованої території, інтереси яких співпадають як у окупантів, так і у окупованих. Вимушений колабораціонізм не залишав людям на окупованих територіях вибору, змушуючи їх співпрацювати для виживання.

Зазначається, що перший - свідомий колабораціонізм, який виникає з неприйняття держави та обдуманого бажання сприяти окупантам. Цей вид колабораціонізму має глибоке коріння в політичних, ідеологічних чи особистих

переконаннях, що мотивують людей до співпраці з ворогом. Яскравим прикладом такого виду співпраці із ворогом можна вважати діяльність так званих «ждунів» та «прихильників руського світу». Наприклад, в Одесі затримано чергового прихильника «руського миру», який чекав на окупантів. А щоб скоріше зруйнувати рідне місто та вбити мешканців він почав співпрацювати з російським ФСБ. Як повідомили в Одеській обласній прокуратурі, зрадник полював на ППО, шукав розташування військової техніки та «зливав» персональні дані прокурорів і слідчих СБУ ворогу. При передачі інформації просив ворога завдати ракетних ударів по будівлі прокуратури та СБУ. У 2020 році чоловіка було засуджено за посягання на територіальну цілісність і недоторканість України - він закликав до сепаратизму виправдовував анексію Криму та захоплення Донецької та Луганської областей. Тоді він отримав покарання у вигляді 5 років позбавлення волі з іспитовим строком. У 2023 році він почав свою підривну діяльність. За процесуального керівництва Одеської обласної прокуратури громадянину повідомлено про підозру у державній зраді, вчиненій в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 111 КК України). Йому загрожує довічне ув'язнення [8].

Другий вид - вимушений колабораціонізм, спричинений обставинами, що змушують людей до співпраці з окупантами з метою виживання. Такий колабораціонізм часто називають колабораціонізмом «шлунку і страху», підкреслюючи його вимушений характер. Як зазначила заступниця міністра юстиції України Валерія Коломієць, «У статті Кримінального кодексу чітко зазначено, що якщо ти проводиш освітній процес, відповідно до порядків, які затверджені в Російській Федерації, це, окрім того, у тому числі ми маємо на увазі такий процес, який нав'язує нашим дітям проросійські наративи, тоді однозначно ти підлягаєш кримінальній відповідальності. Але необхідно розуміти, що для цього і має проводитися перевірка і досудове розслідування. Тому що в Кримінальному кодексі, окрім того, що передбачена відповідальність, передбачене таке правило, коли, наприклад, певна дія, яка фактично схожа на злочин, все ж таки не є злочином. Що маєтись на увазі? Це коли людина щось вчиняє під примусом фізичним або психологічним, або діє у стані крайньої необхідності. Я маю на увазі, коли дійсно є конкретні обставини, факти, свідки, відео, аудіо, будь-що, що доводить, що та ж сама людина, вчитель, була змушена виходити на роботу, тому що їй банально сказали: або ти завтра будеш вести хімію у своєму класі, або завтра ми тебе, наприклад, відправимо в якусь, умовну, «Ізоляцію», чи на якусь перевірку, чи, можливо, ув'язнемо або будуть ще якісь негативні наслідки. Тому обов'язковим є цей етап перевірки і обов'язковим є те, щоб правоохоронні органи, органи досудового розслідування з'ясовували щодо кожної конкретної особи не сам факт формального порушення, умовно кажучи, здійснення того, що передбачено у Кримінальному кодексі, а умови, за яких це було вчинено» [9]. Окрім юридичних аспектів, проблема колабораціонізму має важливий морально-етичний вимір. Українське суспільство нині переосмислює, де проходить межа між виживанням та зрадою, між примусом і добровільною співпрацею з агресором. Війна висвітлила питання відповідальності не лише

окремих осіб, а й спільнот, громад і навіть регіонів, що опинилися в умовах окупації.

Ця переоцінка також піднімає питання про те, як суспільство має реагувати на виявлені випадки колабораціонізму. Чи можливо та необхідно розрізняти тих, хто діяв під примусом або з метою виживання, і тих, хто свідомо йде на співпрацю з ворогом? Як мають бути враховані особисті обставини кожного індивіда та його мотивація?

Важливо також розглядати морально-етичний аспект колабораціонізму в контексті національної пам'яті та примирення. Після завершення бойових дій та відновлення територіальної цілісності України, перед суспільством стоятимуть завдання побудови нових відносин, заснованих на взаєморозумінні та прощенні.

Саме тому, провівши аналіз наукових думок ми вважаємо, що на сьогодні не існує вичерпного переліку критеріїв, за яких можна запропонувати розподіл колабораційної діяльності. Тому в залежності від обставин співпраці, особистості колаборанта та інших змінних критеріїв, можна запропонувати наступний розподіл на такі категорії:

Військовий колабораціонізм - являє собою співпрацю громадян з ворогом або окупантом у військових операціях. Це може включати як передачу інформації ворогу, участь у бойових діях на боці окупантів, так і підтримку їх військової діяльності або інші дії, спрямовані на сприяння військовим цілям противника.

Економічний колабораціонізм передбачає підтримку окупантів шляхом забезпечення їх економічних потреб.

Адміністративний колабораціонізм включає виконання функцій в окупаційних органах влади.

Ідеологічний колабораціонізм полягає у поширенні ворожої пропаганди та підтримці ідеології окупантів.

Інтелектуальний колабораціонізм включає співпрацю в наукових та освітніх сферах.

Духовний колабораціонізм стосується підтримки релігійних діячів, що співпрацюють з ворогом.

Національний колабораціонізм охоплює підтримку окупантів з боку національних меншин.

Дитячий колабораціонізм стосується викрадення неповнолітніх громадян України, вивезення їх з нашої території і, врешті решт, залучення дітей до співпраці з ворогом.

Статевий колабораціонізм включає сексуальні стосунки з окупантами, що можуть мати різні мотиви, від примусу до свідомого вибору.

У багатьох випадках ці види колабораціонізму можуть поєднуватися, утворюючи складні форми співпраці з ворогом.

Таким чином, у сучасній українській науці існує гостра потреба у ретельному та комплексному дослідженні колабораціонізму. Це має включати аналіз його природи, форм прояву, мотивів учасників, соціальних наслідків та механізмів протидії в майбутньому. Визначення цього явища повинно

відповідати як науковим стандартам, так і викликам сучасної політики та практичної правоохоронної діяльності, адже лише завдяки об'єктивному вивченню фактів можна запобігти їх спотворенню та використанню в маніпулятивних цілях.

Список використаних джерел:

1. What leads people to collaborate with the enemy? Ian Buruma's latest history considers three troubling examples. Published: August 14, 2023 8.17am CEST. URL: <https://theconversation.com/what-leads-people-to-collaborate-with-the-enemy-ian-burumas-latest-history-considers-three-troubling-examples-207809>
2. Bethell N. The last secret: Forcible Repatriation to Russia 1944–1947. London, 1974. 304 p.
3. Giuseppe Boffa History of the Soviet Union. In 2 vol. T. 2. From the Patriotic War to the position of the second world power. Stalin and Khrushchev. 1941-1964. International Relations, 1994.
4. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
5. Письменний Є. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис Северодонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.
6. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ. 1996. 360 с.
7. Stanley Hoffmann Gulliver's Troubles: Or, the Setting of American Foreign Policy. New York: McGraw-Hill Book Company, 1968. 556 p.
8. Одеський «ждун» отримає довічне за зраду! URL: https://www.instagram.com/culturemeter_odessa/reel/C6I0pPXhoUX/
9. Хто є колаборантом може визначити лише суд: у Мінюсті пояснили, як карається співпраця із окупантами. Політика. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kolaboratsionizm-zakon-kolomiyets-minyust/32357018.html>

ПРОТИДІЯ ВЕРБУВАННЮ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН РОСІЙСЬКИМИ СПЕЦСЛУЖБАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ЗАГРОЗ

Валентина ФОРНОЛЯК,

кандидат психологічних наук,

співробітник Навчально-наукового інституту державної безпеки

Національної академії Служби безпеки України

Сучасні гібридні загрози, котрі спричинені агресивною політикою російської федерації, включають не лише військові операції, терористичні методи діяльності на території України, але й приховані методи ведення війни.

Одним із ключових елементів їхньої стратегії є вербування українських громадян для проведення диверсійної діяльності, терористичних актів, збору розвідувальної інформації, дестабілізації суспільства та ослаблення обороноздатності нашої держави.

В умовах воєнного стану питання протидії вербуванню набуває досить критичного значення. Важливими аспектами ефективної протидії виступає комплексний підхід, що містить превентивні заходи, виявлення та нейтралізація агентури, а також активну участь громадянського суспільства у виявленні таких загроз та їхній протидії.

Варто зазначити, що ворожі спецслужби використовують доволі широкий спектр методів вербування. Досить часто вони використовують шантаж і примушування. Для цього використовують компрометуючі матеріали, залякують рідних або близьких, погрожують кримінальним переслідуванням. Траплялися випадки, коли громадяни, які мають родичів на окупованих територіях, отримували погрози про розправу над ними в разі відмови від співпраці.

Залучали до співпраці деяких наших громадян використовуючи матеріальні стимули, грошову винагороду за виконання розвідувальних або диверсійних завдань. В таких ситуаціях російські агенти зазвичай пропонують 1-2 тис. доларів за інформацію щодо розташування чи переміщення військових підрозділів; шляхи постачання військової техніки та зброї, гуманітарної допомоги від держав-партнерів.

Спецслужби російської федерації використовуючи засоби ідеологічної маніпуляції намагаються здійснювати вплив через дезінформацію, пропаганду, насадження антиукраїнських настроїв. Через соцмережі ними пропагується теза про «зовнішнє управління Україною», що таким чином використовується для радикалізації окремих громадян. За допомогою соціальних мереж та месенджерів ними створюються різні фейкові групи, форуми, чати для пошуку потенційних агентів. Неодноразово траплялися випадки, коли у Telegram з'являлися анонімні чати, де пропонувалася винагорода за зйомку фото та відео стратегічних об'єктів.

Російська агентура намагається проводити диверсійну діяльність та терористичні акти з метою дестабілізації українського суспільства, зокрема залякування цивільного населення, створення паніки, підриву довіри до влади та правоохоронних органів. Для цього досить часто поширюються фейкові повідомлення про замінування об'єктів критичної інфраструктури, освітніх закладів, торгових центрів тощо.

Однією із ключових цілей російської федерації у війні проти України є знищення стратегічних об'єктів. Для цього завдаються удари по критичній інфраструктурі (енергетика, транспорт, військові об'єкти). Здійснюються вербування осіб для підпалів підстанцій, залізничних колій, диверсій на військових складах. Це далеко не повний перелік злочинних дій, які здійснюються російською федерацією на території України.

У нашій державі протидія вербуванню громадян іноземними спецслужбами, в першу чергу російськими, регулюється відповідними

правовими актами. Провідні положення стосовно відповідальності за подібні дії викладені в Кримінальному кодексі України, зокрема: ст. 111 «Державна зрада», ст. 113 «Диверсія» та ст. 194 «Умисне знищення або пошкодження майна» [1]. Водночас Закон України «Про контррозвідувальну діяльність»: регулює правові та організаційні засади контррозвідувальної діяльності, спрямованої на попередження та припинення розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб [2]. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки», спрямований на захист інформаційного простору України від деструктивного впливу, включаючи пропаганду та вербування через інформаційні ресурси [3].

Зважаючи на викладене, постає питання щодо впровадження більш дієвих механізмів протидії вербуванню громадян російськими спецслужбами в умовах війни. З цією метою варто здійснювати проведення широких інформаційних кампаній, зокрема опрацювати питання щодо запуску загальнонаціональних програм, в яких пояснюватимуться методи вербування російськими спецслужбами та можливі наслідки співпраці з ворогом. Досить дієвим засобом може бути використання соціальної реклами на телебаченні, у друкованих ЗМІ з конкретними прикладами викриття вербувальників. Для детального аналізу та розроблення перспектив протидії вербуванню громадян російськими спецслужбами може бути організація тематичних круглих столів, семінарів та тренінгів із залученням фахівців СБУ, МВС та кібербезпеки.

Для інформування населення щодо причин та наслідків співпраці з ворогом можуть використовуватися соціальні мережі, зокрема ведення офіційних Telegram-каналів, сторінок у Facebook, Instagram та YouTube, які містять інструкції, як діяти у разі спроби вербування. Це може бути формат коротких відео (наприклад, як в TikTok, Instagram). Варто збільшити поширення анімованих роликів та інфографіки з алгоритмом безпечної поведінки та впроваджувати більше чат-ботів у месенджерах для надання швидких консультацій громадянам щодо підозрілих контактів.

Варто посилити моніторинг інформаційного простору для виявлення вербувальних акаунтів у соцмережах та їх оперативного блокування. В цьому контексті актуальності набуває співпраця з Facebook, Telegram, Twitter, YouTube для видалення акаунтів, які поширюють ворожу пропаганду та здійснюють вербувальну діяльність. Відповідний ефект, в свою чергу, здійснить проведення кібероперацій для деанонізації вербувальників та знищення їхніх ресурсів.

Впровадження мобільних додатків для анонімного повідомлення про підозрілу діяльність сприятиме протидії вербуванню громадян та посиленню взаємодії населення з правоохоронними органами. Цьому, зокрема, сприятиме розширення функціоналу Telegram-бота «Спали ФСБешника», додавання анонімного зв'язку з правоохоронцями, а також запровадження додатків за прикладом «STOP Terrorism» у США, що дозволяє громадянам легко повідомляти про підозрілі контакти.

Важливим аспектом забезпечення державної безпеки є професійна

підготовка та професіоналізм представників сектору безпеки та оборони. Особливого значення набуває організація тренінгів, де б відпрацьовувалися їхні ефективні дії із врахуванням реалій сьогодення, зокрема позитивний ефект справить включення в освітні програми військових навчальних закладів модулів із протидії вербуванню. Варто також опрацювати питання щодо проведення спеціальних навчань для співробітників СБУ, Національної поліції та Держприкордонслужби щодо виявлення потенційних агентів ворога. Для обміну досвідом доречним буде організація спільних тренінгів з міжнародними партнерами (НАТО, ЄС) щодо протидії розвідувальним та диверсійним операціям.

Правоохоронним органам варто посилити роботу з уразливими групами населення, зокрема для надання соціально-психологічної підтримки особам, які стали об'єктами вербування. Доречним, з цією метою є організація надання психологічної допомоги для осіб, які зіткнулися з шантажем з боку ворожих агентів, проведення для них тренінгів із критичного мислення та розпізнавання психологічних маніпуляцій. Зміцнить цей напрям діяльності запровадження анонімних гарячих ліній та чат-ботів для консультацій з питань безпеки та захисту від вербування. Впровадження освітніх та професійних програм для переселенців із тимчасово окупованих територій сприятиме уникненню їхньої залежності від ворожих структур.

Таким чином, вербування українських громадян російськими спецслужбами є однією з головних загроз національній безпеці, що вимагає комплексної протидії. Важливими завданнями є підвищення рівня обізнаності населення, запровадження ефективних механізмів правового та оперативного реагування, а також посилення міжнародної співпраці у сфері боротьби з тероризмом. Україна має використовувати досвід країн НАТО для удосконалення системи контррозвідки та нейтралізації агентурних мереж противника.

Участь громадськості у протидії вербуванню є критично важливою. Створення каналів зворотного зв'язку (гарячі лінії, чат-боти) для повідомлення про підозрілу активність суттєво знизить рівень терористичних загроз. Для ефективної боротьби з вербуванням необхідно підвищувати рівень довіри населення до державних структур, що забезпечуватиме активну взаємодію суспільства з правоохоронними органами.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
2. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 р. № 374-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 14.02.2025).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 14.02.2025).

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Вадим ХАРЧЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну обумовило необхідність відповідної реакції не тільки з боку Збройних Сил України і всього суспільства, а й діяльності вищого законодавчого органу нашої держави – Верховної Ради України – щодо адекватної законодавчої протидії викликам, які постали. Водночас, рівно за рік до вторгнення, 24 лютого 2021 року, до Верховної Ради України був поданий законопроект № 5144 «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» [10], терміновий розгляд та прийняття якого й обумовило доповнення Кримінального кодексу України [7] (далі – КК України) відповідною нормою «Колабораційна діяльність» (ст. 111-1 КК). Як зазначається у доповідній записці до вказаного законопроекту, він покликаний обмежити доступ до зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування, строком на п'ятнадцять років та передбачити інші відповідні покарання для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями, а також можливість ліквідації юридичних осіб, уповноважені особи яких здійснювали таку співпрацю, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за відповідні діяння [9].

Безумовно така швидка реакція законодавця щодо термінового розгляду та прийняття законопроекту, який вже рік як було подано до Верховної Ради України, заслуговує на високу оцінку. Водночас, як і будь-яка спонтанна та афектована поведінка, діяльність законодавця щодо встановлення підстав кримінальної відповідальності за колаборацію призвела до низки проблемних моментів у законодавчому визначенні ст. 111-1 КК, які були і продовжують бути предметом обґрунтованої критики з боку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України [2], Комітету з питань правоохоронної діяльності [3], правозастосовних органів, і, безумовно, з боку наукової спільноти.

Такі проблемні питання пов'язані з часом прийняття відповідних змін до КК, адже у самій пояснювальній записці до законопроекту наголошується, що збройна агресія російської федерації проти України, яка призвела до численних людських жертв як серед військовослужбовців та правоохоронців, так і серед цивільного населення, окупації Автономної Республіки Крим і частини Донецької та Луганської областей, значних економічних втрат для нашої країни розпочалася ще 20 лютого 2014 року. Також незрозумілим та вкрай

необґрунтованим є надто розширене коло суспільно небезпечних діянь, які визначаються ст. 111-1 КК як колабораційна діяльність, а також невідповідність зазначеного кола діянь положенням Конвенції про захист цивільного населення під час війни [4], яка не тільки передбачає гуманне поводження з населенням, що перебуває на окупованій території, і захищає його права, а й припускає навіть його примусове залучення до певного роду діяльності, визначаючи такий примус правомірним. Викликає питання і встановлення у санкції цієї норми безальтернативного покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Ставиться під сумнів обґрунтованість відсутності у ст. 111-1 КК спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, не зважаючи на те, що навіть набагато більш тяжкий злочин (за визначенням ст. 12 КК – особливо тяжкий злочин), передбачений ст. 111 КК «Державна зрада», у ч. 3 містить вказівку на можливе звільнення від кримінальної відповідальності за його вчинення, за умов позитивної посткримінальної поведінки.

Кожне із наведених питань може бути предметом самостійного окремого наукового дослідження. Водночас метою цієї доповіді є аналіз відповідності криміналізації правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, принципам кримінальної політики, адже тільки в її рамках вирішуються такі домінуючі для кожної держави проблеми, як встановлення підстав і принципів кримінальної відповідальності, визначення кола кримінально протиправних діянь, видів покарань та їх розміру, а також застосування інших заходів кримінально-правового характеру у разі їх вчинення. Пріоритет кримінальної політики та необхідність дотримання її принципів обумовлені й тим, що саме на підставі кримінально-правової політики формуються стратегія і тактика політики кримінально-виконавчої, кримінально-процесуальної та кримінологічної.

Формування та реалізація кримінальної політики в Україні як держави, що адаптує своє законодавство до законодавства Європейського Союзу, має відбуватися за певними основними засадами, основоположними напрямками, які і набули у доктрині кримінального права визначення «принципи кримінальної політики» [8, с. 213]. В юридичній літературі виділяються наступні принципи кримінальної політики: 1) верховенства права; 2) законності; 3) гуманізму; 4) справедливості; 5) демократизму; 6) рівності; 7) невідворотності державного реагування на протиправну поведінку; 8) єдності правової системи держави; 9) диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання; 10) економії матеріальних ресурсів держави; 11) науковості.

П. Л. Фріс визначає принципи кримінально-правової політики як засновані на ідеології центральні положення, які покладено в основу боротьби зі злочинністю засобами кримінального права. Вони визначаються на основі наукового пізнання закономірностей цієї діяльності і виражаються у законодавчих актах держави. Фактично, це відповідні вимоги, яким повинні відповідати не тільки всі без винятку кримінально-правові норми, а й практика їх застосування [12, с. 213]. За визначенням вченого, під принципами кримінально-правової політики слід розуміти основоположні, керівні ідеї,

засади, концепції у сфері боротьби зі злочинністю засобами матеріального кримінального закону, які спрямовують процес формування кримінально-правових норм та практику їх застосування [12, с. 215]. Кримінально-правова політика реалізується, перш за все, через кримінальний закон, який є основною формою впливу на злочинність. Принципи, закріплені у нормах КК, стають принципами кримінального права і у цій якості спрямовують діяльність правозастосовних органів у боротьбі зі злочинністю.

Особливо звертає на себе увагу зміст принципу невідворотності державного реагування на протиправні діяння, відповідно до якого держава бере на себе обов'язок реагувати на всі випадки вчинення кримінально протиправних діянь шляхом кримінально-правового та кримінального процесуального забезпечення відповідної діяльності. Цей принцип актуалізує і та обставина, що здатність держави реагувати на протиправні діяння є тим «лакмусовим» папірцем, який дозволяє оцінити державу як правову чи неправову. У зв'язку з цим, постає низка питань щодо застосування і реалізації принципів кримінальної політики та підстав кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність».

Почнемо з того, що, як правило, діяльність, яка у подальшому знаходить відображення у кваліфікації за ст. 111-1 КК, може бути вчинена та фактично вчиняється на тимчасово окупованій території. Важко навіть припустити, що дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти можуть бути вчиненими на неокупованій території України. І тут головне питання полягає у тому, яким чином громадяни України опинилися на тимчасово окупованій території, адже напередодні вторгнення жодних заходів щодо евакуації населення з тих територій, які можуть бути окупованими країною-агресором, не проводилося. Більш того, українські посадовці усіх гілок влади та усіх рівнів системно заспокоювали населення, що будь-яке вторгнення це не більше ніж міф і його ніколи не відбудеться.

Наступне питання постає у тому, що, відповідно до ст. 17 Конституції України [5], захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави. На підставі цього можна стверджувати, що окупація частини території України, і відповідно, знаходження громадян України на окупованій території, обумовлена неналежним виконанням державою покладених на неї функцій. Жодної вини тих громадян, що опинилися на окупованих територіях, у їх фактичному перебуванні поза межами правового поля України та обмеженні прав і свобод людини і громадянина, гарантованих розділом II Конституції України, немає. Водночас, подальші дії органів влади щодо евакуації населення з тих самих Куп'янська чи Вовчанська або інших населених пунктів Харківської області у 2023 та 2024 роках є свідченням того, що держава зробила відповідні кроки щодо виправлення негативної ситуації, яка склалася на початку збройної агресії російської федерації проти України. Але у переважній більшості підстави кримінальної відповідальності, передбачені у ст. 111-1 КК, натеper застосовуються щодо громадян України, які опинилися на тимчасово окупованій території на самому початку

вторгнення.

Також звертає на себе увагу, що у переважній більшості обвинувальних вироків у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, що на сьогодні знаходяться у вільному доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень, зазначається на укладенні та затвердженні угоди про визнання винуватості, а рішення приймалися у порядку спрощеного провадження без проведення судового розгляду у судовому засіданні. Не маючи уявлення чим саме обумовлені такі обставини, на думку чомусь спадає принципи здійснення попереднього розслідування та судового розгляду, що були поширені на теренах України майже дев'яносто років тому.

Як вже зазначалося, відповідний законопроект щодо встановлення підстав кримінальної відповідальності було подано до Верховної Ради України 24 лютого 2021 року і тільки після вторгнення його терміново було розглянуто та прийнято. Проте, навіть у пояснювальній записці до цього законопроекту наголошувалося на тому, що збройна агресія російської федерації проти України розпочалася ще з 20 лютого 2014 року і призвела до численних людських жертв як серед військовослужбовців та правоохоронців, так і серед цивільного населення, окупації Автономної Республіки Крим і частини Донецької та Луганської областей, значних економічних втрат для нашої країни. Тобто увесь час з моменту початку збройної агресії російської федерації проти України і до моменту набрання чинності Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», яке до речі відбулося раніше його опублікування, відповідна поведінка на вже окупованих з 2014 року територіях України не визнавалася кримінально-протиправною. За цей час на окупованій території виросло ціле покоління громадян України, які обґрунтовано вважали, що публічні заклики до співпраці з російською федерацією, зайняття посад в органах влади, створених на тимчасово окупованій території, впровадження відповідних стандартів освіти у закладах освіти або провадження господарської діяльності у взаємодії з місцевою адміністрацією є правомірною поведінкою за українським законодавством.

Також слід ще раз наголосити на тому, що санкції усіх без виключення частин ст. 111-1 КК передбачають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. При цьому, санкції частин 1 та 2 цієї норми передбачають таке покарання як безальтернативне. За своїм змістом наведений вид покарання полягає у позбавленні засудженого його суб'єктивного права на посаду, яку він обіймав, або на службову, професійну чи іншу спеціальну діяльність, якою він займався під час вчинення кримінального правопорушення (виділення моє – *В.Х.*), а також у тимчасовому обмеженні його можливості обіймати певні посади або займатися певною діяльністю впродовж строку, встановленого вирокіом суду [6, с. 403]. Водночас, частини 1 та 6 ст. 111-1 КК взагалі не передбачають перебування особи на будь-якій посаді або зайняття будь-якою діяльністю під час вчинення цього кримінального правопорушення. У частинах 2 та 5 цієї статті наголошується на зайнятті посади у незаконних органах влади,

створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора. Частина 3 ст. 111-1 КК передбачає здійснення відповідної діяльності у закладах освіти знов таки держави-агресора, а у ч. 7 наголошується на зайнятті посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території. За змістом цієї норми саме зайняття посад у таких органах і повинен обмежити суд на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Знов таки, а чи доцільно використовувати механізм притягнення до кримінальної відповідальності як єдиний з можливих для обмеження суб'єктивного права на посаду або на службову, професійну чи іншу спеціальну діяльність, адже кримінальна відповідальність є лише одним з видів відповідальності юридичної? Так, Верховна Рада 8 січня 2025 року прийняла за основу законопроект № 10355 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо особливостей виплати пенсій особам, які вчинили кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки, громадської безпеки, миру, безпеки людства, міжнародного правопорядку», яким пенсія особам, засудженим за вчинення злочину проти національної безпеки, буде обмежена 2 361 грн. [1] Можливо, було б більш доцільно прийняття спеціального нормативного акту і щодо обмежень на зайняття вичерпного переліку посад або на право займатися знов таки визначеними у законі видами діяльності щодо осіб, засуджених за колабораційну діяльність. Водночас, принцип доцільності правової системи держави полягає у тому, що кожна галузь права має своє самостійне завдання та мету, які відповідають загальнодержавним стратегічним планам та меті (наявність загальної мети та завдань різних галузей права є гарантією функціонування правової системи України як єдиного механізму). Саме тому, засоби кримінально-правового впливу мають відповідати виключно завданню закону про кримінальну відповідальність щодо правового забезпечення охорони відповідних правовідносин.

Зазначене набуває особливої актуальності через сутність принципу економії матеріальних ресурсів держави як одного з системоутворюючих принципів кримінальної політики. Його зміст полягає у досягненні поставлених державою цілей шляхом економії каральної системи держави (застосування каральної системи держави), адже як і будь-який інший механізм державного впливу, кримінальна відповідальність потребує різноманітних витрат (матеріальних та людських ресурсів, часу, зусиль тощо), тому досягнення кримінальною політикою поставлених цілей має бути вигідним та економічно виправданим. При здійсненні правотворчої діяльності принцип економії репресії повинен проявлятися у тому, що кримінально протиправними мають визнаватися лише такі діяння, які насправді становлять суспільну (загальну) небезпеку і протидіяти яким можливо виключно засобами кримінального права.

Окремо звертає на себе увагу і те, що Конвенція ООН про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року була ратифікована ще Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 3 липня 1954 року [11] і на сьогодні є чинною для України. Відповідно до положень ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори є частиною національного законодавства

України. Таким чином, встановлюючи відповідні підстави кримінальної відповідальності та визначаючи певну поведінку як кримінально протиправну, законодавець повинен орієнтуватися саме на вимоги зазначеної Конвенції. І тут виникає парадокс, пов'язаний з тим, що наведена Конвенція надає право, а іноді й зобов'язує окупаційну державу створювати відповідні установи чи забезпечувати відповідну діяльність і навіть припускає примусове залучення цивільного населення до робіт, які безпосередньо не пов'язані з проведенням воєнних операцій (ст. 40 Конвенції). Виключення становлять тільки особи, які займаються діяльністю, ворожою для безпеки держави (ст. 5 Конвенції). Тобто можна констатувати, що встановлені на сьогодні підстави кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК значною частиною не відповідають вимогам Конституції України та суперечать міжнародному договору, який є частиною національного законодавства нашої держави. Наведене знов таки свідчить про грубе порушення такого основоположного принципу кримінальної політики як принципу єдності правової системи держави.

Безумовно, на теперішній час завданням і держави, і усього суспільства у цілому є вибороти Перемогу у війні з країною-агресором та відновити суверенітет і територіальну цілісність України. Але завжди необхідно думати про ті виклики та загрози, які безумовно залишаться перед нашою країною і після Перемоги. Водночас, історія свідчить, що обмеження у трудових правах, проживанні на тій чи іншій території і навіть депортацію значної частини населення може собі дозволити тільки держава, яка володіє не тільки значними трудовими ресурсами, а й значною кількістю фахівців за відповідними напрямками. Так, після закінчення Другої світової війни радянська влада направляла у західні регіони України значну частину фахових спеціалістів і в першу чергу вчителів. Після окупації окремих регіонів України до такої саме політики вдалася і країна-агресор, направляючи російських вчителів для забезпечення освітнього процесу на тимчасово окупованих територіях. Але слід констатувати, що все ж таки значна частина освітнього процесу на тимчасово окупованих українських територіях забезпечувалася і забезпечується вчителями-громадянами України.

Перекоаний у тому, що у повоєнній перспективі питання вмотивованості такої поведінки на окупованих територіях будуть предметом окремих наукових досліджень. У цій доповіді вважаю за необхідне акцентувати увагу на проблемі що роботи і як діяти після завершення війни та деокупації усієї території України. Відбудова та подальший розвиток нашої держави потребуватимуть великої кількості працівників, і перш за все, фахових. Так, Віце-прем'єр міністр України та міністр національної єдності Олексій Чернишов підкреслив у Facebook, що з поточним рівнем продуктивності Україні не вистачає близько 4,5 мільйона працівників [13] і більшість з них повинні мати відповідний фах. За такого дефіциту навряд чи уявляється доцільним обмеження хоча б частини населення нашої держави (понад усе висококваліфікованих) у реалізації ними трудових прав, особливо за відсутності у кримінальному законі можливості їх звільнення від кримінальної відповідальності за умов позитивної посткримінальної поведінки на користь українського суспільства.

Таким чином, вважаю важливим у світлі подальшої обов'язкової деокупації всієї території України переглянути підходи до встановлення необґрунтовано широких підстав кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність та доповнення відповідної норми спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності, адже нашою метою є звільнення України, а не повернення територій, які визначають її державний кордон.

Список використаних джерел:

1. Верховна Рада підтримала законопроект про обмеження прожитковим мінімумом пенсій колаборантам. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/320184-verkhovnaya-rada-podderzhala-zakonoproekt-ob-ogranichenii-prozhitochnym-minimumom-pensiy-kollaborantam>.

2. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)»: висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України № 16/03-2022/54284 від 02.03.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/c427107f-73f3-422d-8a6e-ed11ff9b18d8> (дата звернення: 12.02.2025).

3. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 5144 від 24.02.2021 р.), поданий народним депутатом України Черневим Є. В. та іншими народними депутатами України: висновок Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України № 04-27/3-2022/54331 від 02.03.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/a825f070-ac1f-4e2a-8c2b-d0aa48e1428b> (дата звернення: 12.02.2025).

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 12.02.2025).

5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.02.2025).

6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 584 с.

7. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.02.2025).

8. Острогляд О. В. Поняття принципів кримінально-правової політики та його співвідношення з суміжними категоріями. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 211–216.

9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)». URL: <https://itd.rada.gov.ua/1f5f6735-3e3f-40f2-ad0c-fd61a41e2781> (дата звернення: 12.02.2025).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12> (дата звернення: 12.02.2025).

11. Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 03.07.1954. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114a-03#Text> (дата звернення: 12.02.2025).

12. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. 389 с.

13. Чернишов: Щоб відбудуватися, Україні потрібно подвоїти ВВП, але бракує 4,5 млн. працівників. *Socialbusiness*. URL: <https://socialbusiness.com.ua/content/chernishov-schob-vidbuduvatisya-ukrayini-potribno-podvoyiti-vvp-ale-brakue-45-mln-pracivnikiv/> (дата звернення: 12.02.2025).

КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОКРЕМИЙ НАПРЯМОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Олександр ХРАМЦОВ,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Стаття 17 Конституції України визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Найбільшу загрозу для інформаційної безпеки і суспільства несе так звана інформаційно-психологічна війна. Насьогодні існує чотири підходи щодо її визначення. Представники першого визначають її як сукупність політико-правових, соціально-економічних, психологічних дій, що передбачають захоплення інформаційного простору, витіснення ворога з інформаційного простору, витіснення ворога з інформаційної сфери, знищення його комунікацій, позбавлення засобів передачі повідомлень, а також інші подібні цілі. На думку інших представників, інформаційна війна – це завжди найгостріша форма протистояння в інформаційному просторі. В цьому протистоянні вони використовують особливий вид зброї – інформаційну. Згідно з третім підходом, інформаційна війна є формою забезпечення та ведення військових операцій із застосуванням електронних засобів. Четвертий підхід визначає інформаційну війну як кібернетичну війну, яка полягає в протистоянні між технічними системами.

На наш погляд, інформаційно-психологічна війна – це сукупність різних форм, методів і засобів дії на людей з метою зміни в бажаному напрямі їх

психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому.

У світі інформаційні війни можуть бути здійснені в наступних формах: конфлікт між державами (холодна війна); конфлікт між державою та недержавними організаціями (наприклад, терористичними); боротьба між окремими політичними одиницями під час виборчих компаній; війна проти власного населення з метою його перепрограмування; війна проти політики конкретних держав у сфері захисту прав людини, свободи слова та віросповідання тощо. Слід зазначити, що всі ці форми ведення інформаційної війни передбачають вплив на психіку широких верств населення, порушення психічної недоторканості особи. Для цього використовується інформаційна зброя, яка поряд з нанесенням шкоди технічним засобам, програмному забезпеченню наносить шкоду психічному стану населення, спотворює інформацію, викликає негативні емоції та розчарування громадян. Здійснюється перекручування об'єктивної інформації, маніпуляція свідомістю, яка призводить до своєрідного втручання в психіку людей, нав'язування їм необхідних ідей, установок, мотивів, стереотипів поведінки. Це формує несприйняття громадянами влади, правоохоронних органів, інших державних установ, постійне втручання і перешкоджання їх діяльності, спотворення діючих в суспільстві норм та правил поведінки. Це породжує впевненість, що можна навіть вчиняти кримінальні правопорушення для встановлення, на думку таких осіб, соціальної справедливості.

Інформаційно-психологічна війна обумовлює і появу і відносно поширення злочинної колабораційної діяльності, яка згідно з діючим кримінальним законодавством характеризується низкою фізичних і інформаційних діянь. Вони передбачені ст. 111-1 КК України. Така діяльність в окремих випадках, є продовженням інформаційно-психологічної війни країни-агресора. Так, ч. 1 даної статті встановлює кримінальну відповідальність за публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України; ч. 3 за здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти; ч. 6 за організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих

на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах.

Основу інформаційної війни складають інформаційні впливи. Під останніми розуміється організоване, цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення деструктивних змін у свідомість особистості, соціальних груп чи населення (корекція поведінки), в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу та на фізичний стан людини. Інформаційні впливи поділяються на інформаційно-технічні та інформаційно-психологічні. Інформаційно-технічний вплив – це вплив інформаційно-технічну інфраструктуру, а також вплив на фізичний стан людини, яка обслуговує цю інфраструктуру. В свою чергу, інформаційно-психологічний вплив на свідомість та підсвідомість особистості й населення з метою внесення змін в їх поведінку і світогляд. Фахівцями виділяються два базових методи інформаційно-психологічного впливу : переконання та навіювання [1, с. 10].

Не дивлячись на те, що об'єктами деструктивного інформаційного впливу можуть виступати ідеологічно-психологічне середовище суспільства, система формування свідомості населення, громадська думка тощо, можемо констатувати, що завжди таке ураження спрямоване на психіку окремої людини, на її психічну недоторканість. Саме захист психіки окремо взятого громадянина від деструктивного інформаційного впливу повинен стати пріоритетом в діяльності відповідних державних органів, в тому числі і органів правопорядку.

Сучасні психологи-дослідники проблеми інформаційно-психологічної війни виділяють наступні ознаки впливу на психіку людини: насильницьке викривлення інформаційного простору об'єкта впливу; прихованість механізму (особливо в мирний час); використання особливостей психофізіології людини для досягнення мети інформаційно-психологічного впливу [2, с. 65]. Деструктивний вплив на свідомість широких верств населення та окремих індивідуумів може бути здійснений шляхом: дезінформації, пропаганди, диверсифікації громадської думки, психологічним тиском та поширенням чуток.

Дезінформація має декілька форм. Основними з них є: упереджене (тенденційне) викладення фактів, вони подаються в обмеженому та дозованому об'ємі, який не дозволяє громадянам побачити повну картину події; перекручування правдивих даних; використання як правдивої так і неправдивої інформації; використання тільки неправдивої інформації.

Під диверсифікацією громадської думки розуміється розпорошення уваги влади на штучно створені проблеми і відволікання останньої від важливих проблем в суспільстві. Її формами науковці називають: дестабілізацію обстановки в державі чи окремих її регіонах; активізацію кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів різними міжнародними установами; ініціювання антидемпінгових кампаній та іншого роду скандальних судових процесів, застосування міжнародних санкцій з інших

причин [3, с. 24].

Під психологічним тиском в цій діяльності розуміється вплив на свідомість людини шляхом погроз, залякування з метою примусити останню до певної поведінки. Для цього застосовуються як фізичне так і психічне насильство.

Окремим видом психологічного впливу є поширення різних чуток за допомогою як офіційних, так і неофіційних каналів. Чутки є самостійним видом впливу на психіку людей. Чутки можуть характеризуватися обманом людини, погрожувати їй, викликати стан невпевненості та незахищеності. Їх поділяють за трьома параметрами: за експресивною характеристикою: чутки-бажання, чутки залякування, роз'єднувальні агресивні чутки (перші мають на меті викликати у людей розчарування, деморалізувати останніх; другі формують у людей стан тривоги, небезпеки за власне існування та існування своїх близьких; треті вносять розлад в суспільство, створюють стан незадоволеності одних верств населення іншими); за інформаційною характеристикою: абсолютно недостовірні, недостовірні, недостовірні з елементами правдоподібності, правдоподібні чутки; за ступенем впливу на психіку, які варіюються від нейтральних і до таких, які викликають небезпечні психологічні стани у людини.

Важливим питанням з цього приводу є причина виникнення чуток. На наш погляд, такою причиною є відсутність офіційної інформації або її недостатній чи неповний характер. Відсутність інформації одразу компенсується чутками. Це, в свою чергу, призводить до зміни психічного здоров'я людини та зрушень у її цінностях. Життєвих орієнтирах, світогляду. Це, в свою чергу, на думку фахівців, призводить до проявів девіантної антисоціальної поведінки і створює небезпеку для суспільства та держави [4, с. 45]. Ще одним небезпечним наслідком такого інформаційного впливу є зміна емоційного стану широких верств населення.

Змінюються і підходи щодо терористичних дій. Одним із проявів тероризму є психотероризм, під яким розуміється психологічний тиск на населення, владні структури, громадську думку, спонукання тих або інших суб'єктів до дій на користь терористів, для залякування використовуються комунікаційні технології і засоби. «Інформаційний тероризм – це небезпечне діяння з інформаційного впливу на соціальні групи й окремих осіб, державні органи влади та управління, пов'язані з поширенням інформації, яка містить погрози переслідуванням, розправою, вбивствами, а також викривлення об'єктивної інформації, а також викривлення об'єктивної інформації, що спричиняє виникнення кризових ситуацій у державі, нагнітання страху й напруження в суспільстві [1, с. 33]. Внаслідок таких дій у громадян руйнуються навички критичного мислення та об'єктивної оцінки ситуації, спотворюються соціальні норми, знищуються традиційні підвалини існування людей. Вони стають керованими, у них виникає бажання руйнувати, знищувати, як їм вважається своїх ворогів.

Таким чином, колабораційна діяльність, з одного боку, детермінована засобами ведення інформаційно-психологічної війни, а з другого боку, є

окремим напрямком проведення такої війни. Окрім кримінально-правових заходів, держава і українське суспільство повинно здійснювати цілеспрямований вплив на причини та умови існування цих небезпечних соціально-правових явищ з метою зниження їх негативного впливу, спрямованого на руйнування Української держави.

Список використаних джерел:

1. Історія інформаційно-психологічного протиборства: підручник / Я. М. Жарков, Л. М. Компанцева, В. В. Остроухов, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Є. Д. Скуліш; за заг. ред. Є. Д. Скуліша. Київ : Наук. вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с.
2. Дзюба М. Т., Жарков Я. М., Ольховой І. О., Онищук М. І. Нарис теорії і практики психологічних операцій : навчальний посібник / під ред. В. В. Балабіна. Київ: ВІТІ НТУУ «КПІ», 2006. 132 с.
3. Марута Н. О., Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності : стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Т. 23, Випуск 3 (84). С. 21-28.
4. Петрик В., Жарков Я., Дзюба М. Небезпеки особистості в інформаційному просторі. *Юридичний журнал*. 2007. № 2. С. 45-46.

ПОРЯДОК ОЦІНКИ ДОКАЗІВ НА ПРЕДМЕТ ЇХ НЕДОПУСТИМОСТІ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Яромир ЦІМУРА,

адвокат, аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Оцінка доказів на предмет їх недопустимості у кримінальному процесі становить собою невід'ємний та обов'язковий етап доказування, якому передують їх збирання та перевірка. По своїй суті оцінка доказів має психологічну природу, є частиною пізнавальної діяльності учасників кримінального провадження: слідчого, дізнавача, прокурора, суду, суб'єктів сторони захисту та ін. У фаховій літературі науковці справедливо зазначають про такі ознаки цієї діяльності як процесуальність та етапність, тобто її розглядають як певний процес, який складається із визначених етапів. Так, Н.М. Басай пропонує узагальнену процедуру, яка має місце як на досудовій, так і на судових стадіях та складається із наступних етапів: 1) виявлення підстав для визнання доказу недопустимим; 2) ініціювання розгляду питання про визнання доказу недопустимим; 3) оцінка істотності допущених порушень норм кримінального процесуального закону при одержанні та фіксації доказу; 4) вирішення питання

про визнання доказу недопустимим [1, с. 6].

На думку А.В. Панової, існує два порядки визнання фактичних даних недопустимими як доказів: загальний та диференційований. Загальний порядок, на думку вченої, застосовується судом при наданні оцінки доказам у нарадчій кімнаті та включає такі етапи: 1) виявлення підстав для визнання фактичних даних недопустимими як доказів; 2) ініціювання розгляду цього питання; 3) розгляд клопотання; 4) прийняття відповідного процесуального рішення. Диференційований порядок передбачає визнання доказів недопустимими під час судового розгляду за умови їх очевидної недопустимості [2, с. 156–157, 183].

В.А. Смирнов, у свою чергу виокремлює певні етапи процедури визнання доказів недопустимими на судових стадіях кримінального провадження: 1) формування процесуальних передумов недопустимості доказу (на стадії досудового розслідування); 2) виявлення підстав недопустимості або очевидної недопустимості доказу; 3) ініціювання розгляду судом питання недопустимості доказу (шляхом заявлення клопотання в усній або письмовій формі); 4) розгляд судом клопотання, дослідження аргументів, які сторони висловлюють для обґрунтування своєї правової позиції щодо допустимості доказу; 5) прийняття судом процесуального рішення щодо допустимості або недопустимості доказу [3, с. 158]. Запропонований підхід до поділу процедури оцінки доказів на предмет недопустимості є дещо суперечливим. Це стосується запропонованого автором етапу формування процесуальних передумов недопустимості доказу, що здійснюється на стадії досудового розслідування. Автор не розкриває у своєму дослідженні зміст цього етапу, проте вбачається, що він полягає у порушенні процесуального порядку отримання доказу. Ця діяльність, на наше переконання, не може бути складовою процесу оцінки доказу, адже знаходиться поза розумовою діяльністю суб'єкта оцінки. Крім того, на предмет недопустимості може бути оцінений й доказ, який був отриманий без порушень визначеного законом процесуального порядку, що, власне, і може бути встановлено в результаті його оцінки.

Вважаємо, що запропонована А.В. Пановою ідея диференціації порядку визнання доказів недопустимими має право на існування. Очевидна недопустимість доказу, дійсно, впливає на оцінку такого доказу, про що прямо зазначено і у ч. 2 ст. 89 КПК України [4]. Але, ця обставина впливає не тільки на внутрішню складову цього порядку, а й на момент його реалізації у кримінальному провадженні (під час судового засідання або під час виходу суду у нарадчу кімнату). Процедура ж залишається в цілому незмінною: у разі вирішення питання про недопустимість доказу із очевидних підстав, суб'єкт правозастосування так само повинен пройти усі етапи із оцінки такого доказу: встановити конкретну підставу (конкретне порушення кримінальної процесуальної форми), дослідити характер такого порушення (встановити, що це порушення є очевидним, тобто прямо визначеним законом), дослідити думку сторін та винести відповідне процесуальне рішення. Її специфіка полягає у тому, що наявність у законі прямої вказівки на недопустимість доказу, отриманого із певним порушенням, спрощує для суб'єкта його оцінку, адже

йому вже не потрібно встановлювати факт істотності такого порушення. Воно вже визнано істотним законодавцем.

Отже, ідея диференціації процедури оцінки доказів є правильною. На нашу думку, поряд із очевидною недопустимістю, серед можливих критеріїв, які впливають на порядок дій суб'єкта оцінки може бути наявність або відсутність клопотання від інших учасників кримінального провадження про оцінку доказів на предмет недопустимості та характер самого суб'єкта, який здійснює оцінку доказу.

Спробуємо розкрити структуру із оцінки доказів на предмет недопустимості у наступному вигляді:

Представимо вказаний порядок схематично:

- 1) ініціювання процедури оцінки доказу на предмет недопустимості:
 - а) ініціювання процедури оцінки суб'єктом самотійно;
 - б) отримання клопотання від інших учасників кримінального провадження про оцінку доказу на предмет недопустимості;
- 2) аналіз дотримання порядку отримання доказу:
 - а) відповідність дії із отримання доказу кримінальній процесуальній формі;
 - б) відповідність кримінальної процесуальної форми міжнародним стандартам обмеження прав і свобод людини;
- 3) оцінка очевидності чи неочевидності виявленого порушення;
- 4) визначення істотності чи неістотності неочевидного порушення;
- 5) прийняття рішення про недопустимість чи допустимість доказу.

Отже, процес оцінки доказу на предмет недопустимості як розумова діяльність має розгалужену структуру, яка передбачає можливість прийняття різних рішень на окремих його етапах. При цьому, його структура може мати як розширений, так і усічений характер. Наприклад, коли доказ є очевидно недопустимим і у суб'єкта оцінки немає потреби у визначенні істотності порушення кримінальної процесуальної форми при його отриманні. Сформульована модель має узагальнений характер, а отже, може бути застосована суб'єктами доказування й у кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 264 с.
2. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 226 с.
3. Смирнов В. А. Допустимість як критерій оцінки доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 240 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.02.2025)

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ
КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПЕРЕДБАЧЕНОЇ
Ч.7 СТ. 111 КК УКРАЇНИ**

Микола ЧЛЕНОВ,
співробітник Інституту СБУ
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Із 20 лютого 2014 року триває збройна агресія Російської Федерації проти України, яка призвела до численних людських жертв як серед військовослужбовців та правоохоронців, так і серед цивільного населення, окупації території України, значних економічних втрат для нашої країни. В той же час, ряд громадян України та юридичних осіб сприяли чи продовжують сприяти РФ у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, включаючи підтримку збройних формувань та окупаційних адміністрацій держави-агресора та інші дії, які кваліфікуються як колабораціонізм. Колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України, тому повинен нести за собою кримінальну відповідальність, встановлену законом.

На підставі Закону № 2108-IX від 03.03.2022, Кримінальний кодекс доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» та з 16.03.2022 р. запроваджено кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській та трудовій сферах.

Протягом майже трьох років застосування вказаної норми, напрацьована методика розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії, однак до числа проблемних питань відноситься забезпечення єдності правозастосовної практики щодо кваліфікації окремих видів та форм колабораційної діяльності. Розглянемо окремі проблеми кваліфікації на прикладі ч.7 ст. 111-1 КК України.

1. Щодо посадового колаборантства, передбаченого ч. 7 ст. 111 КК України - «добровільного зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території України».

На практиці не викликає труднощів розуміння понять «незаконний судовий орган» та «незаконний правоохоронний орган», створені на тимчасово окупованій території України. Труднощі інколи виникають з визначенням категорій посад, зайняття яких утворює склад даної форми злочину, оскільки серед науковців немає єдності позицій з цього приводу.

Так, Кравчук О.О. та Бондаренко М.С. вважають що добровільне обіймання посади в судовому/правоохоронному органі, не пов'язаної з

виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК України [1]. Подібної точки зору дотримується й Хавронюк М.І., який вважає що зайняття посади помічника судді, судового розпорядника, іншої посади в апараті суду, прокуратури тощо слід кваліфікувати за ч.2 ст. 111-1 КК України [2].

Протилежну думку відстоює Письменський Є., вказуючи, що зайняття посади в незаконних судових органах – це обіймання такої посади в органах, що виконують функції судової влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою передбачають здійснення діяльності, характерної для суддів, народних засідателів та присяжних, а також забезпечення судової діяльності (працівники структур нашіталт судової адміністрації) [3]. Антонюк Н. також зазначає, що в цій частині йдеться про зайняття не лише посади судді, адже в судових органах чітко поділена компетенція між тими, хто безпосередньо здійснює правосуддя, тобто суддями, та апаратом судів (секретарі судового засідання, помічники судді, судові розпорядники та ін.), які забезпечують організаційну складову в діяльності суддів [4].

Крапку в цій дискусії поставив ККС ВС в постанові від 22.01.2024 у справі № 953/406/23 де зазначив, що в нормативній конструкції ч. 7 ст. 111-1 КК України термін «працівник правоохоронного органу» не використовується, тому дії засудженого, який перебував на посаді водія чергової частини «народної міліції» у м. Ізюм Харківської області, який виконував обов'язки з перевезення та доставки поліцейських цього незаконного правоохоронного органу за необхідними адресами, ремонтував та доглядав за службовим автомобілем правильно кваліфіковані за ч. 7 ст. 111-1 КК України) [5]. Верховний суд не погодився з позицією захисту щодо необхідності кваліфікації дій винного за ч.2 ст. 111-1 КК України (добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади, створених на ТОТ). При цьому, слід зазначити, що зайняття посади водія в інших незаконно створених органах на тимчасово окупованій території України, може утворювати склад кримінального проступку, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України. Однак, ми повинні розуміти, що громадяни України в умовах окупації пристосовуються, мають виживати, тобто працювати для забезпечення життєвих потреб своєї сім'ї, тому така категорія посад як водії можуть взагалі не притягуватись до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим, виникає дискусійне питання щодо внесення законодавчих змін, якими в ч. 7 ст. 111-1 КК України конкретизувати перелік посад в незаконних судових/правоохоронних органах не за формальним критерієм приналежності до органу, а за функціональним критерієм – здійсненням функцій правосуддя чи здійснення правоохоронної діяльності.

2. Щодо «воєнного (військового) колаборатства, передбаченого ч.7 ст.111-1 КК України, то це питання є актуальним при кваліфікації дій військовополонених із складу окупаційних військ держави-агресора.

До складу окупаційних військ держави агресора входять регулярні війська, приватні військові компанії та незаконні збройні формування (далі -

НЗФ) т.зв. ДНР/ЛНР. Аналіз судової практики за 2022-2024 роки свідчить про те, що злочинні дії громадян України - військовополонених т.зв. ДНР/ЛНР кваліфікують за наступними статтями, які застосовуються у сукупності в різних комбінаціях:

- ч.1 або ч. 2 ст. 111 КК України;
- ч. 2 ст. 111, ч.2 ст. 436-2 КК України;
- ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 260 КК України;
- ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 260, ч. 1 ст. 258-3 КК України;
- ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 260, ч.1 ст. 438 КК України;
- ч. 2 ст. 111, ч.2 ст. 260, ч.7 ст. 111-1 КК України
- ч. 1 ст. 111, ч. 2 ст. 111, ч.7 ст. 111-1, ч.3 ст. 258-3 КК України
- ч.7 ст. 111-1 КК України.

Проведений аналіз вироків, розміщених в ЄРДР свідчить про відсутність єдиного підходу до кримінально-правової кваліфікації дій громадян України - учасників незаконних збройних формувань т.зв. ДНР/ЛНР, створених на території Донецької та Луганської областей, які перейшли на бік ворога (держави-агресора РФ), приймали участь в бойових діях проти України та стали військовополоненими. При цьому, інколи ідентичні за своїм характером і змістом діяння військовополонених комбатантів держави агресора в різних регіонах України кваліфікуються за різними, інколи взаємовиключними, кримінально-правовими нормами.

В окремих випадках військовополонені розглядаються як комбатанти – учасники міжнародного збройного конфлікту, як державні зрадники (перехід на бік ворога), як суб'єкти колабораційної діяльності, а в окремих випадках і як учасники терористичних організацій «ДНР/ЛНР».

Щодо співвідношення ч.7 ст. 111-1 та ст. 260 КК України.

Диспозиція ч. 7 ст. 111-1 КК передбачає декілька форм вчинення злочину:

- 1) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території;
- 2) добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території;
- 3) добровільна участь громадянина України в збройних формуваннях держави-агресора;
- 4) надання незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Отже, така форма злочину як «участь в незаконних збройних формуваннях» міститься і в ч.2 ст. 260 і в ч.7 ст. 111-1 КК України. Вказані склади триваючого злочину співвідносяться як загальна і спеціальна. У зв'язку з цим, дії громадянина України, учасника НЗФ т.зв. ДНР/ЛНР з 24.02.2022 по 14.03.2022 необхідно кваліфікувати за ч.2 ст. 260 КК, а з 15.03.2022 до дати взяття його в полон (дати припинення злочинного стану) – за ч.7 ст. 111-1 КК (за сукупністю цих статей якщо триваючий злочин охоплює ці два періода). Якщо громадянин України

вступив до НЗФ т.зв. ДНР/ЛНР після 15.03.2022, то його дії необхідно кваліфікувати тільки за спеціальною нормою - ч.7 ст. 111-1 КК.

Особливості кваліфікації учасників НЗФ т.зв. ДНР/ЛНР після 29.12.2022 р. За інформацією, розміщеною 29-31.12.2022 р. в російських ЗМІ, інформаційних ресурсах т.зв. ДНР/ЛНР 1 Армійський корпус народної міліції т.зв. ДНР (штаб в тимчасово окупованому м. Донецьку) та 2 Армійський корпус т.зв. ЛНР (штаб в тимчасово окупованому м. Луганську) включені до Південного військового округу збройних сил рф (штаб в м. Новочеркаськ Ростовської області). Тобто, НЗФ т.зв. ДНР/ЛНР з 31.12.2022 (ця дата підлягає перевірці та уточненню) включені до складу зс рф та набули статусу регулярних збройних формувань держави-агресора. Розберемося, як це впливає на кваліфікацію дій військовополонених громадян України, які беруть участь в бойових діях проти України на боці рф (у складі окупаційних військ рф). На нашу думку, якщо особа стала учасником незаконного збройного формування т.зв. ДНР/ДНР після 15.03.2022 р. і її злочинний стан триває, то її дії кваліфікуються за ч.7 ст. 111-1 КК. При цьому в період з 15.03.2022 до 31.12.2022 цей злочин вчиняється в формі добровільної участі громадянина України в незаконному збройному формуванні, створеному на тимчасово окупованій території, а в період з 31.12.2022 до моменту потрапляння в полон ЗСУ - в формі добровільної участі громадянина України в збройному формуванні держави-агресора. Обидві форми вчинення вказаних злочинних дій охоплюються ч.7 ст. 111-1 КК України.

Висновок: В слідчій роботі та судовій практиці має застосовуватись єдиний підхід до кримінально-правової кваліфікації дій громадян України, які вчинили одну з форм колабораційної діяльності та/або інші злочини, пов'язані з збройною агресією рф проти України. Це сприятиме забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, притягненню винних осіб до кримінальної відповідальності, а також справедливості призначеного їм покарання.

Список використаних джерел:

1. Кравчук О.О., Бондаренко М.С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3 С. 200.
2. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм: аналіз статті про колабораційну діяльність. ЦППР. <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/> (дата звернення: 15.02.2025).
3. Розслідування колабораційної діяльності: практ. порадник / Є.О. Письменський, С.В. Головін, А.В. Коваленко. Київ: ВД Дакор, 2024. С.84.
4. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. Слово Національної школи суддів України. 2021. №4 (37). С. 63.
5. Постанова ККС ВС від 22.01.2024 у справі № 953/406/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763> (дата звернення: 15.02.2025).

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ПРИ ЙОГО ПРИЗНАЧЕННІ ЗА ВЧИНЕННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юрій ШИНКАРЬОВ,

кандидат юридичних наук, доцент

завідувач кафедри правового регулювання економіки

Харківського національного економічного університету

імені Семена Кузнеця

Призначення покарання є одним із найважливіших етапів здійснення кримінального правосуддя. Саме тому покарання повинно бути призначено із суворим дотриманням принципу законності і й у чітко встановленому порядку. Безумовно, законодавець на сторінках закону не може передбачити всі без виключення особливості вчиненого кримінального правопорушення та особи винного. Тому, у Кримінальному кодексі України у ст. 65 передбачені загальні засади призначення покарання, які представляють собою сукупність правил, що застосовуються судом в будь-якому випадку призначення покарання. Саме така характеристика і робить вказані засади власне «загальними». На даний момент у науці, поряд із вказаними засадами, виділяють і засади спеціальні. Саме ці засади встановлюють додаткові правила призначення покарання зважаючи або на певні особливості суб'єкта кримінального правопорушення або вчиненого діяння. На відміну від загальних засад призначення покарання – спеціальні не зібрані нормотворцем у одній статті Кримінального кодексу, а вони є розпорошеними у ньому. При цьому правила такого роду містяться у нормах, які ані за назвою ані за змістом не призначені визначати правила призначення покарання, а здебільшого регулюють інші кримінально-правові інститути. Спеціальні засади доповнюють, уточнюють загальні засади та як правило передбачають додаткові механізми призначення покарання, здебільшого обмежуючи суд у його дискреції. На даний момент сучасними вченими у галузі кримінального права виділяється від 5 до 10 видів засад такого роду. Така відмінність у їх кількості пов'язана із тим, що у законі немає чітко вибудованої системи такого роду і є значні теоретико-правові питання щодо їх побудови. Найбільш широкий перелік спеціальних засад призначення покарання був запропонований Вороною В.С. Ворона В.С. Він виділяє такі їх види: «1) призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК); 2) призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК); 3) призначення покарання за незакінчений злочин (ч. 1, 2, 3 ст. 68 КК); 4) призначення покарання за злочин, вчинений у співучасті (ч. 4 ст. 68 КК); 5) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК); 6) призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69–1); 7) призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК); 8) призначення

покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК); 9) призначення покарання неповнолітньому (ст. 103 КК); 10) призначення покарання, узгодженого сторонами угоди (ч. 5 ст. 65 КК)»[1, с.132]. Не вдаючись у глибоку наукову полеміку щодо формування переліку такого роду – його можна сміливо брати за основу. Цікавість викликає потенціал застосування згаданих спеціальних засад при призначенні покарання за конкретне кримінальне правопорушення. В даному випадку мова буде йти про застосування спеціальних засад призначення покарання при його призначенні за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Це дозволить визначити роль, яку вони відіграють для індивідуалізації покарання в даному конкретному випадку. Базисом проведення дослідження виступають вирoki суду розміщені у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Розглянемо, які саме спеціальні засади призначення покарання враховувалися в даному випадку:

1. Призначення покарання обмежено осудній особі. Серед досліджених вироків – випадків призначення покарання обмежено засудженій особі не виявлено. При дослідженні особи винного суди здебільшого вказували інформацію про те що особа, яка притягується до відповідальності, не знаходиться на обліку ані у лікаря-нарколога, ані лікаря-психіатра. Про визнання особи обмежено осудною в жодному випадку мова не йшла, а отже – вплив не визначення міри покарання це справити не могло.

2. Призначення покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК). Таких випадків такого виявлено не було, оскільки такого роду правопорушення фактично неможливо вчинити при виконанні спеціального завдання і умови притягнення до відповідальності, передбачені у ст.43 КК України виконані бути не можуть.

3. Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення (ч. 1, 2, 3 ст. 68 КК). У всіх досліджених вироків, вчинене правопорушення визнавалося закінченим, а звідси суд не мав можливості призначити покарання із дотриманням вимог ст. 68 КК України – максимальний граничний розмір покарання не знижувався.

4. Призначення покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті (ч. 4 ст. 68 КК). Факт вчинення даного правопорушення у співучасті також виявлено не було. Всі діяння, вирoki щодо яких було досліджено – вчинялися одноособово.

5. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК). Факт застосування вказаної засади також виявлено не було, хоча у значній кількості вироків суд зазначав про наявність пом'якшуючих обставин – здебільшого визнання винною особою своєї провини.

6. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69–1). Застосування даної обставини також виявлено не було, а отже строк покарання відповідно до вимог ст. 69-1 не зменшувався.

7. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень

(ст. 70 КК). Вказана засада застосовувалася при призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ч.111-1 КК України достатньо часто. Згідно досліджених вироків, частіше за все спостерігалася ідеальна сукупність, яку як правило створювали різні частини цієї ж самої статті. Як правило, за наявності сукупності кримінальних правопорушень, суд призначав покарання шляхом поглинення більш суворого покарання -менш суворим. Але, ще раз слід наголосити, що незважаючи на те, що вказана засада застосовувалася частіше за все – це відбувалося не у більше ніж в 7-8 % випадків щодо загальної кількості проаналізованих вироків.

8. Призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК). Застосування вказаної засади було виявлено лише в одному випадку. Особа вчинила дії, передбачені ч.1 ст.111-1 КК України в процесі відбування кримінального покарання. Остаточне покарання було призначене шляхом складання невідбутої частини покарання за попереднім вирокі і покарання за вчинення діяння, передбаченого ч.1 ст.111-1 КК України;

9. Призначення покарання неповнолітньому (ст. 103 КК). Вказану засаду при аналізі вироків суду також виявлено не було. Слід відмітити, що значна кількість осіб, засуджених за вчинення діянь, передбачених ст. 111-1 вчиняються особами пенсійного віку.

10. Призначення покарання, узгодженого сторонами угоди (ч. 5 ст. 65 КК). Вказана засада при призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України застосовувалася частіше за все. Серед досліджених вироків вона застосовувалася приблизно у 20 % випадків. Суд призначав покарання, узгоджене сторонами відповідно до розміру встановленому в угоді про визнання вини.

Як висновок можна зазначити наступне:

1. Спеціальні засади призначення покарання дійсно створені у розвиток і доповнення до загальних засад призначення покарання. Вони встановлюють окремі додаткові правила призначення покарання які застосовуються або за певних умов, або до певних суб'єктів і чітко окреслені законодавцем. Їх застосування значно підвищує можливість індивідуалізації покарання, хоча більшість спеціальних засад обмежують певним чином судову дискрецію.

2. Застосовуваність спеціальних засад призначення покарання значною мірою залежить від того правопорушення за вчинення якого призначається покарання. Незважаючи на нібито відсутність певних пересторог, в окремих випадках певні види спеціальних засад призначення покарання не можуть бути застосовані.

3. При призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України потенціал застосування спеціальних засад є вкрай обмеженим. Аналіз практики призначення покарання показав, що реально застосовуються лише дві спеціальні засади з усього їх комплексу. При цьому, фактичного тільки одна спеціальна засада призначення покарання – призначення його на підставі угод застосовувалася достатньо часто, що дозволяє говорити про репрезентативність.

4. Таким чином, можна впевнено стверджувати, що незважаючи на

кількість спеціальних засад призначення покарання, що виділяються у сучасній літературі, лише окремі з них можуть здійснювати індивідуалізуючий ефект при призначенні покарання за вчинення діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України, а більшість з них лише потенційно можуть забезпечити зазначений ефект.

Список використаних джерел:

1. Ворона В.С. Щодо питання про види спеціальних засад призначення покарання. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія: Право. 2016. Вип.24. с. 128-133. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dcb24aeb-d06e-414a-b3a0-d9d14d942180/content> (дата звернення: 12.02.2025).

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ В УКРАЇНІ ТА ПРОТИДІЯ ЇЙ

Андрій ШУЛЬГА,

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри кримінального права та кримінології

Навчально-наукового інституту № 5

Харківського національного університету внутрішніх справ

Ми живемо у найскладніші час, котрі були за наше життя. Це й закономірний розпад радянської імперії та всього соціалістичного блоку, й економічні кризи, й національні революції, й пандемія COVID-19 (SARS-CoV-2), й нарешті війна, яку почало територіальне утворення під умовною назвою російська федерація, що по суті є такою ж середньовічною імперією, як і царська чи радянська. Останнє виявилось найбільш суворим випробуванням для Української державності.

Сучасна України та і весь цивілізований світ у XXI столітті стикнувся з кричущим порушенням норм міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також норм національного законодавства з боку країни-терориста – росії. Це територіальне утворення з певним народонаселенням безпідставно, невмотивовано здійснило напад на суверенну незалежну державу – Україну, яка є загальноновизнаним учасником міжнародних відносин у визнаних світовим співтовариством кордонах. Зараз вже не приховуються цілі цього діяння – це знищення державності України, її суверенітету та незалежності, знищення Української національної ідентичності та свідомості, здійснення геноциду Українського народу. Треба зазначити, що агресія з боку сусідньої росії розпочалася не 24 лютого 2022 року, а ще у 2014 році, з моменту окупації Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей. У зв'язку з цими трагічними подіями дуже багато громадян України, іноземців й апатридів вимушені були змінити свій звичний уклад життя, втратили роботу, місце навчання, майно, близьких, друзів та

знайомих, своє здоров'я та життя.

Відповідно до статті 1 Конституції – Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. Далі, у статті 2 Основного закону сказано, що суверенітет України поширюється на всю її територію. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною. Продовжуючи екскурс до Конституції України зазначимо, що статтею 4 закріплено положення про те, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11 Конституції України).

Також треба обов'язково звернутися до статті 17 Основного Закону, в якій говориться про те, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Нарешті, статтею 23 закріплено положення, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Також статтею 34 Конституції закріплюється гарантії кожному на право свободи думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

У свою чергу, наявність прав й свобод людини громадянина обов'язково перекликається із відповідними обов'язками. Зокрема, у статті 65 Основного закону закріплений обов'язок громадян України захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, шанувати її державні символи. Також, стаття 68 Конституції України закріплює зобов'язання кожного громадянина неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [1]. Це констатація лише частини конституційних прав, свобод та обов'язків громадянина України. Але вона приведена не для констатації існуючого, а задля ілюстрування того, що Основний закон містить достатньо приписів, що об'єктивно мають задовольнити всі верстви громадян незалежно від соціальних, національних, політичних та інших інтересів. Навіть при цьому існують люди, які все рівно будуть незадоволені, територіальним устроєм держави, політичним режимом, особою керівника держави, своїм життям у цій державі, своєю роботою, освітою, охороною здоров'я, культурою, своїми сусідами, зарплатнею, пенсією, податками та багато ще чим. Але, як ми з вами

розуміємо, ці проблеми лежать не у правовій площині, а у площині, соціального, особистого, психологічного. Тому вирішення проблеми колабораціонізму в Україні треба розглядати у сукупності юридичних, соціальних, політичних, психологічних заходів. Лише юридичними заходами цю проблему вирішити не можливо.

Особливістю, яка також впливає на існування цього явища є те, що він виникає та існує на окупованих територіях. Так, частина населення встигла покинути окуповані території але частина залишилася. І ось з цієї частини з'явилися ті самі колаборанти, які перейшли на службу до окупаційних органів або за ідеологічними переконаннями (у тому числі й нав'язаними розпропагандою), або бажаючи отримати фінансово-кар'єрний зиск. При цьому як зазначається, найбільш насиченим колаборантами регіоном до широкомасштабного вторгнення РФ була Харківщина [2]. Але після перших обстрілів міста та області ситуація з такими суб'єктами суттєво змінилася.

Основним недоліком, що викликав несприйняття частини населення України стала відсутність цілеспрямованої гуманітарної політики держави. Так, упродовж років незалежності в Україні, особливо в Криму, східних регіонах, фактично була відсутня національна гуманітарна політика, патріотичне виховання молоді, інформаційна безпека тощо. А ось рашисти цим користувалися протягом цього періоду. Видатний письменник М. Хвильовий влучно відповів на запитання, куди має йти українська культура і література. Він сформулював неперевершене гасло: українська культура і література мають йти подалі від Москви – «Геть від Москви!». Саме гуманітарна сфера відповідає за самосвідомість й національну ідентичність та приналежність до держави.

Гуманітарна політика має бути спрямована на формування саме цих факторів, що у свою чергу повинна ускладнювати, навіть унеможливлювати вплив ідеології «руського міру» на територію України. Але при цьому така політика має бути підкріплена певними юридичними заборонами. Зокрема, кримінальна відповідальність за роботу на окупанта на тимчасово окупованих територіях або ж заперечення протиправності окупації суверенної території України, свідоме надання фінансової, матеріально-технічної допомоги окупантам тощо. Саме за це та інші тотожні дії передбачена кримінальна відповідальність за статтею 111-1 КК України – «Колабораційна діяльність» [3].

Конкретно, кримінальна відповідальність за цією статтею настає за:

1) публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;

2) добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій

території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;

3) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;

4) передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора;

5) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

6) організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах;

7) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України;

8) вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій-сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Тобто при всій складності формулювання антидиспозицій означеної статті, законодавець намагався максимально охопити всі можливі форми колабораційної діяльності. І добре, що ця стаття народилася хоча б у 2022 році, після повномасштабного вторгнення російської федерації.

Окремо треба виокремити категорію людей, які пішли на співпрацю з російським окупантом за примусом чи під тиском, а часто і під тортурами.

Щодо таких осіб має бути розроблений особливий порядок перевірки та за наявності правових підстав застосовано норми, що передбачають відповідні умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Під час повномасштабної війни, розв'язаної росією, в суверенній Україні вимушено було обмежено деякі права та свободи громадянина. Переважна частина громадян України свідомо до цього поставилася. Але у країні присутня частина громадян, котра не бажає здійснити або ж не має можливості до логіко-критичних роздумів щодо причин та наслідків цієї агресії з боку росії.

Цю категорію громадян України можна умовно поділити на дві основні групи: 1) ті, які здійснюють протиправні дії через свої ідейні переконання; 2) ті, які йдуть на співпрацю з ворогом через матеріальну винагороду. При цьому, віковий, національний, освітній, гендерний склад в обох цих групах може бути різноманітний. Тому говорити про певні закономірності тут не можна. Відповідно, підґрунтям виникнення такого явища, як колабораціонізм є: історико-ідеологічне (неорадянська ідеологія, сприйняття ідеї «руського мира»); політичне; інформаційне (через доступ до ворожих інтернет ресурсів або супутникове телебачення, яке є безоплатним); національне (великоросійський шовінізм, нічим не підтверджена тяжіння до «великої руської імперії»); соціально-економічне (колабораціоністами стають люди, які не досягли нічого у житті, знаходяться у скрутному матеріальному становищі, соціально незахищені); психологічне (прояви ностальгії до радянських часів, «коли усі були молоді та усі були живі й здорові»).

Причини виникнення такого явища як колабораціонізм можна поділити на зовнішні та внутрішні [4, с. 8-9]. Зовнішні причини, насамперед, це багаторічне планування російським кремлівським керівництвом загарбницької війни проти суверенної України. Сюди входять інформаційно-пропагандистські, військово-політичні, економічні, релігійно-конфесійні заходи. До внутрішніх причин можна віднести проблеми внутрішньо-політичної неузгодженості та кон'юнктурність, політична корупція, жадібність представників вищих ешелонів влади тощо.

Наприкінці зазначимо, що колабораційна діяльність в Україні – це соціально неприйнятне, державо руйнуюче, кримінально каране явище, що виникає в умовах окупації суверенних територій держави. Його причинами та умовами треба визнати відсутність адекватної соціально-гуманітарної політики, слабкість інформаційної політики порівняно з російською пропагандою, неперіоритетність превентивної діяльності відповідних правоохоронних органів, складність кримінально-правових норм щодо відповідальності та покарання колабораціоністів для правозастосовця. Лише усунення цих причин та умов зроблять країну привабливою для більшості її громадян, що потенційно може зменшити кількість бажаючих діяти на шкоду державі. Окремо делікатно треба підходити до питання звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вимушено вчиняли дії, передбачені антидиспозицією статті 111-1 КК України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.

URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.02.2025).

2. Дмитро Чалий. Колабораціонізм: чому на цей шлях стають наші громадяни. Інтернетресурс АрміяІнформ від 28 вересня 2022 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/28/kolaboraczionizm-chomu-na-czej-shlyah-stayut-nashi-gromadyany/> .

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/> (дата звернення: 10.02.2025).

4. Письменський Є. О. Масштаби колабораціонізму в Україні та передумови поширення цього явища. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. 150 с. DOI: 10.32782/06092023.

Наукове видання

**Матеріали міжнародної науково-практичної
конференції**

**СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ
КОЛАБОРАЦІЙНІЙ СПІВПРАЦІ З ПРЕДСТАВНИКАМИ
ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА В УМОВАХ ВІЙНИ**

(м.Харків, 21 лютого 2025 року)

Відповідальний за випуск: В.О. Серьогін

Комп'ютерна верстка: В.О. Серьогін

Підписано до друку: 27.03.2025 р. Формат 60х90/16

Обсяг 8,25 ум.-друк. арк. Папір офсетний. Друк різнограф.

Наклад 100 прим. Зам. № 186.

Надруковано у центрі оперативної поліграфії ТОВ «Рейтинг».

Свідоцтво про держ. реєстрацію ю.о. А00 № 507350.

61003, м. Харків, пров. Соляниківський, 4

Тел. (057) 771-00-92, 771-00-96, (057) 700-53-51, 714-34-26